

BALTŲ Archeologija

1995 Nr. 4(7)

- * Senieji kuršiai
- * Mikelis Balčius iš Šventosios
- * Baltai ir skandinavai
- * Vilnius viduramžiais
- * Gintaro karolių paslaptis

XIV - XV amžiaus pradžios alkas Birutės kalne

(maketas)

Kalba, simboliai ir ne tik šventės

Archeologų, Lietuvoje intensyviai rašančių ir publikuojančių savo darbus, nesusidarys nė šimtas. Tačiau susikalbėti ir suprasti, ką parašė kolega, - vis sunkiau. Kiekvienas rašome taip, kaip išmanome, vartojame tokius terminus, kokius sugalvojame, o skaitydami nebesuprantame, ką kolegos parašė. Šia tema ne kartą buvo diskutuojama. Tačiau terminų norminimo

kryptimi nepasistūmėta nė per žingsnį. Latvių archeologai sugebėjo ne tik iliustruotą archeologinių terminų žodyną išleisti, bet ir parinkti pagrindinių archeologinių radinių atitikmenis keliomis kalbomis (Graudonis J. Archeologijos terminu vārdnīca. Rīga, 1994). Gaila, kad žodyne tarp tų keturių - latvių, vokiečių, anglų, rusų kalbų - nėra lietuvių kalba vartojamų archeologinių terminų. Būtų atliktas darbas ir už mus. Šis J. Graudonio leidinys turėtų palengvinti mūsų darbą, nors tik pradėtą (Sidrys R. Lietuvių - anglų kalbų baltų archeologijos terminų žodynas // Archaeologia Baltica. V., 1995, p. 177-199). Kas ims šio darbo, jei ne archeologas, pasitelkęs kalbininkus? Ypač daug nesusipratimų atsirado vartojant akmens, žalvario amžiuose gamintų įrankių ar jų dalių pavadinimus. Nesusikalbame dar ir dėl to, kad nėra vieningos archeologinių dirbinių tipologijos. Juk kiekvieną naują terminą ar dirbinių tipologiją galima aptarti mūsų leidinyje.

Ta pati situacija susidarė vartojant simbolius, kuriuos naudojame ataskaitų, straipsnių ir monografių iliustracijose. Nesunku būtų įvesti vieningą (kaip tai padarė geologai ar botanikai) gyvenvietės kultūrinio sluoksnio, kapyno, keramikos, metalo, akmens, gintaro ir kitų dažnai pasitaikančių dirbinių žymėjimą. To pareikalaus besiplečiantis kompiuterių naudojimas. Šie visų aptarti ir pripažinti žymenys galėtų būti išspausdinti tame pačiame archeologinių terminų vardyne.

Dar apie archeologų šventes. Visi žinome, kad sovietiniais metais buvo ne tik šachtininkų, geologų, kosmonautų, bet ir archeologų diena - rugpjūčio 15-oji. Gal tai ir nebūtų blogas pasirinkimas, jei ne žinojimas, kad baigiantis ekspedicijoms tą dieną daugelyje grupių atsipalaiduojama taip, kad net mechanizatoriai stebisi. Todėl šią dieną vadinu tiesmukiškai - girtavimo diena. Deja, tai daugelis žinodami tyliai toleruoja. Dar daugiau - manau, kad liksiu nepopuliarus kai kurių kolegų tarpe, nenorėdamas tos dienos tapatinti su archeologų diena. Lietuvos archeologijos istorijoje esama daug žymių ir atmintinų datų: Laikinosios archeologinės komisijos įkūrimas (1855 m. gegužės 11 d.), dr. J. Puzino (pirmojo profesionalaus archeologijos vadovėlio, europinio lygio archeologinės ekspozicijos Vytauto Didžiojo Karo muziejuje autoriaus) gimimo diena (1905 m. rugsėjo 18 d.), E. Tiškevičiaus gimimo diena (1814 m. balandžio 18 d.) ir daugelis kitų įvykių.

Gražu, kad šie ir kiti nepamirėti darbai iki 1996-ųjų metų pabaigos būtų įveikti, o negerovės pašalintos.

A. Gimulytė

ŠIAME NUMERYJE:

- REDAKTORIAUS ŽODIS
Kalba, simboliai ir ne tik šventės 1
- GENTYS
Vladas Žulkus
Senieji kuršiai 2
- POKALBIAI
Interviu su numizmatu
Mikeliu Balčiumi 7
- KAIMYNAI
Vladas Žulkus
Vytautas Urbanavičius
Baltai ir skandinavai 9
- DIRBINIAI
Rūta Kačkutė
Lietuvos moterų galvos dangos papuošalai I-IV amžiuose (pabaiga) 14
- MIESTAI
Kęstutis Katalynas
Gediminas Vaitkevičius
VILNIAUS miesto raida XIV - XVII amžiais 25
- MİSLĖS
Raimundas V. Sidrys
Aldona Snitkuvienė
Tiškevičių gintaro karoliai - iš Mikėnų kultūros? 33
- SUMMARY 38
- PEŽIOME 39
- KRONIKA 40

Viršelyje - X-XII a. Baltijos jūros tipo keramika iš Palangos Birutės kalno priešpilio gyvenvietės (Kęstučio Demerecko nuotrauka). Ši keramika būdinga tik Baltijos jūros regionui. Gyvenvietėje aptikta miniatiūrinių ir aukštų, į apačią siaurėjančių, profiliuotais kakleliais puodų, kurie buvo lipdyti, lipdyti su žiedimo žymėmis ir žiesti. Lipdytų puodų angų briaunos puoštos įkartomis, nago ar lazdelės išpuodais, žiestų puodų petukai ir šonai puošti rievelių ir bangelių ornamentu, kurio puošybos būdą lėmė puodų gamybos technologija - žiedžiamasis ratas.

Žurnalo dizainas Kęstučio Urbos ir Vidmanto Urbos

Senieji kuršiai

Kuršiai bene pirmieji iš baltų genčių yra paminėti rašytiniuose šaltiniuose.

VLADAS ŽULKUS

Tradiciškai manoma, kad jau apie 650 m. Kuršas kurį laiką priklausęs švedams. Hervarar sagoje, kur aprašomi VII a. įvykiai, minimas Švedijos karalius Ivaras Vidfadmī, kuris valdęs VII a. antroje pusėje ir nukariavęs Kuršą (Kurland). Nors šio karaliaus istoriškumu ir abejojama¹, tačiau netenka abejoti, jog kuršių vardas ir gyvenamoji vieta jau seniai buvo gerai žinomi jų vakarų kaimynams. Kalbiniai duomenys rodo, jog ne vėliau kaip VII a. kuršius pažino ir prie Baltijos gyvenusios suomių-ugrų gentys.

Kuršių (*Kurs, Cori, Curi, Curones, Curetes*) vardą kalbininkas K. Būga manė reiškus "lydimą, krūmą, kelmą", o jų žemę vadino "žemų, nuskurdusių medelių, krūmų arba lydimų kraštu". Senojoje raštijoje randame ne tik paminėtą kuršių vardą, bet ir jų užsiėmimų ir būdo aprašymus. Įdomiausias šaltinis yra apie 873 m. parašyta *Rimberto kronika*. Kronikoje minimos penkios kuršių sritys ir du jų "miestai" (Seeburg ir Apulia), matyt, vieni svarbiausių to meto kuršių centrų, pabrėžiama, jog kuršiai buvę turtingi ir karingi. *Adomui Bremeniečiui* (XI a. antroji pusė) turime būti dėkingi už labai trumpą, tačiau vaizdingą kuršių apibūdinimą - jie yra vadinami žiauriais ir itin turtingais stabmeldžiais. Saksas Gramatikas apie 1200 metus parašytoje kronikoje (*Gesta Danorum*) mini daugelį danų ir švedų žygių į kuršių ir jų pietinių kaimynų sembų žemes. Labai įdomus šaltinis pa-

1 pav. Apuolės piliakalnis

V. Žulkus nuotr.

jūrio baltų kultūrai pažinti yra *Islandų sagos*, kaip manoma, užrašytos XII-XIV a. Jose randama daug žinių apie tikrus ir menamus skandinavų žygius į baltų žemes, nukariautas jų "karalystes", kuršių pasipriešinimą atėjūnams.

Deja, šandien neturime seniausių žemėlapių, kur būtų buvusi parodyta kuršių teritorija - gal todėl istorikai ir kalbininkai gerą šimtmetį nesutaria dėl teritorijos, kurioje gyveno kuršiai, ribų. M. Tiopenas (M. Toeppen) dar 1858 m. rašė, jog kuršiai gyveno pajūrio ruože, kuris buvo nuo 50 km (Platelių apylinkėse) iki 20 km (ties Nemuno delta) pločio. A. Bilenšteinas manė, jog kuršius nuo žemaičių skyrė Ventos upė, Jūros bei jos intakų Ančios ir Akmenos aukštupiai. Didelius plotus Nemuno žemupyje jis priskyrė skalviams. Kazimieras Būga, vesdamas kuršių - žemgalių ribas Ventos upe, kuršių - žemaičių ribas pastūmėjo gerokai į rytus - anot jo, Jūros baseine yra gyvenę kuršiai. Lenkų istorikas S. Zajančkovskis kuršiams paliko Ventos aukštupio žemes, bet palei jūrą jiems skyrė tik 6-8 km žemės ruoželį. Gerokai didesnę teritoriją negu Tiopenas ir Zajančkovskis kuršiams "atidavė" G. Mortensen-Heinrich. A. Salys kuršiams priskyrė visą Virvytės baseiną, Mini jos aukštupius ir dalį Nemuno deltos. Panašiai kuršių - žemaičių ribą brėžė ir F. C. Karpas² (Visą šią sienų, skyrusių kuršius nuo žemaičių, įvairovę iliustruoja 1 žemėlapis.). Kuršių rytinė siena taip nevienodai nustatoma visų pirma dėl to, kad metodai yra skirtingi - kalbininkai, ku-

riems sunkiai sekasi duoti vandenvardžius ir vietovardžius, kartais pakelia labai seną istorijos klodą, siekiantį sudėtingą genčių formavimosi laikotarpį I tūkst. po Kr. viduryje. Istorikai, priešingai, naudojami vėlyvais, rašytiniais XIII-XV a. šaltiniais, ir jų vaizduojamos genčių ribos yra jau gerokai sujauktos perdalijimų ir migracijų, kurių svar-

biausia priežastis buvo Ordino invazija. Kita priežastis yra ta, kad tyrinėtojai tarp genčių buvusias vietomis gana plačias dykras priskyrė arba vieniems, arba kitiems - arba kuršiams, arba žemaičiams. Beje, taip gana ilgai elgėsi ir archeologai - jiems imponavo romantiška taikios baltų genčių konsolidacijos idėja. Dar prieškarinio tyrinėtojai, norėdami atremti kai kurių politiška angažuotų vokiečių tyrinėtojų teiginius, jog Lietuvos pajūris nebuves lietuviškas (žemaitiškas), bet kuršiškas (ano meto supratimu - nelietuviškas), ieškojo pajūryje žemaičių, labai susiaurindami kuršių apgyventus plotus. Dalis istorikų ir vėliau, sprendami kuršių apgyventos teritorijos problemas, yra linkę manyti, jog pajūryje iki ateinant Ordinui gyvenę žemaičiai. Kaip greitai galima suklysti, etninio pobūdžio problemas sprendžiant vien remiantis istorijos duomenimis, rodo Kustavi Grotenfelt 1912 m. tyrinėjimai. Šis autorius įrodinėja, jog kuršiai - suomių gentis, o jų gyvenamoji vieta buvusi Oselio (Saremos) sala³.

Beje, kalbininkų duomenys iš esmės atitinka archeologų pateikiamą genčių formavimosi modelį. Anot K. Būgos, dar VI a. ir pajūrio gyventojai, ir vėlesni žemaičiai tebekalbėjo labai panašia tarme. Manoma, kad jie sudarė vieną didelę protokuršiškos kultūros sritį, kuri vėliau pradėjo skaidytis į kuršišką ir žemaitišką. Baltų genčių sąjungos sparčiai klostėsi, ir jų teritorijos susiformavo Didžiojo tautų kraustymosi vilnims atslūgus. Centrinėje Žemaitijos dalyje IV-V a. susiformavo žemaičių, o šiauriau susidarė žemgalių genčių sąjunga. Lietuvos pajūris - buvusios vakarų baltų žemės - buvo kuršių genčių lopšys. Todėl daugiau panašumų nei skirtumų VI-VII a. pastebime pajūrio gyventojų ir vėlesnių žemaičių kultūrose: visur mirusieji laidoti nedeginti, ir

L. Paulaitytės pieš.

2 pav. Kuršiškas kalavijas iš Girkalių kapinyno. Saugomas Mažosios Lietuvos istorijos muziejuje

pajūryje, ir Žemaitijoje randami labai panašūs darbo įrankiai bei papuošalai, labiau skyrėsi tik ginklai. Žemaičiams ir kuršiams bendrauti trukdė jų žemes skyrusi beveik neapgyventa plati miškų juosta, dar labiau išsiplėtusi apie 500 m. po Kr., atšilus ir padrėgnėjus klimatui. Jos plotis ties Rietavu siekė net 40 km. Tokias tarpgentines dykras, gerokai padėjusias patikslinti baltų genčių apgyventas teritorijas, pirmas pastebėjo A. Tautavičius, o vėliau jas tikslinti ir tyrinėti ėmėsi ir kiti archeologai. Pasirodė, jog panašios, tik siauresnės, dykros yra buvusios ir tarp atskirų žemių genčių viduje.

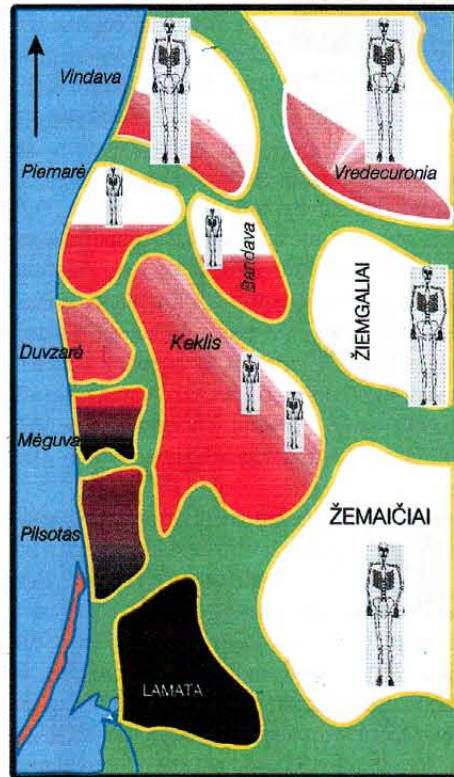
Archeologiniai duomenys rodo, jog kuršiai gyveno nuo Klaipėdos apylinkių iki Ventos žiočių šiaurėje (2 žemėlapis). Tai geologiniais ir geografiniais ypatumais išsiskiriantis pajūrio ruožas, pasižymintis drėgnesniu klimatu ir prastesniu dirvožemiu.

Šiandien yra bendra nuomonė, jog kuršių kultūra formavosi apie VI a., tačiau kaip tai vyko, tebėra priešistorės paslaptis. Nors daugelis tyrinėtojų nagrinėjo šį klausimą (A. Tautavičius, I. Ozere, V. Šimėnas), šandien dar neįrodytas tvirtas tiesioginis ryšys tarp I-IV a. pajūryje buvusios kapų su akmenų vainikais kultūros ir kuršių, nors pirmosios kultūros pagrindo niekas ir neneigia. Jau susiklosčiusiai kuršių kultūrai būdingi dirbinių tipai (kai kurių tipų lankinės segės, apyrankės, dalgiai ir dalgeliai ir kt.), kurie rasti kaimynuose prūsose, tačiau yra reti ir vėlesni žemaičių, aukštaičių lietuvių ir kitose kultūrose. Tokie faktai verstų manyti, jog kuršių formavimėsi dalyvavo arba bent jį ryškiai įtakėjo kažkokie ateiviai, greičiausiai iš germanų apgyventų sričių.

Archeologijos paminklų kartografinis apibrėžimas atskirų teritorijų, buvusių kuršių gentyje, ribas ir rodo jas susiformavus jau V-VI a. Penkios tokios žemės, tiesa, nenurodant jų vardų, yra paminėtos IX a. viduryje (Vita sancti Anskarii). Ordino XIII a. šaltiniai mini jau 9 kuršių žemes ir, remdamiesi archeologijos, istorijos bei lingvistikos duomenimis, galime jas pažymėti žemėlapyje (3 žemėlapis). Tos žemės buvo nevienodo dydžio - nuo ~200 km² (Pilsotas) beveik iki ~1500 km² (Keklis). Didesnė jų dalis buvo prie jūros, kitos atokiau nuo jos, bet su pajūrio žemėmis susietos vidaus vandens keliais.

Kuršių senkapiai, kuriuose gausu radinių, nuo seno viliojo archeologus, ir šiandien galima gana objektyviai kalbėti apie kuršių laidojimo papročius, kapuose randamus papuošalus ir ginklus, tačiau dar mažokai žinome apie žmonių gyvenimo būdą, verslus ir būstus. Nors laidosenoje ryškiai atsispindi ideologijos ir etninės gyventojų sudėties pokyčiai bei papročiai, tačiau visa tai yra tik kiek pavėluotas gyvųjų gyvenimo būdo atspindys. Yra žinoma,

jog kuršiai mirusiuosius laidojo sudegintus. Dėl šio papročio išsigalėjimo buvo nemaža diskutuota. A. Tautavičiaus tyrinėjimai⁴ atmetė prielaidas, kad deginimo paprotys į vakarinę žemaičių pakraštį ir kuršių žemes galėjęs ateiti iš Lietuvos, o nuodugnesnė analizė parodė, kaip paprotys sudeginti mirusiuosius plito iš prūsų ir Nemuno žemupio įvairiose kuršių žemėse (4 žemėlapis). Pakanka pasakyti, jog

3 pav. Mirusiųjų deginimo papročio plitimas kuršių žemėse šiaurės kryptimi (apie XI a. vidurį)

pirmieji degintiniai kapai Pilsoto žemėje (Klaipėdos apylinkės) pasirodė iš kaimyninės Lamatos jau VIII a., deginimo paprotys jau visiškai įsivyravo nuo XI a., o šiauriniame Kurše visus mirusiuosius imta deginti visu šimtmečiu vėliau, nors griautiniai kapai dar pasitaikė iki pat XIII a. Deginimo papročio plitimas iš pietų į šiaurę leistų manyti, jog ir kai kurie dirbiniai, visų pirma aprangos detalės ir papuošalai, galėjo pirma atsirasti pietinėje kuršių dalyje ir tik vėliau išplisti į šiaurines žemes. Jau vien tai, imant kuršių visuomenės "pjūvį" atskirame šimtmečiu, parodo, kad tarp žemių buvo etninių skirtumų. Skyrėsi ir kapų orientavimas atskirose žemėse - Pilsoto, Mėguvos žemėse aiškiai vyravo kapų orientavimas į šiaurės vakarus, Keklyje kai kuriuose kapinyuose nustatyta tokia pat orientacija (Gintališkė), bet kai kur (Laiviai) aiškiai vyravo paprotys mirusiuosius guldyti galvomis į pietryčius. Šiauriniame Kurše, Pamario ir Duvzarės žemėse, mirusieji orientuoti abiem minėtomis kryptimis, be to, vyrai ir moterys dažnai laidoti priešpriešiais. Atskirose kuršių žemėse šiek tiek skyrėsi ir gyventojų pamėgti rūbai bei puošmenos. Pilsoto ir Mėguvos moterims pa-

saginės segės, matyt, buvo nederanti aprangos detalė - išimtis buvo kartais padaroma tik puošnioms segėms žvaigždiniams galais. Masyvių juostinių apyrankių jos nenešiojo, tačiau daugelyje moterų kapų yra randama puošnių smeigtukų su skirstikliais ir kabučiais, trikampių smeigtukų prie galvos ir apgalvių mergaičių kapuose. Keklio žemės Gintališkės kapinyne palaidoti vyrai galbūt gyvenime ypač mėgo rūbą susegti pasaginėmis segėmis, o moterys gana dažnai, taip pat kaip ir vyrai, nešiojo įvairių rūšių apyrankes.

Kuršiai dažniausiai gyveno neįtvirtintose gyvenvietėse, kurios kartais būdavo iki 10 ir daugiau ha dydžio. Ūkinei veiklai ir gynybai ypač palankiose vietose šalia piliakalnių dažnai išikurdavo ne viena, bet kelios gyvenvietės. Neretai tarp gyvenviečių būdavo tik 1-2 km atstumas - tai ypač būdinga X-XIII a. laikotarpiui. Tuo metu aiškiai išsiskyrė atskiri gyvenviečių spiečiai, juos vieną nuo kito skyrė kelių, rečiau keliolikos kilometrų atstumas. Gyvenviečių grupės jungė pastovūs sausumos ir vandens keliai. Pagrindiniai keliai daugiausia jungė svarbesnius prekybos ir valdžios centrus. XIII a. šaltiniuose apie kuršius tokie junginiai yra vadinami pilių apygardomis. Tokios svarbesnės teritorijos yra buvusios apie Imbarę, Apuolę, Įpiltį, Kretingą, Klaipėdą ir kitur. Šias teritorijas valdė vietiniai feodalai, pvz., 1253 m. paminėtas kuršis Tvirtikis (*terra Twartikini*).

Kuršių gyvenamosios vietos kompleksą dažnai sudarė pilis, gyvenvietė ir alkvietė. Alkai - šventvietės buvo vietos, kuriose žmonės bendraudavo su dievais, susisiekdavo su mirusiųjų pasauliu. Alkai - tai dažniausiai kalvos, ežerų ar upių pakrančių kyšuliai, pusiasaliai, nuošalesnės prie vandens esančios vietos. Šalia Eketės piliakalnio (Klaipėdos apylinkės), gyvenvietės pakrastyje, buvo alkas, įrengtas didelėje apskritoje kalvoje. Šventvietės būdavo ir šalia labai nedidelių pilių bei gyvenviečių. Purmaliuose prie Klaipėdos, Purmalio ir Danės upių santakoje, yra išlikęs alkas, kuriame tebeguli aptašyti akmenys. Jie stovėjo taip, kad būtų galima stebėti Saulę rytiniame dangaus skliaute. Alkvietė buvo naudota vikingų laikais. Suardyto alko, pastatyto iš didelių akmenų, pėdsakai buvo aptikti Kretingoje. Labai įdomi šventvietė yra buvusi šalia Imbarės piliakalnio. Išliko žinių apie akmenų įrenginį, buvusį ant Gondingos alkos kalno.

Apeigos buvo neatsiejamoms nuo gamtos reiškinių, visų pirma šviesulių stebėjimų, pranašysčių apie artėjančias sausras, Saulės ar Mėnulio užtemimus. Senosios, baltiškosios, tikybos, kurioje mirusiųjų pasaulis yra siejamas su ugnimi, aukštuma, vandeniu ir dangumi, simbolis yra šventykla - observatorija Birutės kalne. Kalno viršūnėje jau X-XII a. buvo pylimas, ant kurio ir aikštelės viduryje

K. Demeko nuotr.

4 pav. Eketės archeologinio komplekso aerofotonuotrauka: piliakalnis (apaugusiame medžiais iškyšulyje prie upelio užtvankos), senovės gyvenvietė ir alkavietė

pastebėti stulpų pėdsakai. XIV a. pylimai buvo pertvarkyti - jie įgijo pasagos formą, atverdami nedidelę aikštelę jūros pusėn. Ant pylimo aptiktos medinių stulpų liekanos. Rytiniame aikštelės krašte buvo neaukšta pakyla, šalia kurios rastos laužavietės. Stulpai sustatyti nevienodais tarpais, tačiau ne bet kaip - jų padėtį lėmė dangaus šviesuliai. Jie buvo skirti ir "aukšto" bei "žemo" Mėnulio azimutams fiksuoti. Dėl to akivaizdu, jog Birutės kalno observatorijoje buvo derinamos dvi kalendorinės sistemos - Mėnulio ir Saulės⁵.

Architekto S. Manomaičio eksperimentai parodė, kad stulpų šešėliai labai aiškiai ir tiksliai pažymi svarbiausius Saulės ir Mėnulio kelio per metus taškus, nurodančius pagrindines baltų kalendorines šventes. Tai ir Krikštai, ir Velykos, Rasos šventė (Lygo), Žolinė, Vėlinės, Kalėdos ir daugelis kitų. Didelis ant pajūrio kopos pastatytas Birutės kalno alkavietės maketas netikėtai atskleidė dar vieną paslaptį. Pasirodė, kad žmogaus balsą, sklindantį iš aikštelės centro, smėlio pylimai labai sustiprina. Viduryje, matyt, stovėdavo pats žynys. Jis galėjo byloti ir nuo pakyls, kuri buvo pylimų pakraštyje.

Toks įrenginys, parodantis labai brandžias vakarų baltų astronomines žinias, neatsitiktinai aptiktas būtent pajūryje. Kuršiai buvo jūreiviai, ir astronominės žinios jiems buvo būtinos. Jie garbino Jūros motiną, laivų dievus - jūreivių globėjus.

Nėra gerai žinoma, kaip atrodė kuršių gyvenvietės. Galima tik spėti, kad vienoje (Imbarė) namai yra stovėję eilėmis, palei gatves, kitose pastatai buvo kompaktiškai sustatyti nedideliame plote, apjuostame įtvirtinimais (Palanga), dar kitur galėjo būti išdėstyti ratu, o viduryje palikta aikštė. Sprendžiant iš žinomų negausių pavyzdžių, apie I tūkst. vidurį kuršiai, panašiai kaip ir jų kaimynai, statėsi ilgus stulpinius namus, kuriuose atskirose patalpose su židiniais viduryje gyveno kelios šeimos - tokio pastato pėdsakai aptikti Laistų piliakalnio gyvenvietėje. Birutės kalno Palangoje gyvenvietėje rasti X a. stulpiniai pastatai jau visai kitokie - jie buvo apie 20 m² dydžio, juose gyveno viena šeima. Vienas namas turėjo priemenę ir dvi patalpas, kurių

mus Keklio žemės kuršiai. Imbarės piliakalnio papėdėje stovėjo apie 4x4 m dydžio rėtiniai namai. Juose buvo tik viena patalpa, kurią apšildė kampe stovėjusi iš akmenų sukrauta 1x1 m dydžio krosnis⁶. Pastatų sienos dažnai būdavo aptepamos molio tinku, stogai dengiami šiaudais, kartimis, beržo tošimi arba lentomis, apiplūktomis moliiu. Namai kartais turėjo molio, smulkių akmenukų ir smėlio plūktas aslas, kur kas rečiau - medines grindis.

Kuršių žemėse, ypač pajūriais, gana anksti atsirado prekyvietės, į kurias susirinkdavo prekiauti vietiniai, gretimų žemių, o vėliau ir gretimų genčių bei užjūrio žmonės. Tokie turgūs kai kur tapo tradiciniais, sezoniniais, jie būdavo derinami prie svarbesnių religinių švenčių ir trukdavo kelias dienas arba net kelias savaites. Skandinavijoje tokiose vietose būdavo švenčiamos pagoniškosios šventės ir vykdavo liaudies susirinkimai - tingai. Prekymečiu prekyvietėje reikėdavo laikytis tam tikrų taisyklių - prekiauti sąžiningai, buvo draudžiama žudyti. Čia buvo lygūs įvairių tikėjimų žmonės, o vietinių kunigaikščių valia teturėjo menką reikšmę.

Vienas panašių centrų turėjo būti latvių ir švedų tyrinėtojų dėka plačiai žinomos Grobinės apylinkėse. Apie 650 -900 m. čia gyveno Švedijos ir Gotlando pirkliai ir kariai. Netoli jų kapų atrastas ir kuršių kapinynas. Gana plačiai Grobinės apylinkėse pasklidę skandinaviškos kilmės daiktai rodo buvus didelę šio centro įtaką kuršiams. Gaila, kad dar nekasinėta kitapus Alandos upelio esanti senovinė gyvenvietė.

Kol kas turime tik vieną nuodugniau tyrinėtą panašią senųjų kuršių prekyvietę Palangoje. Čia, Birutės kalne, jau nuo seno buvo ne tik įtvirtinimai, bet ir svarbi alkavietė, matyt, taip pat ir Mėguvos žemės kuršių susirinkimo vieta. Ištirtoje XIV-XV a. alkavietėje, pagoniškojoje šventykloje-observatorijoje, pagrindinė ašis buvo nukreipta į jūrą, kaip tik į tą vietą, kur Saulė leidžiasi balandžio 23 dieną, t. y. per Jorės šventę, per Jurgines, ir rugpjūčio 22 dieną. Kadangi pagonybės tradicijos Palangoje buvo saugomos nuo viduramžių, rei-

kia manyti, kad ir vikingų laikais kaip tik apie šį laiką vieną ar du kartus per metus į Palangą rinkdavosi prekiauti kuršiai. Tos dienos buvo palankios ir užjūrio pirkliams atplaukti - balandžio pabaigoje jau būdavo praūžusios didžiosios pavasarinės, o rugpjūčio gale dar neprasidėjusios rudeninės audros Baltijos jūroje. Ties Palanga nėra tokios didelės upės, kuri būtų galėjusi išgraužti pajūrio smėlyne gilią vagą, tikusią plaukioti laivams. Keliautojai savo laivus, matyt, užtraukdavo lėkšton pakrantėn (taip būdavo ir žinomame Gotlando prekybiniame centre Visbyje). Įvairūs Palangos gyvenviečių radiniai liudija, kad užjūrio pirkliai čia gyveno ilgą laiką.

Palangos prekyba darė didelę įtaką visai žemei. Išanalizavus Prysmančių, Andulių, Girkalių kapinynus, buvo nustatyta, jog čia buvusios gyvenvietės patyrė didelę Palangos įtaką: tokiu pat ritmu čia keitėsi dirbinių santykiniai svoriai, sidabru puošti dirbiniai, gyventojų skaičius. Minėtos gyvenvietės sudarė ūkinį Palangos užnugarį - hinterlandą, kuris buvo susijęs su centrais abipusiais ryšiais. Ūkinis užnugaris buvo reikalingas kiekvienam prekybiniam centrui - iš ten buvo gaunami reikalingi maisto produktai, iš ten atgabėdavo paklausias natūralias prekes ir produktus pardavimui. Kita vertus, į šias gyvenvietes pirmiausia patekdavo iš toliau atgabentos prekės ir žaliavos, reikalingos įrankiams, ginklams ir papuošalams gaminti. Kretinga-Anduliai, matyt, buvo vieta, iš kurios užjūrio gėrybės keliaudavo į tolimesnes kuršių ir žemaičių sritis. Viena iš tokių prekių galėjo būti iki tol kuršiams nematyta, jau IX-X a. Palangoje pasirodžiusi žiesta plonasienė Baltijos jūros tipo keramika, gana greitai išplitusi pajūryje. Ši keramika, kaip ir kitose Baltijos jūros baseino šalyse, galėjo patekti kaip įpakavimas, o galbūt, kaip yra buvę Birkoje, Senojoje Ladogoje ir kitur⁷, puodus čia gamino atvykę užjūrio meistrai. Palangos hinterlandas X-XII a. turėjo būti apie 12 km spindulio ir apėmė apie 70 km² plotą.

Laikotarpi nuo X iki XII a. galime pavadinti kuršių kultūros suklestėjimo amžiumi. To meto kapai yra turtingiausi, juose daugiausia sidabru puoštų dirbinių, geros kokybės ginklų, kuršiai dažniausiai minimi skandinavų šaltiniuose, jie tarpininkauja lybių prekyboje su latgaliais palei Dauguvos ir Gaujos upes⁸. Archeologai nustatė, kad karingieji kuršiai nuo X a. plėtė savo valdas, užimdami iki tol neapgyventas dykras tarp genčių - taip šiaurės Kurše atsirado "žemė tarp Skrundos ir Žemgalos"; jie brovėsi ir į kaimynų žemes. XI-XII a. kuršiai išstūmė lyvius ir kolonizavo teritoriją tarp Ventos žiočių ir Rygos įlankos. Kuršiški radiniai Žasino X-XI a. kapuose (L. Vaitkunskienė) rodo padidėjusią jų įtaką žemaičiams. Kuršių kapai, o pastaruoju metu net atskirti kapinynai randami Sembos pu-

siasalyje, prūsų žemėse⁹.

Kuršių kariai buvo gerai ginkluoti, užgrūdinti kovose ir patyrę. Ginklus jie atsiveždavo išmainę arba pagrobę skandinavų kraštuose, nuo X a. ir patys išmoko gaminti damaskinės technologijos plieną, o kuršiškais kalavijais didžiavosi ir vikingų konungai (Egilis). Kuršių sodybose neretai būdavo saugoma daug ir gerų ginklų¹⁰. Šaltiniuose minimi skandinavų žygiai į kuršių žemes dažnai baigdavosi ateivių pralaimėjimu. Kuršiai buvo išmokę jūros mūšių taktikos ir sumaniai ją taikydavo. Šia prasme pažymėtina viena iš kuršių pergalių, kuri 1210 m. buvo pasiekta sąsiauryje tarp Gotlando ir Erezundo salų. Šito mūšio aprašymą pateikia Henrikas Latvis. Jo kronikoje rašoma, jog aštuoni kuršių piratų laivai, pasitikdami iš kogo į valtis išlipusius ir juos atremti bandžiusius piligrimus, taip sustatė savo laivus, jog atplaukiančios valtytės atsidūrė tarp kuršių laivų. Iš savo aukštesnių laivų kuršiai dalį piligrimų subadė ietimis, kitus nuskandino, ir tik dalis jų sugebėjo grįžti prie koga¹¹.

Materialinės gerovės ir kultūros lygį, kaip ir visuomeninius santykius, visų pirma lemia ūkio sistema, kuri žymia dalimi priklauso nuo klimato, geografinių sąlygų, dirvožemių. Šia prasme baltų gyvenamos sąlygos nebuvo vienodos. Žemdirbystei tinkamų plotų, pievų, miškų pasiskirstymas baltų žemėse yra nevienodas. Lietuvoje dabar miškai sudaro apie 25% visų žemių, o IX-XIII a. jų buvo daugiau kaip dvigubai¹².

Kuršių žemėse, kurios užėmė morenines lygumas, nebuvo gerų ariamos žemės plotų - vyravo miškai, palyginti nedaug buvo pievų. Sprendžiant pagal teritoriją miškingumą ir dirvožemį, kuršiai, skalviai, prūsai turėjo būti gyvulių augintojai ir medžiotojai. Yra duomenų, rodančių, jog jau I tūkst. geriau išvystytos gyvulininkystės dėka vakarų baltų ūkio struktūra kiek skyrėsi nuo rytinių baltų¹³. Galima prielaida, jog ir IX-XII a. vakarų baltų žemėse gyvulininkystė buvo labiau kultivuojama negu rytinių baltų srityse.

Skirtingą žemdirbystės lygį rodo arimo įrankių (arklo ir žagrės) paplitimas. VII-XI a. tie įrankiai buvo žinomi visoje Europoje, bet jų mažai randama baltų kraštuose. Dauguma VII-XII a. žagrės ir norago radinių yra iš Latvijos bei Dauguvos žemupio ir iš pajūrio. Peršasi nuomonė, jog žemdirbystės įrankiai ir pažangi trilaukio sistema kartu su rugio kultūra plito iš vakarų, atrodo, visų pirma pajūriu ir svarbiausiais prekybos keliais. Sunku pasakyti, ar ekonomikos pakilimas yra priežastis, ar padarinys to fakto, kad XI a. pajūryje gerokai padaugėjo žmonių, bet tai yra susiję reiškiniai, rodantys savitą ūkio struktūrą. Yra žinoma, jog gerai išvystyto žemės ūkio sąlygomis anksti atsiradęs viršproduktis skatina amatus, prekybą, miestų atsiradimo procesą ir gilina

turtinę diferenciaciją, tačiau žemės ūkio lygis ne visur vienodai įtakojo socialinę visuomenės struktūrą ir ankstyvųjų miestų atsiradimą.

Apie kuršių visuomeninę sanklodą kalba kapų radiniai. Ištyrus daugiau kaip 700 Mėguvos žemės kapų, buvo nustatyta, jog apie du trečdalius visų gyventojų sudarė vidutinio turtingumo žmonės. Tačiau nuo X a. jų mažėjo, tad mažėjo ir turtingų kapų, didėjo tik neturtingiausių kapų skaičius. Taigi visuomenė ryškiau skaidėsi. Išskirtini patys vargingiausi, be jokių ginklų, net be ietigalio kapai yra priskiriami žemiausiam visuomenės sluoksniui - vergams, kurie buvo įgyti prieš

jimai rodo, jog nuo XI a. kapų su ginklais pietinių kuršių senkapiuose pradeda mažėti - formuojasi turtingų karių sluoksnius.

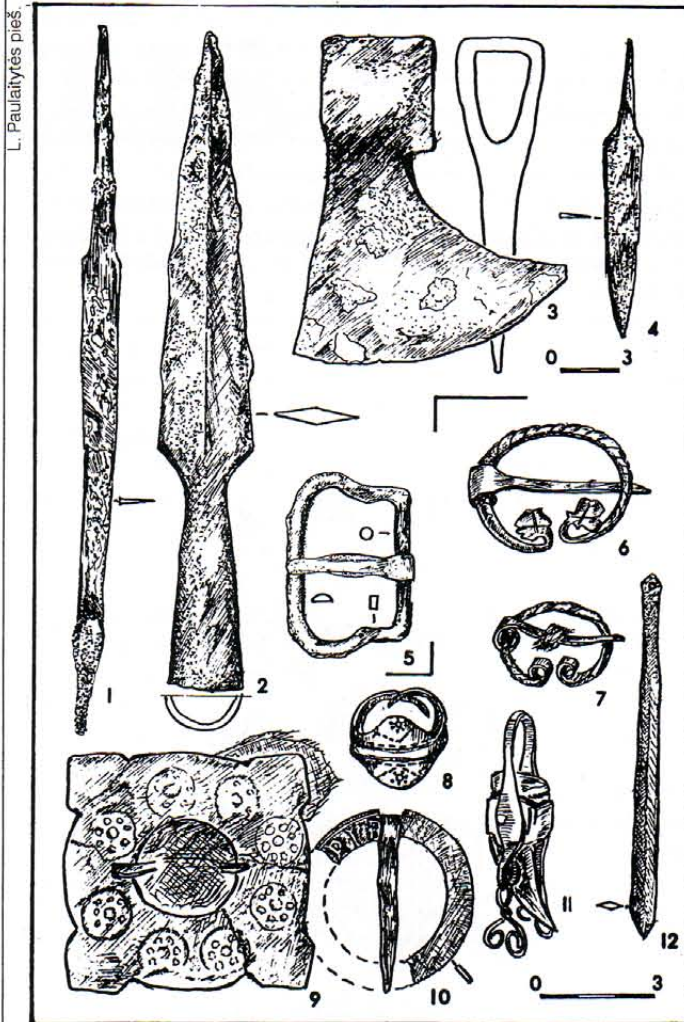
Nedaug tėra duomenų, kurie leistų kalbėti apie privatinės nuosavybės kuršių visuomenėje atsiradimą. Iki pat XIII a. žemė, matyt, buvo valdoma kaimo bendruomenės arba feodalo. Netyrinėjus gyvenviečių, sunku yra pasakyti, kada atsiranda privati žemėvalda, kurios buvimą turėtų rodyti tvoromis aptverti labiau išskaidyti sklypai ir sumažėjęs kiemų skaičius gyvenvietėse. Skandinavijoje iki pat XII-XIII a. žemė turėjo priklausyti giminei, o atėjęs į giminę sutuoktinis nedalyvavo žemę skirstant. Neturintys jokios žemės valdos bu-

vo vergai ir varguoliai (beturčiai), kiti galėjo gyventi iš amato ar prekybos¹⁴. Reikia manyti, jog baltų srityse iki pat XIII a. žemes valdė bendruomenė ir feodalai. M. Gimbutienės nuomone, tai buvo kunigaikščiai arba kilmingieji kartu su jiems ištikimais, kraujo ryšiais susijusiais žmonėmis. Mėguvos žemdirbių kapų skaičiaus pasikeitimai rodytų, jog nuo X a. dalis pasiturinčiųjų jau žemes nederbo, tik ją valdė.

Nuo XI a. pajūrio žemėse regime laisvus, nuo feodalo nepriklausomus pirklus, nors tokių dar buvo nedaug. Privatinės nuosavybės institucija čia pirmiausia ir formavosi kartu su prekyba. Kita vertus, prekyba, matyt, buvo ne vienintelis tų žmonių verslas. Net Skandinavijoje tuomet dar nebuvo pirklų profesionalų¹⁵. Prekyba kartais užsiiminėdavo ir dvasininkai - žyniai (tai pažymi XII a. trečiojo dešimtmečio šaltinis apie vakarų slavus)¹⁶.

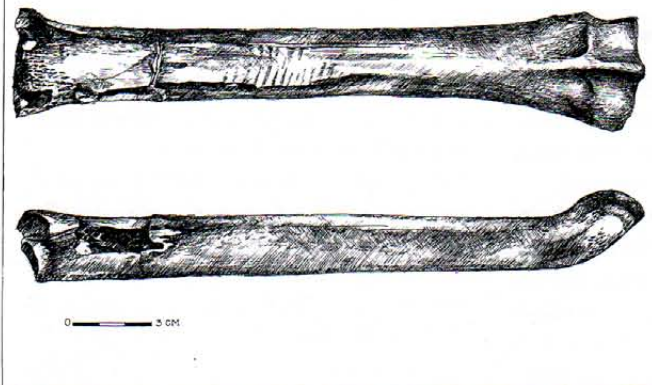
Dar neišskėsnis yra žynių visuomeninis rangas. Nėra jokių duomenų, jog I tūkst. baltų kraštuose galėjo funkcionuoti žmonių grupė, užsiimanti vien sakraline veikla, nors žyniai, ypač vakarų baltų žemėse, turėjo didelę įtaką. Matyt, ir ši institucija atskirose baltų gentyse buvo skirtinga ir nevienodai išplėta.

Ilgainiui kiekvienoje atskiroje žemėje iš kilo stipriausios ir svarbiausios pilys su gyvenvietėmis, kuriose gyveno visos žemės valdovai, neretai pavadinami karaliais. Saksas Gramatikas mini kuršių karalius - Lokera ("kuršių tironą") ir Dorną. XIII a. pradžios šal-

5 pav. Radiniai iš Palangos kuršių XV-XVI a. kapų Žemaičių kalnelyje

žemėse arba nusipirkti. Kuršių visuomenėje galėjo būti ir vergų, kurie patys parsiduodavo vergijon savo gentainiams - tai buvo "ekonominiai" vergai, kurie vis dėlto neprarasdavo visų pilietinių teisių. Mėguvos visuomenėje išsiskyrė palangiškiai - jų kapuose rečiau randami žemdirbių įrankiai, bet čia gerokai didesnę nuosavybę sudarė kapai, kurie priskiriami su prekyba susijusiems žmonėms. Šio reiškinio priežastys yra visai aiškios - Palangos gyventojai mažiau vertėsi žemdirbyste, nes turėjo kitokių turto įgijimo šaltinių. Ginkluotų vyrų kapų Mėguvos žemėje statistiniai tyrinė-

8 pav. Pačiūža pagaminta iš gyvulio kaulo. XII a.

tiniuose yra užrašyti kuršių karalių Lamikio, Ako, Dabrelio, Kaupo, Viestardo vardai. Gresiant dideliame pavojui atskirų žemių kariuomenos susijungdavo (taip atsitiko 853 m. kuršius užpuolus švedams) ir išsirinkdavo karalių - karo vadą. Atrodo, jie būdavo tik vienos arba kelių žemių valdovai, karo metu gal ir dalies Kuršo kariuomenės vadai. Karaliai organizuodavo ir plėšikiškus žygius prieš kaimynus. Vėliau jie savo valdose tapo administratoriais: remdamiesi paprotine teise spręsdavo įvairius ginčus ir bausdavo.

Nemaža pajūrio gyventojų dalis vertėsi prekyba ir plėšikaudavo jūrose, todėl kuršių žemės buvo palyginti savarakiškos ir jas buvo sunku pajungti vieno kunigaikščio valdžiai. Nuo XI a. besimezganti ankstyvoji kuršių valstybė turėjo būti konfederacinio - žemių junginio - pobūdžio. Į tikrą feodalinę valstybę ji neišaugo. Kuršių žingsnius į valstybingumą sutrukdė nuo XII a. pasireiškęs kultūros ir ūkio nuosmukis.

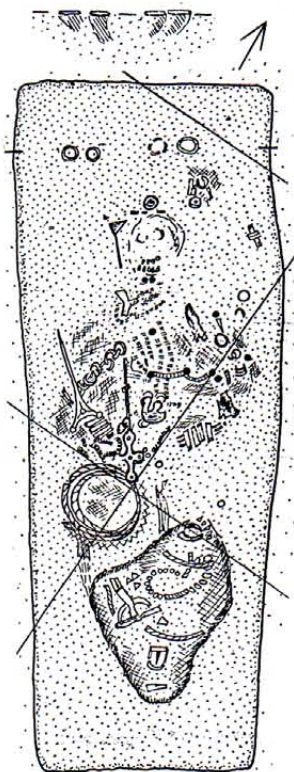
IX-X a. užsimezgę vakarų baltų pajūrio prekybiniai centrai, kurių dalis jau buvo įgiję ankstyvųjų miestų bruožų, sunyko apie XII a., pasibaigus vikingų epochai (Palanga), arba persikėlė kitur, kur buvo patogesnės sąlygos natūraliems gilia vandeniems uostams įrengti (Daugmalė - Martinsala sunyko, iškilo Ryga)¹⁷. Kuršių, prūsų pajūrio žemės neteko savo ekonomikos bazės - vokiečių miestams išstumiant iš Baltijos jūros prekybos skandinavus, jūrų piratavimas nyko, suiro tradicinių jūros kelių tinklas, smuko prekyba. Nors

žemdirbystė pajūryje galėjo būti intensyvi, tačiau ji negalėjo duoti reikalingo ekonomikos pakilimui viršprodukto. Aukštą lygį pasiekę metalo dirbiniai (kuršių kalavijai, kovos kirviai, ietys) vargu ar platesniu mastu buvo išvežami. Papuošalų gamyba, laikinai nutrūkus ža-

liavų srautui, smuko. Nėra duomenų, kad Vakarų Lietuvoje puodai būtų plačiai gaminti rinkai.

Kuršių galios sumenkėjimas XII a. sutapo su žemaičių ekonominiu ir politiniu pakilimu. Yra spėjama (A. Tautavičius), kad XII a. pabaigoje žemaičiai galėjo dėti pastangas sukurti savo valstybę. Ordino užkariavimų išvokarė pietinių kuršių žemės pateko politinė žemaičių priklausomybėn. Matyt, norėdami nusikratyti žemaičių, pajūrio kuršiai XIII a.

9 pav. X a. dvigubas moters ir mergaitės kapas ir į jį įterptas vėlesnis degintas vyro kapas (k. 357 - 358) Palangos kapinyne

viduryje iš pradžių taikiai išleido kalavijuočius, o jų kunigaikštukai priėmė jiems dovanojamas žemes.

XIII a. prasidėjusios įnirtingos, daugiau kaip šimtmetį trukusios kovos su Ordinui išretino Kuršo gyventojus. Nepaklusnesni Ordinui buvo pietiniai kuršiai, todėl jų kraštas labiau ir ištuštėjo. Nuo XV a. į senąsias kuršių žemes įsiliejo persikėlėlių iš šiaurinio Kuršo srautai, šalia senųjų kuršių gyvenviečių pradėjo apsigyventi pirmieji žemaičiai. Senųjų kuršių išliko tik salelės. Palangoje kasinėti kapai aiškiai parodė, jog negausūs vietiniai kuršiai XV-XVII a. vis dar tvirtai tebesilaikė senųjų savo kultūros tradicijų ir papročių.

LITERATŪRA

1. Mickevičius A. Kuršiai IX-XII amžiuje ir skandinavai. Disertacija Humanitarinių mokslų daktaro laipsniui įgyti. V., 1993. P. 98.
2. Smulkiūnas V., Klimka L. Lietuvos pajūrio žemės viduramžiais. V., 1989.
3. Grotenfelt K. Über die in den alten nordischen Quellen erwähnten Kuren und ihre Wohnsitze // Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja XXVI. Helsinki, 1912. S. 155-165.
4. Tautavičius A. Dėl mirusiųjų deginimo papročio plitimo V-VIII žemaitijoje // Vakarų baltų archeologija ir istorija. Klaipėda, 1989. P. 28-32.
5. Klimkos L. tyrinėjimų išvados // Žulkus V., Klimka L. Lietuvos pajūrio žemės. P. 73-93.
6. Daugudis V. Imbarė ir Lietuvos miestų susidarymo pradžia // Baltų archeologija, 2, 1994. P. 11.
7. Herrmann J. Slawen und Wikinger in der Frühgeschichte der Ostseevölker // Wikinger und Slawen. Berlin, 1982. S. 140.
8. Мутуревич Е. С. Восточная Латвия и соседние земли в X-XIII вв. Рига, 1965. С. 96.
9. Kulakov V. Vakarų lietuvių V-XII a. radiniai prūsų žemėse // Klaipėdos miesto ir regiono archeologijos ir istorijos problemos. Acta historica Universitatis Klaipedensis. II. Klaipėda, 1994. P. 107-122.
10. Egilio saga. V., 1975.
11. Henriks Latvis. Senosios Livonijos kronika // Livonijos kronikos. V., 1991. P. 65.
12. Историко-этнографический атлас Прибалтики. Земледелие. Вильнюс, 1985. С. 13-14.
13. Luchtanas A. Rytų Lietuva I tūkst. pr. m. erą // Lietuvos archeologija, 8. V., 1992. P. 70.
14. Fenger O. Gesellschaftsordnung // Wikinger, Waräger, Normannen (Ausstellungskatalog). Berlin, 1992. S. 120-125.
15. Nedkvitne A. Trade // Medieval Scandinavia an encyclopedia. New York & London, 1993. P. 649-653.
16. Leziejewicz L. Kaufleute in westslawischen Frühstädten in archäologischer Sicht // Burg, S. 61.
17. Žulkus V. Zur Frühgeschichte der baltischen Stadt // Burg, Burgstadt, Stadt. Berlin, 1995. S. 190-206.

MIKELIS

"Baltų archeologijos" žurnalo svečias - Kuršių draugijos pirmininkas, kraštotyrininkas Mikelis Balčius, daugelį metų sprendžiantis senųjų pajūrio gyventojų istorijos ir kultūros problemas ir, pasak jo paties, mėginantis surasti vietą po Saule savo protėviams kuršiams. Jis yra vienas žymiausių Lietuvos numizmatų, daugelio mokslinių straipsnių apie monetas autorius, knygos "LDK lydiniai ir monetos nuo 1387 iki 1495" bendraautoris. Gyvena Šventojoje. Su juo kalbėjosi Algirdas Girininkas.

-Kada ir kaip Jūs susidomėjote istorija ir priešistorė? Archeologija besidomintiems vyresnės kartos skaitytojams žinoma, kad dar būdamas vidurinės mokyklos moksleivių aptikote pirmuosius priešistorijos radinius Šventosios durpyne (buvusioje lagūnoje), juos kartografavote ir apie tai pranešėte tuometinio Kretingos muziejaus darbuotojams. Gal galėtumėte apie tai plačiau papasakoti ?

Nepasakyčiau, kad besimokydamas mokykloje būčiau žavėjęsis istorija. Man ji buvo eilinė, iš kitų dalykų neišsiskirianti, disciplina. O apie baltų priešistorės žinias, gautas moksleiviškais metais, nesinori net užsiminti. Gintaro, o taip pat iš jo pagamintų priešistorinių dirbinių rinkimas dirvoje buvo ne tik mūsų šeimos, bet ir bemaž visų Šventosios kaimo senbuvų pagalbinis verslas, gal net tradicija, tokia nepastovi ir neapibrėžta, kaip ir gintaro ieškojimas pajūryje. Gintaro rinkimu užsiėmė mano tėvas ir senelis. Įdomu tai, kad būtent mūsų šeimos žemėje vėliau buvo atrastos vienos turtingiausių radiniais Šventosios akmens amžiaus gyvenvietės Nr. 1 bei Nr. 3... Vos prakutęs žinojau, kad kažkur yra laukas, pilnas gintarų, akmeninių kaltų (taip tėvas vadino akmeninius kirvius be skylės kotui), gintaro pypkių bei sagų (vamzdeliniai ir lėšiniai karoliai). Beliko jį surasti. Kadangi gimiau bežemių šeimoje, laimės ieškoti teko kolūkio laukuose. Būdamas dvylikos metų, o gal kiek ir vyresnis, pradėjau sekioti paskui traktoriaus plūgą, vagojantį iš ūkininkų nusavintas Šventosios žemes. Tačiau armenyje buvęs gintaras, net titnagas greitai buvo beveik visiškai išrinkti. (Vėliau tuose plotuose su kelių titnagėlių ir gintaro skelnelių pagalba pavyko lokalizuoti akmens amžiaus stovyklavietes Nr. 34, 35, 36.)

Atsikraučius į pajūrio pelkes melioratoriams, patraukiau paskui žemę rausiančią techniką. 1966 m. pavasarį buldozeriu prarėžtoje perkasto grunto atodangoje radau kabutį. Vėliau dre-

nažo griovių šlaituose radau nejudintus tikruosius kultūrinius sluoksnius. Bet tai buvo po mėnesio, o kabutis buvo pirmasis mano surastas senovinis dirbiny, ir diena, kai jį pakėliau, tapo atraminiu tašku, padalinusiu dvi eras: prieš ir po. Tada atgijo ir įgavo kūną bei kraują tėvo pasakojimai bei periodikoje skaityti rašinėliai (berods A. Nezabitausko) apie radinius piliakalniuose ir žemaičių kovas su kryžiuočiais prie Šventosios upės... Žygiai į laukus įgavo dvejoją tikslą: vieni mano radiniai papildydavo gintaro žaliavos lobyną, kuris kada nors turėjo pavirsti nemažais pinigais, kiti - užimdavo savo vietą seniųjų rinkinyje, beverčiame materialiniu požiūriu, bet neįkainojamame pažintine prasme. Tada bemaž iš karto suvokiau, jog paieškų laukas nėra vienalytis, - senovėje žmonės čia gyveno keliose vietose - ir atskirų gyvenimų inventoriaus negalima suversti į vieną krūvą. Be to, pradėjau rašyti užrašus - lyg dienoraštį, lyg lobyno planą. Taip gimė pirminiai radinių ir radimviečių aprašai, vėliau nustebinę muziejininkus ir žurnalistus. Nemanau, kad aprašo kokybė buvo verta pagyry, tačiau radimvietės tyrinėjimų istorijai, o dar labiau to meto spaudai, kaip oras buvo reikalingas teigiamas socialistinis herojaus tipas (štai, žiūrėkite, moksleivio ar jauno darbininko indėlis į mokslą). Deja, toks nebuvo. Valdžia ir jos institucijos (net mokslo) buvo svetimos, tolimos, net bauginančios, ir nieku gyvu nebuvau linkęs su jomis bendrauti, o tuo labiau ieškoti pažinčių... Jau buvau ūgtelėjęs, todėl atėjo pats laikas susivokti savyje. Mano kultūrinės aplinkos istorinė nuovoka buvo gerokai sujaukta. Tėvų bei senelių atmintyje tebegyveno trys-keturiuos senbuvų, žvejų ir žemdirbių, kartos. Sentėviai pagonys kuršiai liko legendinėje praityje. Jaunoji, pokario karta, išlaisvinta "huo prietarų", besiremianti "moksline" pasaulėžiūra, išugdyla mokyklinės chrestomatijos rėmuose, kaip dukart du žinojo, kad Biblija, kurioje aprašoma žmonių pradžių pradžia, yra pasakų rinkinys liaudžiai mulkinti. Pradžių pradžioje buvo negrabūs pite-

kantropai ir neandertaliečiai. Jie neturėjo istorijos. Istorinėje arenoje pirmieji pasirodė egiptiečiai, po jų - graikai ir romėnai, vėliau - prancūzai ir kitos Europos tautos... Tie, kurie gyveno kaip mes, pelkėje, neturėjo jokio supratimo apie savo protėvius, kurie prašyte prašėsi vietos po šia saule. Tylomis, kaip liepė tradicija, susiruošiau surasti jiems šią vietą. Tačiau įvykiai pakrypo kita linkme. "Stribokyne" gyvenančių pokario atsikraustėlių sūnus, žemaitukas Stasys Daukšas, tapo mano kelionių į laukus palydovu. Po jo vizitų į Kretingos ir Palangos muziejus Šventojoje pasirodė R. Budrys ir a.a. V. Mickevičius. Jie nesunkiai sugebėjo įrodyti, jog yra žmonių, daugiau išmanančių apie pelkių radinius (bent jau galinčių pasakyti, kad šie radiniai yra akmens amžiaus). Tada sužinojau, kad seniųjų rinkimas nėra vaikų žaidimas ir žinios apie jas yra labai svarbios mokslui. Pelkę stebėti pradėjau pagal muziejaus pasiūlytą programą. Tą patį vidurvasarį priešistorės žinovo laurus sau paveržė archeologė R. Rimantienė. Prasidėjo naujas Šventosios akmens amžiaus gyvenviečių paieškų ir tyrinėjimų etapas. Aš tapau lyg archeologu - žvalgu, senovės relikvų pėdėsiu. Tie penkeri "žvalgybos" metai, išugdę poreikį skaityti lietuvių ir latvių archeologinę literatūrą, tiesaus atsakymo į pradinį klausimą, - koks mano giminytės laipsnis su pelkėje gyvenusiais žmonėmis, - nedavė. Teko kai ką sugalvoti pačiam.

- Kokios, Jūsų manymu, yra svarbiausios dar mažai gvildentos problemos, susijusios su kuršių kultūra?

Kai archeologas siūlosi pakalbėti apie kuršius ir jų kultūros raidą, nuojauta sako, jog problemos bus gvildenamos labai griežtuose archeologiniuose rėmuose: čia yra kuršiai, čia dar jų nėra ar jau nebeliko. Vargu ar kuris išdrįs atsispirti pagundai eiti lengviausiu, jau pramintu keliu ir pasvarstyti, kas buvo prakuršiai ir ar aplamai buvo, o jei taip - kiek sena kuršių kultūra arba kas ir kodėl paskatino prakuršius dalytis. Taip pat nesitikiu išgirsi kuršių visuomenėje vykusių kultūrinių procesų apibūdinimo po gentinių teritorijų perdalijimo ir valstybių susikūrimo Pabaltijyje.

-Tyrinėdamas numizmatikos problemas, turėjęte susidurti su kuršiškose žemėse vykusia prekyba. Ar ne skandinavų (vikingų) sukurtos prekybinės sistemos suirimas XII a. buvo viena iš priešasčių, nulėmusių kuršių ekonominės ir prekybinės galios irimą?

Numizmatas, remdamasis vieninteliu savo tyrinėjimų objektu - moneta, atsidurtų labai neįaukioje situacijoje, jei pamėgintų vikingų epochos kuršių žemėse ieškoti atskiros ūkinio objekto - nepriklausomai egzistuojančios piniginės rinkos. Didesnį pagrindą turi kalbos apie Šiaurės Europoje susiformavusią piniginę rinką, apėmusią Skandinaviją, Angliją ir didžiulius Rusijos plotus, apie jos vakarinę ir rytinę dalis bei Baltijos jūrai tekusį jungiančiosios grandies vaidmenį. Platesniame kultūriniame kontekste galime įžvelgti du Europos civilizacijos raidai turėjusius įtakos visuomenių ar valstybių tipus. Viena

jų į visumą jungė žirga pabalnojęs raitelis, kitąburė įvaldęs jūreivis. Europą skalauja Viduržemio jūra, su Baltija besijungianti Šiaurės jūra ir Atlanto vandenynas. Kiekviename techninio progreso etape šių vandens platybių pakrantėse gyvenančioms Europos tautoms buvo suteikta galimybė "pabalnoti" laivelį ir kurti kolonijines valstybes bei naujas visuomenes. Taip plėtėsi Europos civilizacijos ribos. Kuršiai, kaip ir skandinavai, viduramžiais priklausė besiformuojančių luominių visuomenių tipai. Yra požymių, jog istoriografijoje įsigali požiūris, teigiantis, kad kuršiai buvo lygiaverčiai skandinavų partneriai. Tarp nūdienos Baltijos pakrančių didmiesčių nėra nei vienos vikingų epochos prekyvietės ar faktoriijos. Tai rodo, jog skandinavų visuomenėje stigo trečiojo luomo atstovų, galinčių palaikyti rinkos gyvybingumą ir po pirmojo karių ir vadų luomo susilpnėjimo. Skandinavams, kurių buvo kurkas daugiau, nepavyko savo rankose išlaikyti Baltijos jūros rinkos, o kuršiams ją užvaldyti ir išlaikyti buvo be galo sunkus uždavinys. Kuršių dominavimas kitų baltų tautų atžvilgiu galėjo remtis laiveliais, tačiau kuršių žemėje savojo, baltiško, Novgorodo neturime.

-Kaip paveikė kuršių ekonomiką besiformuojanti Hanzos prekybinė sistema?

Vokietijoje luominis visuomenės pasidalijimas ir kartu aktyvesnių rinkos santykių įtvirtinimas buvo pažengęs toliau nei Šiaurės Europos kraštuose. Hanziečiai, tiksliau, būsimi hanziečiai, į Baltijos jūros prekybinį maršrutą įžengė už nugaros jausdami tvirtą gamybinę bazę, kuriai nuolat reikėjo pigių žaliavos išteklių. Jų pranašumas ir laimėjimai akivaizdūs: po nepilno jų veiklos šimtmečio galime skaičiuoti Pabaltijyje įkurtus miestus, kurie nebepriminė skandinavų faktorijų ar kuršių "pilsėtų", archeologinėje literatūroje kukliai pavadintų protomiestais. Tačiau šios metropolijos, kaip ir atsiradusios valstybės, buvo vokiškos. Kuršių elitui ir amatininkų sluoksniui buvo paliktos dvi alternatyvos: nebendravti su atėjūnais, užsisiklęsti savųjų tarpe ir likti žemiausiame naujosios visuomenės sluoksnyje arba perimti atėjūnų būdą bei papročius ir stengtis užimti kuo aukštesnę vietą visuomenėje. Pastarasis kelias garantavo gyvasties bei turto išsaugojimą, bet vedė prie kultūrinio identiteto praradimo ir nutautėjimo.

-Kokie kuršiški bruožai dar yra žymūs vietinių gyventojų buityje ir pajūrio kultūroje?

Teko pastebėti kai kuriuos buvusios kuršių luominės struktūros atšvaitus (prie Papos yra kaimelis "Konini" (liet. Kunigaikščiai), Šventojoje gyvena "Dievini" (liet. Dievaičiai)), bet paaiškėjo, jog tai nėra itin specifinė kultūrinio paveldo dalis, galinti išskirti pajūrio gyventojus iš kitų gentainių tarpo. Taip pat senovinių papročių reliktuose neradau nieko ypatingo, kas bent iš dalies nebūtų būdinga baltams. Kultūrinės identifikacijos problema pasirodė esanti sudėtingesnė nei to norėtusi. Vienoks kuršio etalono vaizdas susidaros skaitant IX-XII a. kuršių archeologinių paminklų aprašus, visai kitoks - gilinantis į pa-

vardžių susidarymo laikotarpį (XVI-XVII a.), kai toje pačioje Šventojoje (Žemaičių seniūnijoje) galėjai gauti tiesmukišką Kuršio ar Leišio pavardę, jau nekalbant apie tokias kaip Paršelio, Cirulio ir Gailio (liet. Vieversio ir Gaidžio) ar Šmito (vok. Schmied, liet. kalvis) pavardes. Tarpukaryje tų pačių žmonių palikuonis kaimynai Latvijoje vadino kurzemniekais, o Lietuvoje - kuršininkais. Dabar tarp atsikėlėlių, ypač iš rytinių rajonų, plinta įžeidūs "pusleišio" ar "skuslatvio" pavadinimai. Tokia lyg pašalinių kultūros stebėtojų nuomonė padėjo suvokti, jog pagrindinis išliekamasis pažymis yra kalba, tarmė, kurios pramokstama šeimoje.

-Kokie Kuršių draugijos tikslai ir darbai?

Lietuvius turiu nuvilti - draugija maža ką turi bendra su Palanga, mėguviais ir priešistorija. Kažkada Šventąją apgyvendino rucavenai ir papėnai ar išeiviai iš dar šiauresnių Kuršo vietovių. Jų kultūrinio paveldo puoselėjimas yra draugijos veiklos pagrindas. XX a. antroje pusėje šių žmonių palikuonių padėtis tapo apgailėtina. Tarpukaryje prasidėjęs lituanizacijos procesas sovietmečiu paspartėjo, ir ši etninė grupė buvo visiškai išstumta iš viešojo gyvenimo. Lituanizacijos pavojus paskatino burtis į draugiją tokią stiprią Lietuvos etninę grupę kaip žemaičiai, o mažai etninei bendruomenei šis pavojus yra be galo didelis. Todėl buvo manoma, jog verta atkreipti šių apylinkių jaunesnių atžalų, intelektualų dėmesį į senelių kultūrinę patirtį ir įrodyti, jog verta ja didžiulis, ir taip bent dar per vieną kartą atitolinti etninės bendruomenės išnykimą. Juk dabar visuotinai peršama nuomonė, jog kalbėti tarmiškai yra blogai. Be to, tikėtasi, jog atkuriamoje Lietuvos Respublikoje pasikeis valstybinė kalbos mecenavimo politika, ir ne mažiau remtinu kultūros subjektu, kaip valdiškos kultūrinės institucijos, taps kūrybinės ir etnografinės draugijos. Pastarieji lūkesčiai pasirodė buvo bergždi. Draugijoje, be nedidelių išimčių, susibūrė vietos senbuviai, ir jos veikla yra parapajinio lygio.

-Žinome, kad esate neseniai pasirodžiusios knygos "LDK lydiniai ir monetos nuo 1387 iki 1495" vienas iš bendraautorijų. Kokius naujus Jūsų darbus išvys skaitytojai artimiausiu metu?

Niekieno nepastebėtas praėjo dešimties metų jubiliejus, kai du nevykėliai - bemokslis archeologas ir į rekrūtus atiduotas Universiteto diplomantas - sutarė pašuirpinti visą Lietuvos akademinę visuomenę parašyti veikalą apie Lietuvos monetų gamybą ir Lietuvos, galbūt net visos abiejų tautų Respublikos, piniginės rinkos istoriją. Sumanymas buvo pradėtas realizuoti smulkiais straipsneliais. Minėta knyga yra vienas stambesnių etapinių darbų. Čia vertėtų paminėti ir šiemet pasirodžiusią knygą "Lietuvos pinigų lobiai", kuri, tiesa, ne dėl nuo manęs priklausančių aplinkybių pasirašyta kita pavarde... Deja, kito tinkamo autoriaus vis neatsiranda, ir pasibaisėjęs žiūriui ant darbo stalo riogsančią juodraštinę pastabų krūvą: negi nepavyks turėti gražiai suguldytus raštus? Bent kiek apsitvarkyti trukdo ir tai, jog nėra kapinaitės ir pavieniui

rastų monetų sąrašo: archeologų paruoštos žinutės apie kapinaičių tyrinėjimus, piniginės rinkos tyrėjo požiūriui, tėra tik pusiau darbas... Tokia situacija verčia sudarinėti naują, tikslų kapinaičių ir pavienių radinių inventoriaus aprašą, o saugyklos, kur laikoma ši pradinė darbai reikalinga medžiaga, yra pernelyg toli nuo mano darbovietės. Bendraautoris dabar vėl veikia kaip autorius ir vienas kvičiasi archeologinių tyrinėjimų archyvuose. O aš priverstinio atokvėpio valandėlę rankioju medžiagą Šventosios miestelio istorijai.

-Ar galvojate kaip nors reprezentuoti savo numizmatikos rinkinius? Gal reikėtų išleisti Jūsų numizmatinių rinkinių katalogą ar net atidaryti numizmatikos muziejų, kuris galėtų visuomenei parodyti kuršių ryšius su Baltijos jūros šalimis?

Pasiūlymas pakankamai drąsus ir gundantis, todėl, kad galėčiau atsakyti, teks eiti užuolankom. Ne kiekviena mesta frazė tampa aforizmu, ne kiekvienas išsispakojimas yra romanas, ne kiekvienas rinkinys tampa kolekcija. Sukomplektuoti kolekciją - ne mažesnis darbas kaip parašyti knygą. Žinoma, tarp kolekcininkų, kaip ir tarp rašytojų, pasitaiko grafomanų, bet tai nemenkina jų triūso vertės. Eksponatų gausumu turima kolekcija tikrai nėra Lietuvos privačių numizmatinių kolekcijų dešimtuokė. Tačiau kolekcijos patrauklumą lemia istorinis ryšys su konkrečiu regionu ir ji galėtų būti vertinga kaip tik dėl šio ryšio.

Turint galvoje numizmatinių kolekcijų kiekį, specializuotų muziejų ar bent galerijų su parodomis Lietuvoje turėtų būti gana daug. Bet jų nėra. Parodinė veikla gyva tiek, kiek joje reiškiasi valstybės tarnautojai - muziejininkai. O tai reiškia, jog ši intelektualinė paslauga nėra itin paklausi, moki, saugi, o kaip verslas, užtikrinantis pragyvenimą, - išvis neįmanoma. Tarp Lietuvos kolekcininkų sorosų nėra, nes tapti kultūros mecenatais jiems trukdo per striukos kišenės. Primindamas atsakymą į pirmą klausimą, galiu pasakyti, jog nesu ir nebūsiu kolektyvinių žaidimų organizatorius; ir tarti, jog esamoje padėtyje, vidinių paskatų vedamas, dirbdamas tai, kas man geriausiai pavyksta, jaučiuosi esąs visiškai teisingas. Paslaugų sferoje dominuoja kliento interesai. Jei klientas nesidomi tavo gaminiais, per galvą jam duoti nevalia. Jei visuomenė mano, jog jai pakanka turimų žinių lygio, tai yra jos pačios bėdos. Radiniai, kaip pirminis istorijos šaltinis, istoriografijoje įtvirtinti. Galima pasklaidyti "Kultūros paminklų" pirmąjį numerį. Lieka nežinomas šaltinio autorius. Optimaliausia būtų tai paskelbti aptariant bent jau Žemaitijos piniginę rinką. (O kas trukdo rašyti apie piniginę rinką, minėjau.) Galima siaurinti problemą ir radinius apibūdinti remiantis miestelio istorija. Bet kai aptarinėjant mažą dalyką trys ketvirtadaliai teksto skiriami globalinėms problemoms, peršasi išvada, jog autorius užsiima savireklama.

-Ačiū už įdomias mintis ir sėkmės Jūsų darbuose.

BALTAI IR SKANDINAVAI

Vakarų baltų apgyventas pakrantes nuo Gotlando ir Švedijos skiria labai nedidelis vandens ruožas, kurį net ir paprastu laiveliu galima įveikti per kelias dienas ir naktis.

VLADAS ŽULKUS
VYTAUTAS URBANAVIČIUS

Todėl nenuostabu, kad jau seniausiais laikais Skandinavijos gyventojai ir vakarų baltai pažinojo vieni kitus. Labai įdomus, bet iki šiol dar netyrinėtas vakarų baltų ir Gotlando kultūrų bendrumas ankstyvajame ir senajame geležies amžiais. Dar Lateno periode Gotlande ir vakarų baltų apgyventose teritorijose (Lietuvos pajūryje ir Sembos-Notangos kultūros srityje) buvo paplitę labai panašūs laidojimo papročiai;

panašumus ir skirtumus visuose trijuose regionuose, galima pastebėti labai panašios kultūros pėdsakus. Gotlandą ir Lietuvos pajūrį labiausiai siejo laidosenos panašumas. Radiniai taip pat rodo, jog Gotlandas, kuris tuo metu gerokai orientavosi į vakarus, palaikė nuolatinį ryšius ir su vakarų baltais. Nemažai Gotlande naudotų papuošalų buvo pagaminti baltų žemėse arba daromi vietoje sekant baltiškaisiais³.

Tiesiogiai su Gotlandu siejama gepidų migracijos banga. Manoma, kad 300 m. pr. Kr.

Nuo V a. po Kr. gerokai padidėjo Gotlando įtaka baltams¹⁰. Nemaža dalis baltų naudotų ginklų ir papuošalų buvo atvežti iš Skandinavijos ar jų pavyzdžiu gaminti vietoje. Iš Skandinavijos į baltų kraštus pateko puošnūs sidabriniai arba sidabruoti geriamųjų ragų apkalai (Rubokai, Pašušvys, Plinkaigalis, Lejās-bitēni, Čunkāni-Drengēri).

Skandinavų interesai rytinėje Baltijoje nuo VII-VIII a. tapo ne tik ekonominiai, bet ir politiniai¹¹. VIII a. pabaigoje skandinavų kraštuose susiformavo galingas ir gausus karinės diduomenės sluoksnis. Lėšų, kurias teikė nedideli dirbamosios žemės plotai, nepakako, todėl buvo pradėta grobti turtus iš kaimynų. Šių gerai ginkluotų ir narsių skandinavų jūreivių, pramintų vikingais, normanais arba variagais, smūgius netrukus patyrė visi Baltijos ir Šiaurės jūrų pakrančių gyventojai. Vikingai ne tik žudė, plėšė vietinius gyventojus, grobė juos ir paversdavo vergais, gentis ir valstybes priversdavo mokėti duoklę, bet ir steigė pakrante savo prekybines faktorijas, kolonijas, prekiaavo su vietiniais gyventojais, tarpininkavo tolimojoje prekyboje. Ne išimtis buvo ir rytinės Baltijos pakrantės.

Skandinavų dėka žinios apie vakarų baltus gana anksti pasirodė rašytiniuose šaltiniuose. Dažnai juos mini runų įrašai, išlikę Gotlande ir rytinėje Švedijoje aptiktuose akmenyse. Vienas jų (iš Sjonheim) pastatytas XI a. prie Ventos upės žuvusio vikingo atminimui¹².

Rašytiniuose šaltiniuose aprašyti skandinavų bandymai politiškai užvaldyti baltus (dažniausiai kuršius) jau nuo VIII a. Danai ir švedai ne kartą buvo priverę kuršius mokėti jiems duoklę, tačiau tai neilgai trukdavo, nes karingi kuršiai atkakliai gynė savo laisvę. Galima teigti, jog tuo metu baltų kraštai, pirmiausia turtingi (Kuršas ir Semba), buvo skandinavų ekonominės ir politinės ekspansijos rytinėje Baltijoje pagrindiniai taikiniai. Faktas, jog skandinavai jau apie 760 m. gabendavo į Senąją Ladogą gintarą¹³, rodo jų tarpininkavimą baltų-slavų prekyboje. Maždaug nuo 800 m. į vakarų slavų žemes pietine Baltijos pakrante iš Rusijos dirhemų pavidalu pradėjo plaukti Artimųjų Rytų sidabras. Tai skatino skandinavų pirkliaus aktyviai įsiterpti į šią prekybą. Dėl to 800-840 m., kai buvo ieškoma kelių į Rusiją¹⁴, turėjo ypač išaugti skandinavų dėmesys Nemunui, tradiciniais keliais jau seniai sujungtam su Dnepro baseinu.

1 pav. Skandinavų pajūrio prekyvietės rekonstrukcija (pagal Ole Crumlin - Pedersen)

laidota neaukštuose pilkapiuose su koncentriškais akmenų vainikais ir grindiniais, kapai įrengti žemės paviršiuje arba sampile (Lietuva), yra degintiniai (griautiniai dar reti) ir orientuoti pietų kryptimi. Juose randama panašių miniatiūrinių puodelių¹.

Kultūrų panašumai neišnyko ir romėniškajame periode. Gotlandą su Lietuvos pajūriu I-IV a. siejo tokie laidosenos ypatumai, kaip lėkšti pilkapiai su akmenų vainikais (bent dalis vakarų baltų kapų, dabar laikomų plokštinais, anksčiau turėjo žemus sampilus), griautiniai kapai (Gotlande buvo ir deginama, Lietuvoje taip buvo daroma tik pirmaisiais amžiais po Kristaus). Kapuose ir vienur, ir kitur randama miniatiūrinės keramikos, tošinių dėžučių įkapėms, žalvariu puoštų vilnonių kepuraičių. Įkapės būdavo dedamos kairėje pusėje (tik Gotlande dažniau prie kojų, o Lietuvoje - prie galvos), ginklai - vyrų kapuose (Lietuvoje vietoje kalavijų būna kovos peiliai)². Gotlando ir Sembos kapų panašumų yra mažiau. Įvertinus

daug šios salos gyventojų patraukė į pietus (tuo metu labai sumažėjo kapų Gotlando kapinyuose⁴). Įdomu tai, kad visiškai tas pats vyko ir Lietuvos pajūryje⁵. Peršasi išvada, kad ir Gotlando, ir Lietuvos pajūrio žmonės judėti tuo pačiu metu pastūmėjo tos pačios priežastys. Galima prielaida, jog IV a. kartu su Gotlando gyventojais Juodosios jūros link patraukė ir dalis Lietuvos pajūrio gyventojų. Černiachovo kultūrinėje srityje ir Juodosios jūros pakrante pasirodė kapai su akmenų vainikais gali būti siejami ir su gotais, ir su baltais, o tokie radiniai kaip lazdeliniai smeigtukai⁶, akinės prūsiškosios serijos segės, lankinės žieduotosios sagės⁷, emaliais puošti dirbiniai⁸ yra būdingi baltams. Ryšį su senąja savo tėvyne gotlandiečiai palaikė ir per Elbę bei Daniją, ir per vakarų baltus. Švedų archeologų nuomone, dalis importinių daiktų, randamų prie Juodosios jūros, atkeliavo kaip tik per čia. Vakarų baltai tuo metu apskritai Gotlandui darė didelę įtaką⁹.

Apie 950 m. Skandinavijos prekyba sidabru staiga nutrūko. Tokio staigaus prekybos bankroto ir skandinavų "sidabro amžiaus" pabaigos priežastys dar nėra aiškios, tačiau padariniai buvo akivaizdūs. Nutrūkus sidabro prekybai, ilgainiui sunyko daugelis Dnepro¹⁵ ir prie Baltijos buvusių prekybos centrų.

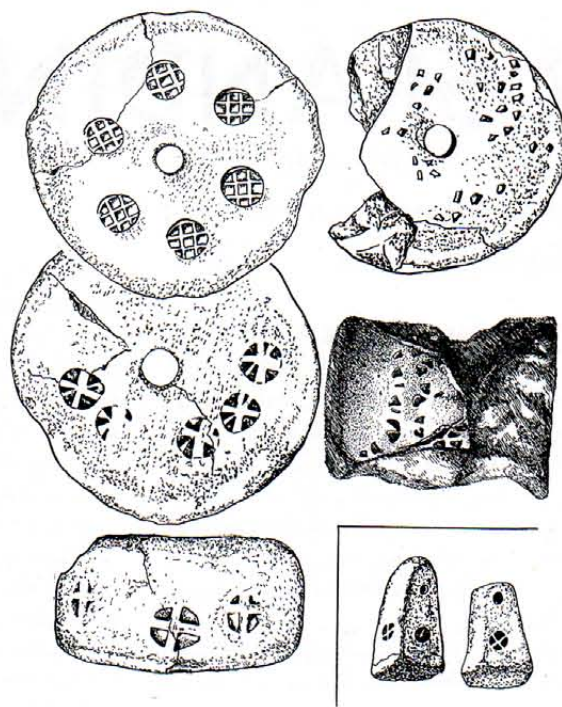
Nemuno kelio reikšmė baltų ankstyvųjų viduramžių prekyboje ir ekonomikoje dar nėra pakankamai analizuota, o kartais būna net nedera- mai sumenkinama. Nors IX-X a. prekybiniai ryšiai akivaizdžiai pagyvėjo, vis dėlto reikia pripažinti, kad Nemuno kelias neįgijo tokios reikšmės, kaip prekybinis kelias Dauguvos upe. Šiam laikotarpiui beveik be išlygų taikytina tezė, jog "baltų gyven-

tos teritorijos nebuvo galutinis skandinavų "Rytų politikos tikslas"¹⁶. Nors XI-XII a. Nemuno prekybinį kelią aktyvino pajūryje gyvenusios baltų gentys ir skandinavai, bet dėl lietuvių genčių migracijos į jotvingių (gyvenusių abipus Nemuno) žemes¹⁷ ir baltų - slavų metizacijos Nemuno aukštupiuose XI-XII a.¹⁸ (kuri irgi nebuvo taiki), jis negalėjo veikti visu ilgiu. Vis dėlto nemaža dalis IX-X a. skandinavų kilmės ginklų Lietuvoje randama prie Nemuno arba netoli jo¹⁹. Beveik visas Skandinavijos ir Vakarų Europos importas Kauno apylinkėse yra iš VIII-X a.²⁰

Kol veikė sąsiauris nerijos pietuose, svarbus tarpinis kelias į Nemuną buvo pietinė Kuršių marių dalis, pakankamai gili saugiai laivybai vikingų laivais. Tuo tarpu laivyba Klaipėdos sąsiauriu ir šiaurine marių dalimi dėl sekumų ir labai negilių vietų buvo labai nepatogi ir pavojinga. Tuo metu vikingai plaukiojo iki 30 m ilgio kariniais laivais ir trumpesniais, tačiau platesniais, pakeliančiais iki 60 ir daugiau tonų krovinių, prekybiniais laivais knerais²¹, todėl sekumos ir priešiniai vėjai buvo rimta ir pavojinga kliūtis, trukdanti laivuoti. Rusne iki Tilžės apylinkių vikingų laivai galėjo plaukti su burėmis, tačiau kelias aukštyn iš marių į Tilžės apylinkes labai vingiuota buriniams laivams Gilija visai netiko.

Neatsitiktinai pamariuose ir Nemuno žiotyse yra vietovardžių ir vandenvardžių, kuriuos galima sieti su vikingų žygiais. Iš dalies germaniška yra Kaup'o apylinkių toponimika: *Brokist, Swendlung, Rodahn, Glomsack, Vogelund, Kunter-Strauch*. Ties Nida esantis ra-

L. Paulaitytės pieš.

2 pav. Štampu dekoruoti IX - XI a. vertikaliųjų audimo staklių moliniai pasvarai iš Palangos gyvenviečių ir Apulės piliakalnio (dešinėje apačioje)

gas ir įlanka vadinami *Bulvik'iu*. Nemuno atšaka iki Tilžės, kurios apylinkėse rasta daug skandinavų importo bei didelė sala Nemuno žiotyse, matyt, neatsitiktinai nuo seno yra vadinami Rusnės (*Rus*) vardu.

Su Kuršių mariomis ir Nemunu gali būti susiję kai kurie runų įrašai Skandinavijoje. Vienas iš tokių būtų XI a. antra puse datuojamas įrašas runų akmenyje iš Alstad (Norvegija), kuris yra skaitomas taip: "*Egilis (?) pas-tatė šį akmenį Toraldui, savo sūnui. Jis mirė Vitaholm'e tarp Ustaholm'o ir Gard'o*". Kaip žinoma, "*Gard*" nuo XI a. gali būti tapatinama su Rusija (Gardarik). E. Melnikova, aiškin-dama šį įrašą, pateikia kai kurių Vakarų tyrinėtojų (Ulsen, Marstrander) nuomonę, jog vietovardžiai *Ustaholm* ir *Vitaholm* yra baltiškų kilmės ir jų reikėtų ieškoti Rygos arba Kuršių marių įlankose²². Pati E. Melnikova, Rytų Europoje randanti tik Rusiją, yra linkusi šių vietų ieškoti Kijevo (!) apylinkėse²³. XI a. antroje pusėje Rygos įlankoje dar negalėjo būti baltiškų vandenvardžių, nes nuo seno ten gyvenusius lybius kuršiai pradėjo kolonizuoti tik nuo X a. *Ustaholm'o* reikėtų ieškoti Kuršių mariose. *Usta* (latvių), *osts*, *uosts* baltų kalbose reiškia "upės žiotis". Nemuno žiotyse buvo ir tebėra vietovardžiai *Upesosts, Krumme Osts, Vytinės uostas, Uostadvaris*. Labai tikėtina, jog *Vitaholm* buvo Kauno apylinkėse - ten yra vietovardžių su priešdėliu *vit-, vita-*.

Švedijos ir Danijos skandinavų interesai kuršiams ir jų kaimynams prūsams nuo XI a. įgyja valstybinės politikos prasmę. Neatsitiktinai būtent šiuo laikotarpiu šaltiniuose kuršių

vardas dažniausiai pasirodo. Yra pagrindo manyti, jog skandinavų šaltiniuose dažniau buvo minimi kaip tik pietiniai kuršiai. Šią prielaidą patvirtina ir situacija šiauriniame Kurše. Prie Rygos įlankos ir baltams svarbiausio Dauguvos prekybinio kelio kuršiai priartėjo tik XI-XII a., kai jiems pavyko kolonizuoti lybių žemes²⁴. Vykstant lybių teritorijos kolonizacijai, šiauriniai kuršiai negalėjo užsiimti aktyvia ir stabilia tolimąja prekyba. Svarbiausi skandinavų prekybiniai partneriai Dauguvos žemupyje ir Lielupės baseine buvo ne kuršiai, bet žiemgaliai ir lybiai. Jų žemėse žinomi vieni svarbiausių Pabaltijyje XI-XII a. prekybos centrų.

Svarbiausias skandinavų centras Kurše (gal ir visame baltų pajūryje) buvo Grobinia. Apie 650 ar 700 m. Gotlando ir žemyninės Švedijos pirkliai Grobinėje, netoli lagūninio Liepojos ežero, įkūrė savo gyvenvietę ir joje išsilai-kė iki 850-900 m. Ten buvo rasti ir tyrinėti skandinavų pilkapiai bei šalia gyvenusių vietinių kuršių kapai²⁵. Netoliese esantis Grobinės piliakalnis su gyvenvietė tradiciškai siejamas su kronikininko Rimberto paminėtu Seeburg, tačiau 853 m. švedų žygio į Kuršą aprašyme randamos kelios neaiškios vietos verčia suabejoti, ar tokia prielaida yra pagrįsta. Nesuprantama, ko švedams būtų reikėję plėsti *Seeburg'ą* (tuo metu ten dar turėjo būti skandinavų kolonija), kodėl karaliaus Olafo kariai, "*ten palikę laivus [dimissis navibus] ir skubėję lyg patrakę į kitą kuršių miestą, kuris buvo vadinamas Apulia*", turėjo tam sugaišti net 5 dienas! ("*Mat penkios dienos kelio buvo į tą uostą, kur stovėjo jų laivai...*"). Net ir braudamiesi pro miškus bei apeidami liūnus, žygiuose užsigrūdinę švedų kariai per dieną turėjo įveikti ne mažesnę kaip 15-20 km atstumą. Per tokį laiką Apulė buvo galima pasiekti ir iš Klaipėdos-Palangos apylinkių, o iš Grobinės į Apulė nuskubėti būtų užtekę ir dviejų dienų...

Pajūryje, Baltijos pakrantėse, jau VIII-IX a. atsirado prekyviečių, kuriose susirinkdavo vietiniai ir tolimesnių apylinkių žmonės, atplaukdavo užjūrio pirkliai. Tokiose vietose greitai įsikūrė gyvenvietės.

Šiaurinėje Sembos pusiasalio dalyje, tarp Baltijos jūros ir Kuršių marių, netoli sąsiaurio, kuris vikingų laikais jungė marias su jūra, buvo įkurta skandinavų kolonija, žinoma Kaup'o vardu. Greta esančiame Viskiautų kapinyne rasti skandinavų pilkapiai, datuojami IXa. - XI a. pradžia. Spėjama, kad Kaup'o gyvenvietė, užėmusią apie 4 ha plotą, juosė ovalus pylimas. V. Kulakovo nuomone, ši gyvenvietė, vardu *Ginti jar*, buvo paminėta arabų geografo *Idrisi*. Netoliese yra kita gyvenvietė - Wargenau, o greta - Irzekapinė (Yrėjų kapinės), vadinamas kapinynas su skandinavų, prūsų ir kuršių kapais. Nuo X a. kapuose pasirodo daniški daiktai. Kaup'as yra laikomas prekybine gyvenvietė, turėjusia ankstyvųjų miestų bruožų. XI a. pradžioje, nustojus egzistuoti

Kaup'o-Viskiaučių kompleksui ir pamažu užankant sąsiauriui tarp jūros ir Kuršių marių pietinėje nerijos dalyje²⁶, prekybos Nemunu balansą atstatė Palanga ir Klaipėdos apylinkių centrai. Nemuno žemupyje tuo metu dar buvo Linkūnų prekybinis centras. Viešvilėje, prie Jurbarko, sprendžiant iš gausaus skandinaviško importo, galėjo būti dar vienas X-XI a. prekybos centras²⁷.

Nuo X a. pietinių kuršių Mėguvos žemėje suklestėjo svarbus multietniškas prekybos centras Palanga²⁸. Jau IX a. čia lankėsi vikingai - jų pėdsakų aptikta net trijose iš keturių Palangos senovinių gyvenviečių. Tai labai svarbu, nes nei Grobinėje, nei Viskiaučiuose, kur rasti vikingų kapai, dar nėra tyrinėtos gyvenvietės. Palangoj, prie Birutės kalno, kuris jau vikingų laikais buvo ne tik įtvirtinta pilaitė, bet ir kuršių šventykla, užjūrio pirkliai atplaukdavo prekiauti ir čia gyveno. Savo rėstinius namus jie apšildė baltams neįprastomis kupolinėmis plūktu molio krosnimis (viena X a. datuojamame pastate buvo stačiakampis atviras plūktu molio židynis, kurio analogijos yra žinomos vakarų slavų žemėse ir Skandinavijoje). Gyventojai naudojo žiesticą ir savitai puoštą keramiką, vadinamą vakarų slavų arba Baltijos jūros keramika. Jie audė vertikaliomis staklėmis, kurių nytis atitempdavo moliniai, neretai ornamentuoti pasvarai. Šie moliniai pasvarai būdingi germanams, o ornamentuoti štampu buvo paplitę Šlezvige-Holšteine (kitur jie gana retai teaptinkami). Tokie radiniai liudija, kad Palangoje gyveno ir prekiaavo žmonės iš pietinių dabartinės Danijos sričių. Iš ten pat yra paskolintas ir X a. datuojamo puodo kryžinio štampos ornamentas. Palangoje kartu su ateiviais gyveno ir vietiniai kuršiai. Gyvenvietė prie Birutės kalno X-XIII a. buvo įtvirtinta. Kiek atokiau nuo prekybinių gyvenviečių buvo apie 7 ha plotą užėmusi kuršių gyvenvietė, o beveik greta - žinomas didelis kuršių kapinynas, kuriame ištirta beveik 400 VIII-XIII a. kapų. Dalis jų, ypač X-XIII a. kapai, yra su gausiomis ir turtingomis įkapėmis: papuošalais, ginklais, svarstyklėmis, svareliais, monetomis. Kai kurie iš šių radinių yra skandinaviškos kilmės. Nenuostabu, kad to meto kuršių kapuose ne tik Palangoje, bet ir toliau nuo jūros yra tiek daug žalvarinių papuošalų bei sidabro, randama daug kapų su svarstyklėmis ir svareliais (pirklių kapai). Pajūrio gyventojai turėjo ne plėšikaudami, bet tarpininkaudami prekiaujant druska, žalvariu, švinu, sidabru. Visa tai buvo ne tik vietoje naudota, bet jau upėmis ir sausumos keliais patekdavo į Žemaitiją ir pasiekdavo tolimesnes baltų žemes. Visomis kryptimis plito kuršių gintaras, jo galima rasti ne tik žemaičių ar aukštaičių, bet ir vakarinių slavų, švedų bei danų kapuose. Palanga X-XII a. turėjo ankstyviesiems Baltijos jūros miestams būdingus bruožus. Palanga neteko savo reikšmės XII a. antrojoje pusėje, pasibai-

gus vikingų hegemonijai Baltijos jūroje. Tuomet didesnės reikšmės įgijo prie vienintelio kelio iš Baltijos jūros į Nemuną buvusios prekybinės Klaipėdos apylinkių gyvenvietės. Tą patvirtintų ir vienoje iš jų - Žardėje - pradėti tyrinėjimai²⁹.

Labai aktyvi prekyba vikingų laikais vyko Dauguvos upe, todėl ten daug skandinaviško importo. XI-XII a. ten (Dolės saloje, Daugmalėje) buvo prekybiniai centrai, gal ir ankstyvieji miestai. Per Dauguvą į Baltijos jūrą išėjo žemgalių pirkliai.

Iki šiol archeologai mažai domėjosi baltiškais radiniais skandinavų kraštuose, todėl susidarė įspūdis, jog skandinaviška kultūra plito baltų žemėse, tačiau jie patys savo kultūros kaimynų kraštuose neplatino. Skandinaviški dirbiniai - kalavijai ir jų makščių apkalai, brangūs papuošalai - nuo IX a. gana plačiai pasklinda baltų pajūryje, o vėliau ir tolimesnėse žemėse. Vietiniai gyventojai pamėgdžijo atvežtinius papuošalus, o vėliau, remdamiesi vietinėmis tradicijomis, ėmė interpretuoti svetimus ornamentus ir kurti mėno kūrinius, ku-

3 pav. Runų kalendoriai Skandinavijoje (pagal Olaus Magnus. Historia om de nordiska folken, 1555 m.)

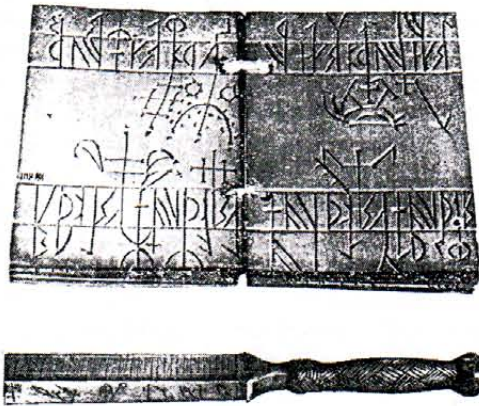
riuose atsispindėjo baltiška pasaulėjauta. Savo ruožtu kuršių ir prūsų radiniai, pasirodo, ganėtinai žinomi ir germanų kraštuose. Baltiškų papuošalų yra ne tik gausiai randama Gotlande, jie žinomi ir senoviniuose pietų Švedijos prekybos centruose Sigtunoje, Lunde, Bornholmo saloje, Šlezvige-Holšteine ir viename svarbiausių vikingų prekybos miestų Baltijos jūroje - Haithabiu. Aptariant baltiškąjį importą vakarinėse Baltijos pakrantėse, svarbiausias yra patikimas jų "baltiškumo" nustatymas. Kai kurie papuošalai laikomi "rytų kilmės", jų baltų kraštuose yra gana daug, tačiau jų paplitimo arealas kartais žymiai didesnis už baltų kultūros ribas. Vienu iš kriterijų papuošalų "baltiškumui" nustatyti gali būti ornamentas. Baltiškomis reikia laikyti pasagines seges, kurių lankelis yra puoštas juostiniu persipinančiu ornamentu - manoma, kad tai grynai baltiškas ornamentas, kurio ištakos yra Švedijoje. Šis ornamentas neturi atitikmens nordiškame pynutės ornamente. Baltišku laikomas taip pat ornamentas, sudarytas iš labai išstėtų ovalų, kurie būna išilgai arba skersai segių. Šio ornamento ištakos, be abe-

jo, yra skandinaviškos. H. Salmo yra linkęs manyti, jog baltiškas yra ir juostinis ornamentas, sudarytas iš trikampių, įstrižių kryželių ir akučių (perlų vėrinio) išilginių juostų, tačiau juo būdavo puošiamos ir skandinaviškos kilmės segės. Baltišku yra laikomas svastikos ornamentas. Baltiškomis V. Ginters laiko pasagines seges daugiakampėmis galvutėmis, kurių viduryje yra "+" ir "x" ornamentas. Be to, baltiškosioms yra priskiriamos segės daugiakampėmis ir keturkampėmis galvutėmis, puoštomis perimetru einančiomis tiesiomis linijomis, linijomis arba kitokiu ornamentu iš miniatūrių trikampių (H. Salmo, 33). Neabejojama pasaginių segių aguoniniais galais baltiška kilme. Skiauterės pasaginių segių adatų pagrinde yra laikomos jei ne baltiškomis, tai bent būdingomis rytinėms Baltijos pakrančių teritorijoms. Baltiškos kilmės gali būti segės, kurių galvutės arba lankeliai padengti sidabru arba baltu metalu³⁰.

Mūsų turimais duomenimis, vakarinėje Baltijos dalyje yra apie 20 radinių, kurie galėjo patekti arba tikrai yra patekę iš baltų teritorijos (žr.: žemėlapi III žurnalo viršelyje). Didžiausia dalis į vakarinę Baltiją patekusių papuošalų, sprendžiant iš turimų analogijų ir jų paplitimo baltų gentyse, yra kuršiškos kilmės, kiti dirbiniai galėjo būti pagaminti prūsų žemėse ir Žemgaloje.

Baltiški dirbiniai plito įvairiais keliais - jie galėjo patekti į germanų kraštus kaip karo grobis, kaip prekė, pagaliau kartu su baltais - vergais, kariais ar pirkliais. Pirmi du atvejai yra labiausiai tikėtini - dauguma baltiškų papuošalų vakarų pakrantėse buvo nešiojami vyrų. Du radiniai iš Šlezvige-Holšteino, vienoje vietoje rasta masyvi apyrankė ir žiedas, galėjo būti dalis įkapių iš suardyto kuršių kario arba pirkliaus kapo. Šie ir kiti jau skelbti radiniai iš Šlezvige-Holšteino gali būti naujai interpretuoti paskutinių atradimų Lietuvos pajūryje fone. Vikingų laikų pirklių gyvenvietėse Palangoje yra pastatų, štampu dekoruotų audimo staklių pavarų ir keramikos, būdingos Šlezvige-Holšteino regionui. Palyginti didelis skaičius Šlezvige-Holšteine kuršiškų papuošalų, kurių dalis turi labai artimas analogijas pietų kuršių žemėse Klaipėdos-Palangos apylinkėse, rodytų, kad X-XII a. tarp šių dviejų regionų buvo ne tik atsitiktiniai karinio pobūdžio kontaktai, bet ir pastovūs tiesioginiai ryšiai.

Baltiško importo koncentracija svarbiuose Baltijos prekybos centruose rodo, kad baltiški papuošalai turėjo paklausą. Tokie prekybiniai ryšiai yra paliudyti gerai žinomo Sigtunos radinio - žemgalių pirkliaus švedui Djarvui dovanotos dėžutės svarstyklėmis su runų įrašu³¹.

4 pav. XVIII amžiaus runų kalendoriai iš Vakarų Lietuvos (pagal L. Klimką)

Nuo X a. antrosios pusės kuršiai labai suaktyvėjo. Danai ir švedai ne kartą buvo priverbę kuršius mokėti jiems duoklę, tačiau tai neilgai tetrukdamo - karingi kuršiai atkakliai gynė savo laisvę. Vienas žymesnių kuršių ir skandinavų susirėmimų yra pavaizduotas apie 873 m. parašytoje Rimberto kronikoje. Seeburg'e - kuršių mieste, pasak Rimberto, buvo 7000 gynėjų, o Apulės pilyje buvo užsidarę apie 15 000 kuršių karių. Ar tai tiesa? Jų tikrai negalėjo tiek būti, tačiau skandinavų kronikininkas, pateikdamas tokį skaičių, matyt, norėjo pabrėžti Apulės svarbą ir švedų karių didvyriškumą.

Gerai ginkluoti ir kovose su vikingais patyrę kuršiai nebuvo pasyvūs vikingų prekybos ir užkariavimų Baltijos jūroje stebėtojai, bet patys ėmėsi pastarųjų verslo. Jie statė laivus ir drąsiai leidosi plėšikauti bei prekiauti. Tradicinis kuršių karingumas, pažymimas skandinavų šaltiniuose, galėjo tapti net tam tikra jų prekybos su kaimynais kliūtimi. Ši jų veikla yra pažįstama iš skandinavų rašytinių šaltinių. Islandų Knytlingo sagoje aprašoma, kaip kuršiai jūroje užpuola ir persekioja pirklį iš kaimyninės Sembos. XI a. pirmojoje pusėje kuršiai jau puldinėja Danijos pakrantes, ir Danijos karaliai nuo 1050 m. paveda vietiniams valdovams ginti nuo jų pajūrį. 1170 m. kuršiai niokoja Elando salą, ir tai buvo ne pirmas ir ne paskutinis toks antpuolis. Henrikas Latvis rašė, jog XIII a. pradžioje iš Alandų salos buvo vejami ten įsikūrę kuršiai ir estai. Jie ten, atrodo, buvo įsikūrę netrumpam - Elando salos vakarinėje dalyje yra žinoma Kuršių įlanka. Danijos salų kuršiai nepalikto ramybės ir XII-XIII a. Tuos laikus mena rytiniame Bornholmo salos krašte esanti vieta, iki šiol vadinama "Kuršių kiemu". Vienas iš didesnių kuršių laimėjimų buvo pergalė, 1210 m. balandžio 18 d. pasiekta prie Zundo. Tačiau kuršių veikla Baltijos jūroje nebuvo nukreipta prieš kokią nors

vieną tautą. Juos, kaip ir kitus vikingus, vedė turto geismas, kaip ir kiti, jie grobė moteris, gyvulius, net išgabendavo laivais varpus iš Danijos bažnyčių. Vikingų būriai, siaubę Europos pakrantes, buvo daugiataučiai, ir labai tikėtina, kad tuose žygiuose kartu su skandinavais dalyvavo ir kuršių kariai. Islandų sagoje yra minimas vikingas Karis, bandęs pabėgti iš vergijos Koris ir Skoris (kuršius tuo metu vadino "cori" arba "curen"). Kuršių kariai dalyvaudavo ir danų bei švedų tarpusavio kovose, palaikydami vieną ar kitą pusę³².

Pajūrio prekybos centrai turėjo ne tik ekonominės reikšmės. Pajūrio emporijų statusas ir multietninė sudėtis buvo tolerancijos svečiams pirkliais, kurie priklausė kitam etnosui ir religijai, garantija³³ ir sudarė sąlygas krikščionybei plisti. Pirmą aiškesnę žinią apie pirmąją bažnyčią kuršių žemėje pateikia Adomas Bremenietis. Jis rašo, kad Kurše vieno pirkliaus rūpėšiu yra įkurta bažnyčia. Už tai tą pirklį Danijos karalius (Svend Estridson (Estrithson)) apdovanojo įvairiomis gėrybėmis. Šią žinią Adomui Bremeniečiui papasakojęs pats karalius³⁴. Neturime pagrindo abejojti šia žinia. Faktas, jog bažnyčia buvusi įkurta pirkliaus, o šis už tai buvęs apdovanotas karaliaus, yra labai būdingas viduramžių Skandinavijai. Bažnyčios, karalių ir pirkliaus interesai pagoniškuose kraštuose tuomet dažnai sutapdavo. Pirkliai ne tik prekiaudavo, - jie buvo taip pat krikščionybės, kartu ir karalių įtakos, platintojai³⁵. Mums būtų svarbu išsiaiškinti, kada galėjo būti įkurta ši bažnyčia ir kur ji galėjo būti. Karaliaus Svend Estridson žinią apie Kurše pastatytą bažnyčią Adomas Bremenietis pateikia esamuoju laiku, todėl ši bažnyčia ten buvusi įkurta ne vėliau kaip vizito pas Danijos karalių metais, t.y. 1068 ar 1069 metais³⁶. Nėra jokių duomenų apie šios pirmosios bažnyčios likimą, tačiau ji tikrai ilgai nestovėjo, nes jau apie 1075-1080 m. danų karalius Kanutas IV gana

aktyviai kariauja sembų, kuršių ir estų žemėse³⁷. Kur galėjo būti pastatyta ši bažnyčia? E. Murgurevičs spėja, jog ji buvusi šiauriniame Kurše, tačiau savo spėjimo neargumentuoja³⁸. Šiandien turimi duomenys kalbėtų už tai, jog apie 1069 m. pastatytos pirmosios Kuršo bažnyčios labiausiai tikėtina ieškoti pietiniame Kurše. Šiuo metu žinome tik vieną prekybinį centrą, palaikiusį ryšius su pietine Danija XI-XII a. - Palangą. Todėl galima ir prielaida, jog kaip tik čia galėjo būti pastatyta pirmoji Kuršo bažnyčia. Beje, 1431 m. Kuršo vyskupo ir Rygos kapitulos procese buvo liudijama, jog pirmasis Kuršo vyskupystės steigėjas buvęs Abel, karaliaus Valdemar'o sūnus, kuris išsilaiपिनo prie Palangos, apsiautė pilį ir paėmė ją 1161 m. birželio 15 d. Čia minimas ir pirmasis legendinis Kuršo vyskupas *Ernemordus*³⁹. Šis liudijimas galėjo remtis tiek autentiškais, tiek ir išgalvotais faktais, tačiau būtent Palangos siejimas su šiais įvykiais vargu ar yra atsitiktinis.

Visuomeninė-politinė sankloda ankstyvaisiais viduramžiais įvairiuose baltų regionuose buvo skirtinga. Ankstyvi kontaktai su skandinavais, o vėliau su germanais ir su vakarų slavais leido prūsams, kuršiams ir žemgaliams gana anksti ir aktyviai užsiimti prekyba, tarpininkauti tarpgentinėje ir jūrų prekyboje ir integruotis į Baltijos jūros baseino ekonominį regioną jau XI-XII a. Kuršiai gana sėkmingai integravosi ir į bendrus vikingų veiksmus. Remdamiesi turimais duomenimis, kuršių visuomenę galime lyginti su vakarų slavų ir ypač su skandinavų bendruomene, kur iki IX a. pab. - X a. pr. (kol pradėjo formuotis "karalių draugijos") labai svarbi jėga buvo "vikingų draugijos", iš nedidelių teritorijų sutelkiami kariniai būriai⁴⁰. Atskiros žemės tokiomis sąlygomis buvo palyginti savarankiškos politinės struktūros. Visuomenę atskirose kuršių žemėse jungė ekonominis interesas, o politinėje struktūroje turėjo reikštis demokratinės institucijos. Prūsų žemėse, atrodo, turėjo reikšmės gerai išvystyta ir hierarchizuota religinė sistema. Nuo XI a. kapų su ginklais pietinių kuršių senkapiuose pradeda mažėti, čia, kaip ir Skandinavijoje, tik apie 100 metų vėliau, formuojasi teritorinių "karalių" ir "karalių draugijos" luomas. Kad Kurše buvo teritorinių žemių kunigaikščių luomas, rodo paplitęs vikingavimas, o tolimi ir organizuoti, neretai sutelktomis pajėgomis vykdyti kuršių žygiai jūromis rodo buvus ir iškilnesius visos genties vadus - "karalius". Jau XI-XII a. atskirų žemių konfederacijos galėjo sudaryti laikinas priešvalstybinio pobūdžio formuotes.

Kuršiams-jūreiviams reikėjo gerai pažinti dangaus šviesulius, todėl turėjo būti vedami astronominiai stebėjimai. Neatsitiktinai pajūryje beveik kiekviename komplekse šalia piliakalnio ir senovės gyvenvietės yra ir alkviatės, o jose neretai guli astronominėmis kryptimis orientuoti akmenys (Purmaliai, Imbarė,

Kretinga).

Tarp daugelio mitologinių akmenų, žinomų Baltijos rytinėse pakrantėse, yra keli su įrašais, primenančiais skandinaviškas runas. Du tokie "runų akmenys" aptikti ne per toliausiai nuo Apuolės, vienas kuršių-žemgalių paribyje, Akmenės rajone. Dar vienas panašus akmuo žinomas prie Nemuno, netoli Kauno. Akmuo su runų įrašu rastas ir Rygoje⁴¹. Įrašus akmenyse, kur pamėgdžiojamos runos, reikia laikyti neabejotinai skandinavų kultūrinės įtakos palikimu. Labai gajai runų tradicija buvo kuršių krašte. Yra žinoma, jog dar XVII a. čia buvo naudojami mediniai runų kalendoriai, tokie pat, kaip naudoti Skandinavijoje⁴². XV-XVII a. kuršių kapinyuose randama daug žalvarinių žiedų, kuriuose įrėžti, matyt, giminių ženklai: daugelis jų primena runas.

Baltų kraštuose sutinkami runų ženklai dažnai yra neįskaitomi, todėl kartais kalbama apie dar neperskaitytas "baltiškas" runas. Teigiama, kad baltai taip pat yra turėję savo raštą, perimtą iš skandinavų. Tokių įrodymų kol kas nėra, tačiau pajūrio gyventojai, kurie dažniau prekiaavo savo ar svetimuose kraštuose, turėjo pažinti runas. Beje, skandinavų kraštuose runas, turėjusias maginės reikšmės, taip pat suprato nedaugelis. Egilio sagoje rašoma:

*Lai nepjausto runų,
Kas jų nesupranta,
Nes ženklai slaptingi
Gali suklaidinti.*

Runų slaptumas lėmė jų vartimą tik ornamentu, simboliu, ženklu. Ši tradicija pajūryje išliko iki pat XX a. vidurio - Šventosios žvejai kuršiai savo žvejybos ir ūkio padargus ženklino ženklais, kurių dalis labai primena senovines runas.

Jau šiandien aišku, jog baltų-skandinavų ryšių problema vikingų laikotarpiu neapsiriboja vien prekybiniais kontaktais. Archeologiniai duomenys, nors dar kartais gana padriki ir nesusisteminti, kalba apie skandinavų ir baltų kultūrų, visuomeninės tvarkos panašumus. Dar nėra aišku, kiek kuršių kultūros genėžė I tūkst. viduryje ir kuršių kultūros savaimingumą, išlikusį iki pat XIII a., lėmė ryšiai su skandinaviškuoju pasauliu, tačiau pati ši įtaka yra neginčytina.

LITERATŪRA

1. Almgren O., Nerman B. Die altere Eisenzeit Gotlands. H. 2. Stockholm, 1923. S. 138. Nylen E. Die jungere vorrömische Eisenzeit. Upsala, 1955. S. 138, 141. Engel C., La Baume W. Kulturen und Völker der Frühzeit im Preußenlande. Königsberg Pr., 1937. S. 124-126. Michelbertas M. Senasis geležies amžius Lietuvoje. V., 1986. P. 29-30.
2. Almgren O., Nerman B. Op. cit. P. 24-25. Michelbertas M. Op. cit. P. 23, 28, 32, 37-40, 54-67, 239. Engel C., La Baume W. Op. cit. P. 149. Tautavičius A. Lietuvos TSR archeologi-

jos atlasas, III. V., 1977. P. 14-15.

3. Almgren O., Nerman B. Op. cit. P. 140-142. Michelbertas M. Op. cit. P. 107-122. Jorgensen B. Endnu en romeridsgrav i Stengade // Antikvariske studier 4. Kobenhavn, 1980. S. 77-82, fig. 7.

4. Almgren O., Nerman B. Op. cit. P. 142.

5. Michelbertas M. Op. cit. P. 15-17.

6. Седов В. В. Булавки восточных балтов в эпоху раннего железа // Acta Baltico-Slavica, 5. Bialystok., 1967. S. 138. Рис. 3.

7. Амброс А. К. Фибулы юга европейской части СССР // Археология СССР. Свод археологических источников. Д. 1-30. Москва, 1966. С. 35-37, 67. Вижур И. С. Рупичанский могилник // Могилники Черняховской культуры. М., 1979. С. 128-129. Симонович Е. А. Коблевский и Ранчевский могилники около Одессы. Ten pat. P. 74, 80. Магомедов Б. В., Каборга И. В. Ten pat. P. 64.

8. Gimbutienė M. Baltai priešistoriniais laikais. V., 1985. P. 95.

9. Almgren O., Nerman B. Op. cit. P. 124.

10. Nerman B. Die Völkerwanderungszeit Gotlands. Stockholm, 1935. S. 126.

11. Mickevičius A. Kuršiai IX-XII amžiuje ir skandinavai. Disertacija humanitarinių mokslų daktaro laipsniui įgyti. Mašinraštis. V., 1993. P. 96-102.

12. Ten pat.

13. Noonan T. S. The Vikings and Russia: some new directions and approaches an old problem // Social approaches to Viking studies. Glasgow, 1991. P. 201-206.

14. Ten pat.

15. Ten pat.

16. Mickevičius A. Kuršiai IX-XII amžiuje ir skandinavai. P. 151.

17. Volkaitė-Kulikauskienė R. Lietuvių tautybės susidarymas // Lietuvių etnogenezė. V., 1987. P. 183-198.

18. Седов В. В. Восточные славяне в VI-XIII веках. Москва, 1982. С. 151-157, 271.

19. Volkaitė-Kulikauskienė R. Lietuviai IX-XII amžiais. V., 1970. P. 186-208, 225-231.

20. Kuncienė O. Prekyba // Lietuvių materialinė kultūra IX-XIII amžiuje. T. II. V., 1981. P. 68-71.

21. Crumlin-Pedersen O. Sofart og samfund i Danmarks vikingetid // Hovdigesamfund og Kongemagt. Fra Stamme til Stat i Danmark. 2. Aarhus, 1991. S. 181-206.

22. Мелникова Е. А. Скандинавские рунические надписи. Москва, 1977. С. 47-53.

23. Ten pat. P. 202-203.

24. E. Mugurevičs. Pūres Zviedru kapulauks // Arheologija un etnografija. XV. Rīga, 1987. Lpp. 65.

25. Žulkus V. Zur Frühgeschichte der baltischen Stadt // Burg, Burgstadt, Stadt. Berlin, 1995. S. 190-206.

26. Кулаков В. И. Кауп // Становление европейского города. М., 1989.

27. Engel C. Einführung in die vorgeschichtliche Kultur des Memellandes. Memel, 1931. S. 38-47. LAA III. P. 122.

28. Žulkus V., Klimka L. Pajūrio žemės viduramžiais. V., 1989. P. 35-55.

29. Genys J. Protomiestų tipo gyvenvietės Lietuvoje // Gyvenviečių ir keramikos raida baltų žemėse. V., 1994. P. 80-88.

30. Salmo H. Finische Hufeisenfibeln. Helsinki, 1956. V. Ginters. Der Ursprung der Ringspangen vom östlichen Typ. In: Birka II: 1. (Hrg. Arwidson). Stockholm, 1984. M. Muller-Wille. Fremdgut und Import östlicher Provenienz in Schleswig-Holstein (9.-12. Jahrhundert) // Bericht der römisch-germanischen Kommission. Bd. 69. Mainz, 1988. S. 740-783.

31. Wikinger, Waräger, Normannen. Die skandinavier und Europa 800-1200. Berlin, 1992. S. 358-359. Ši dovana Djarvui buvo brangi, nes toliau įrašė yra užkeikimas, nukreiptas prieš plėšiką, galintį pasikėsinti į tą turta.

32. Heinrici Chronicon (Indrika hronuka). Riga, 1993. P. 132-135. Mickevičius A. Kuršiai IX-XII amžiuje ir skandinavai. P. 132, 144 etc. Kuršiai buvo žinomi kariai ir, be labai panašių į skandinaviškus, turėjo ir savo ginklų. Yra žinomi kuršiški kalavijai savitomis rankenomis. Tokius kalavijus kartais įsigydavo ir skandinavai. Pavyzdžiui, vikingas Egilis labai didžiavosi savo kuršišku kalaviju, vadinamu Angis (Egilio saga).

33. Chr. Lubke. Multiethnizität und Stadt als Faktoren gesellschaftlicher und staatlicher Entwicklung im östlichen Europa // Burg. 50. S. 48-48.

34. M. Adami gesta hammaburgensis ecclesiae Pontificum. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum. Hannoverae, 1846. Lib. III, 16.

35. Sawyer P. H. Kings and Merchants. Early Medieval Kingship. Leeds, 1979. P. 139-158.

36. Nyberg T. Adam of Bremen. In: Medieval an encyclopedia. (Ed. P. Pulsiano) New York & London, 1993. P. 1-2.

37. Mickevičius A. Kuršiai IX-XII amžiuje ir skandinavai. P. 110-115.

38. Mugurevičs E. Priekšvards. In: Indrika Hronika. Rīga, 1993. Lpp. 8.

39. Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch. Abt. 1. Bd. 8. Aalen, 1974. Nr. 440. S. 254, 255, 258-259.

40. Leciejewicz L. Osrodki wladzy panstwowej w ksiestwie zachodniopomorskim w XII wieku // Spotkania Bytomskie 1. Wroclaw, 1993. S. 63-76. P. Foote, D.M. Wilson. Wikingowie. Warszawa, 1975.

41. Matulis R. Istoriniai akmenys. V., 1990. P. 141. Žemėl. I, II, 27, 28.

42. Žulkus V., Klimka L. Lietuvos pajūrio žemės. P. 73-93.

LIETUVOS MOTERŲ PAPUOŠALAI

(Pabaiga. Pradžia - "Baltų archeologija", Nr. 3(6))

Baltų papuošalai nuo seno domina ankstyvųjų kultūrų tyrinėtojus.

RŪTA KAČKUTĖ

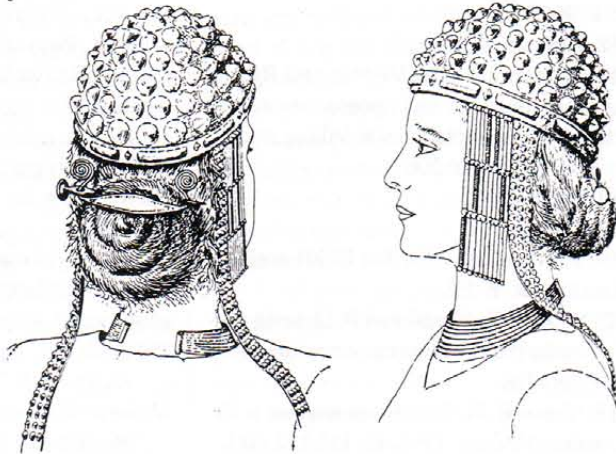
Prie plokštelių išlikę eglute austo vilnonio audinio fragmentai. Be aptartų plokštelių grupių, prie audinio surastos kelios netolygiai išsidėsčiusios plokštelės su įmuštu lankeliu ir plokštelės-spurgeliai. Viršugalvyje galvos danga prie plaukų prisegta II grupės labai profiliuota sarge. Skardelės į audinį įsegamos perveriant sankabėles ir jas užlenkiant.

Kaip tiksliai atrodė papuošalas, archeologinėje literatūroje nėra vieningos nuomonės. P. Kulikauskas tyrinėjimų ataskaitoje ir knygoje "Lietuvos archeologijos bruožai" šį radinį traktuoja kaip vilnonę kepuraitę, nors neatmeta galimybės, jog tai kitokia galvos danga. pvz., nuometas (4, 35, p. 193). O knygoje "Lietuvos archeologiniai paminklai. Lietuvos pajūrio kapinynai" P. Kulikauskas šį radinį aptaria kaip galvos dangą, laisvai krentančią ant pečių (39).

R. Volkaitė-Kulikauskienė albume "Lietuvių liaudies menas. Senovės lietuvių papuošalai" paskelbė šio papuošalo rekonstrukcijos piešinį, o straipsnyje "Senovės lietuvių moterų galvos danga ir jos papuošalai" aprašė šią rekonstrukciją (53, p. 120; 59, p. 340). Autorė teigia, jog tai buvusi galvos danga, laisvai krentanti ant pečių, kaktos srityje 10 cm pločio juosta papuošta žalvariu, o ant pečių krentančios medžiagos kraštai (70 cm ilgio juosta) puošti pavienėmis, tolygiai išsidėsčiusiomis žalvarinėmis plokštelėmis.

Atkurti tikrąjį šio papuošalo vaizdą sunku, nes, kaip teigia pats tyrinėjimų vadovas P. Kulikauskas, "kai kurių detalių trūksta, manytą, kad galutinai atpreparavus, duomenis apie jas pavyks paskelbti. Tačiau imant pre-

paratą suiro kepurėlė" (4). Be to, šiuo metu nepavyko surasti brėžinių, buvusių prie tyrinėjimų ataskaitos, todėl galima remtis tikrai tyrinėjimų dienoraščiu. Suunku sutikti su kai kuriomis R. Volkaitės-Kulikauskienės pateiktomis rekonstrukcijos detalėmis. Rekonstrukcijoje galvos dangos šonus puošia pavieniai, tolygiai išsidėstę spurgeliai. Jie nusitęsia žemiau pečių. Tuo tarpu ataskaitoje aprašoma "juosta" susideda iš plokštelių su įmuštu lankeliu, kurios viena nuo kitos nutolusios 17, 6,

1 pav. Kepuraitė iš Bleckmaro vietovės Vokietijoje

11, 25 cm. Šalia kai kurių plokštelių su įmuštu lankeliu dar aptiktos grupės plokštelių-spurgelių. Matome, kad rekonstrukcija nesutampa su ataskaitoje pateiktais duomenimis.

Sprendžiant iš gerai atpreparuotos priekinės dalies, šis papuošalas labai panašus į Šernų ir Dauglaukio kepuraites. Tačiau neturime pakankamai medžiagos įrodyti, kad tai buvo kepuraitė, visa dengta žalvariu (labai tiksli visų žalvarinių plokštelių padėtis nėra užfiksuota). Vis dėlto, remdamiesi atpreparuotos Kurmaičių papuošalo dalies panašumais su Šernų ir Dauglaukio radiniais, šį papuošalą vadinsime kepuraitė.

Apibendrinant galima pasakyti, kad visos trys kepuraitės puoštos vienodo tipo plokštelėmis. Skiriasi tik šių plokštelių ornamentika bei jų sukomponavimas. Šernų ir Dauglaukio

kepuraitės kaktos srityje puoštos kilpiniais kabučiais.

Visos trys žalvariu gausiai puoštos kepuraitės rastos ypač turtinguose kapuose. Šernų kepuraitė rasta su antkaklėmis, kurių vienas galas baigiasi kabliuku, kitas - iš vielos padaryta kilpelė (lankelis puoštas profiliuotais žiedais), stiklo, emalės, žalvarinių įvijų apvara, rozetiniu smeigtuku, įvijine apyranke, žalvariniais žiedais, žalvarine adata ir keliais kitais daiktais. Dauglaukio kepuraitė rasta kartu su antkaklėmis kūginiais galais, keturiomis trikampio ir keturiomis pusapvalio pjūvio apyrankėmis, vienu juostiniu ir dviem įvijiniais žiedais, trimis žalvarinėmis tūtelėmis. Kurmaičių kape Nr. 22 aptiktos dvi antkaklės buoželiniais galais, stiklinių paaukuotų karolių apvarėlė, dvi žalvarinės labai profiliuotos segės, statinėliniai smeigtukai, sujungti grandinėle, rankos puoštos masyviomis akinėmis apyrankėmis ir įvijiniais žiedais, įvijiniais žiedais puošti kojų pirštai.

Ir Dauglaukio, ir Šernų kepuraitės surastos 14-16 metų mergaičių kapuose. Kurmaičių kepuraitė, matyt, dėvėjo vyresnio amžiaus moteris (amžius nenustatytas). Galima daryti prielaidą, kad žalvariu puoštos kepuraitės buvo jaunų, netekėjusių gentinės diduomenės atstovių papuošalas.

Remiantis kapų inventoriūmi nesunku datuoti visas tris kepuraites. Šernų kepuraitė datuojama IV a., Dauglaukio - III a. pradžia, Kurmaičių - II a. pabaiga. Matyt, jos nešiotos nuo II a. pabaigos iki IV a. ir tik ypatingais atvejais.

Šernų ir Kurmaičių kapinynai yra vakarinėje Lietuvos dalyje ir priklauso Vakarų Lietuvos plokštinių kapinynų kultūrinei grupei, o Dauglaukio kapinynas priklauso Nemuno žemupio plokštinių kapinynų kultūrinei grupei (žr.: "Baltų archeologija", Nr. 3(6). P. 16).

ŽALVARIU PUOŠTŲ KEPURAIČIŲ ANALOGAI EUROPOJE

Jau XIX a. pirmoje pusėje Švedijoje iškelta hipotezė, kad plokštelės-spurgeliai susiję su moterų galvos danga. 1830 m. atlikta kepu-

GALVOS DANGOS I-IV AMŽIAIS

raitės iš Vallsteno (Gotlandas) rekonstrukcija. Vėliau Juvės vietovėje, Gotlande, aptikta vilnonė kepuraitė, kurios visą paviršių dengė į audinį įsegti žalvariniai spurgeliai (žr. "Baltų archeologija", Nr. 3(6). P. 19). Juvės ir Šernų kepuraitės turi daug panašumų. Abidvi kepuraitės sudarytos iš labai panašių plokštelių-spurgelių, abiejose palikti tuščiaaviduriai trikampiai, skiriasi tik trikampių išdėstymas. Juvės kepuraitė datuojama III-V periodu pagal Montelijų (1400-800 m. pr. Kr.).

XX amžiaus 3 dešimtmetyje Smolinas, tyrinėdamas Volgos-Kamos kapinyną, kai kuriuose moterų kapuose aptiko galvos apdangalų su įvijomis ir vamzdeliais. Septintame dešimtmetyje ten pat aptiktas gerai išlikęs galvos apdangalas, kurio kraštus puošė kelios eilės spurgelių ir kabučiai. Jis datuojamas II-IV periodu pagal Montelijų (1600-1000 m. pr. Kr.).

Labai savitai puošta kepuraitė aptikta Bleckmaro vietovėje (Vokietija). Visa kepuraitė puošta žalvariniais kugeliais, o ties smilkiniais pritvirtinta po vieną ant pečių krentantį kaspina, puoštą žalvariniais spurgeliais (1 pav.). Papuošalas datuojamas II-III periodu pagal Montelijų (1600-1200 m. pr. Kr.).

Buvusioje Jugoslavijoje, Kompolės vietovėje, rasta kepuraitė, papuošta tuščiaaviduriais spurgeliais, datuojama IV-VI periodu pagal Montelijų (1200-600 m. pr. Kr.).

Taigi, be Lietuvos rastų kepuraičių, žinomi dar penki tokio tipo papuošalai. Galima daryti išvadą, kad tradicija nešioti turtingai papuoštas kepuraites būdinga ne tik baltų gentims, bet ir kitiems Europos gyventojams. Toks galvos papuošalas buvo ypatingas prabangos dalykas ne tik baltų žemėse, bet ir Europoje. Patį šio papuošalo idėja galėjo ateiti iš Europos, tačiau kepuraičių gamyba ir ornamentika yra aiškiai vietinė. Tai atspindi tuometinį baltų kultūros lygį. Meniniu ir technologiniu išprusimu baltai buvo vienoje gretoje su kaimynais - germanų, skandinavų gentimis (31, p. 20).

APGALVIAI

Šiuo metu galima išskirti šešis apgalvių tipus. Pirmąjį apgalvių tipą vadinsime Kur-

maičių (pagal kapinyno, kuriame surasti tokie apgalviai, pavadinimą). Kol kas žinomi du tokio tipo apgalviai (Kurmaičių kapai Nr. 5 ir Nr. 8).

Kape Nr. 5 aptiktas apgalvis, sudarytas iš dviejų eilių 1x1 cm žalvarinių plokštelių. Plokštelių blogojoje pusėje yra du trikampiai, ku-

2 pav. Kurmaičių tipo apgalvių dėvėjimo būdo rekonstrukcija (Kurmaičiai, kapas Nr.8)

riuos užlenkiant plokštelės pritvirtinamos prie odos dirželių. Viršutinėje apgalvio eilėje išlikę 10 skardelių, apatinėje - 13. Apgalvio fragmento ilgis 13 cm, plotis - 2,5 cm. Po odinėmis juostelėmis pastebėta audinio pėdsakų. Todėl galime daryti išvadą, kad apgalvis buvo pritvirtintas prie audinio ir puošė galvos dangos dalį ties kakta. Keturkampės žalvarinės plokštelės ornamentuotos apskritu šampeliu su keturiais taškeliais lankelio viduryje. Taškeliai sudaro tarsi rozetę. Prie šio apgalvio aptikti trys gintariniai karoliai, perskirti nedidelėmis įvijomis.

Kurmaičių kapinyno kape Nr. 8 aptiktas apgalvis sudarytas iš 4 eilių žalvarinių plokštelių-spurgelių, standžiai viena šalia kitos pritvirtintų prie odos dirželių, užlenkiant trikampes sankabėles į blogąją pusę. Odos dirželiai

padaryti iš vientiso diržo, supjaustyto į keturias juosteles (38, p. 325). Prie apgalvio, kaip ir kape Nr. 5, surasti trys karoliukai: vienas stiklinis ir du žalvariniai. Kyla klausimas, ar šie karoliukai priklausė galvos dangai, ar ne? Faktas, kad abiejuose kapuose, kuriuose rasti šio tipo apgalviai, taip pat rasti ir karoliukai liudytų tai, jog jie turi tiesioginį ryšį su tokio pobūdžio galvos danga. Matyt, jie buvo prie audinio pritvirtinti pakaušio srityje.

Antrojo tipo apgalvis aptiktas Dauglaukio kapinyne. Moters kape Nr. 39 surastas galvos dangos papuošalas, sudarytas maždaug iš 96 žalvarinių kvadratinų plokštelių-spurgelių. Kitoje jų pusėje yra po dvi trikampes sankabėles, kurios, pervėrus audinį, užlenkiamos Plokštelės keturiomis eilėmis buvo pritvirtintos prie galvos dangos ir puošė tik priekinę jos dalį. Apatinėje plokštelių-spurgelių eilėje specialiais žalvariniais žiedeliais su medžiaga sujungti keturi kilpiniai kabučiai. Tarp kiekvieno jų būta 3,9 cm tarpo. Galvos dangą tvirtino žalvarinė 9,5 cm ilgio adata. Be to, galvos dangą puošė statinaitės tipo gintarinis karoliukas, kuris, matyt, buvo pritvirtintas prie audinio viršugalvio srityje.

Dauglaukio tipo apgalvis yra panašus į Kurmaičių tipo apgalvių, tačiau pastarieji neturi kilpinių kabučių.

Trečiąjį tipą vadinsime Pajuosčio, nes vienintelis tokio tipo apgalvis surastas Pajuosčio (Panevėžio rj.) XIII-ame pilkapyje, moters kape Nr. 3. Jis sudarytas iš 6 eilėmis ant siūlc suvertų žalvarinių vielos narelių. Nareliai pagaminti iš žalvarinės 0,05x0,10 cm skersmens vielos, galai užlenkti į vidų. Apgalvis dengė mirusios kaktą, galvos šonus ir buvo sujungtas pakaušyje (47, p. 84). Po apgalviu aptikta daug odos liekanų, todėl atrodytų, kad jis buvo nešiojamas ant odinės kepuraitės.

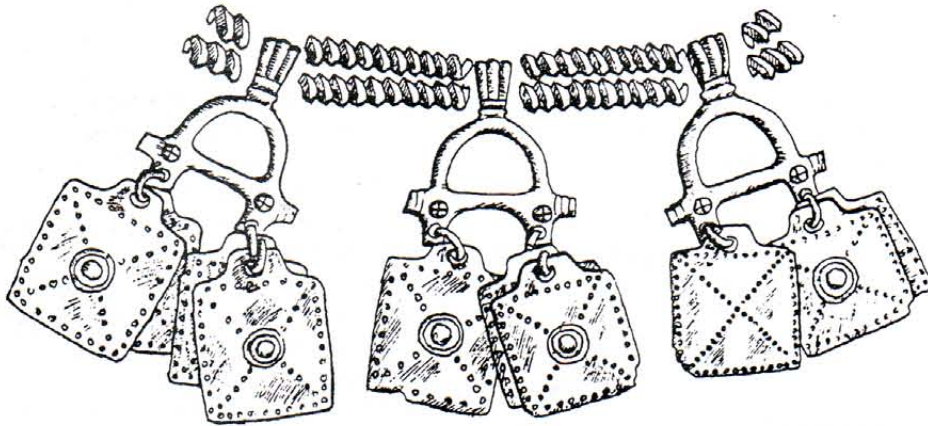
Ketvirtas apgalvių tipas - Gintarų. Gintarų kapinyno (Kretingos rj.) mergaitės kape Nr. 11 aptiktas keturių eilių apgalvis, sudarytas iš ilgų žalvarinių įvijų. Įvijų ilgis 10,5 cm. Šis apgalvis dengė mirusiosios kaktą. Po įvijomis aptikta odos liekanų. Apgalvis buvo uždėtas ant odinės kepuraitės. Bandužių kapinyno kape Nr. 85 rastas labai panašus apgalvis, tik sudarytas iš septynių eilių žalvarinių įvijų.

Šiuo metu daugiausia rasta Veršvų-Veliuo-

nos tipo apgalvių. Ilgą laiką šio tipo apgalviai buvo traktuojami kaip krūtinės papuošalai (49, p. 35; 50, p. 250). Tačiau, kad tai apgalviai, patvirtino 1992 m. Marvelės kapinyne (Kauno m.) kasinėjimų metu surastas tokio pat tipo apgalvis, buvęs ant mirusiosios galvos.

Veršvų-Veliuonos tipo apgalviai susideda iš dviejų eilių žalvarinių įvijų. Jų tarpuose sukabinti ažūriniai kabučiai, prie kurių pritvirtinta po keturias stačiakampes plokšteles. Iki šiol žinomi septyni tokio tipo apgalviai

3,3x3,3 cm ir pan. Skardelės ornamentuotos įmuštomis taškučių linijomis, susikertančiomis viduryje. Susikirtimo vietoje kartais pasitaiko įmušta akutė (Marvelė, Vaitiekūnai, Veliuona, Upytė). Dažnai taškučių linijos puošia ir plokštelės kraštus (Marvelė, Mikytai, Veliuona, Veršvai). Plokštelės po dvi sukabintos taip, kad iš abiejų pusių matoma geroji, ornamentuotoji, jų pusė (t. y. plokštelės atsisukusios viena į kitą blogiosiomis pusėmis). Gali būti, kad kelios plokštelės buvo kabinamos prie vie-

3 pav. Veršvų - Veliuonos tipo apgalvio detalė (Veliuona, kapas Nr. 2)

(Marvelė, Pašūsvys, Upytė, Vaitiekūnai, Veliuona) ir dvylika jų dalių (Berčiūnai, Grauziai, Jazdai, Mikytai (Skuodo rj.), Pamusiai, Rūdaičiai, Šaukotas, Vosgeliai, Žemoji Panemunė).

Veršvų-Veliuonos tipo apgalviai būna nuo 51 iki 110 cm ilgio. Įvijų ilgis - nuo 2 iki 4 cm. Tik Upytės papuošalo įvijos yra dukart ilgesnės. Įvijos padarytos iš žalvarinės plonos trikampio pjūvio vielos.

Ažūriniai kabučiai būna dviejų rūšių: trikampiai ir puslankio formos. Trikampiai kabučiai aptikti Veršvų kapinyne ir du Marvelės kapinyne. Šių kabučių viduryje yra trikampė išpjova. Viršutinė kabučio ašelė yra žema, profiliuota, priešakinėje dalyje papuošta 2-4 mm skersmens (Veršvai) ar išilginiais (Marvelė) grioveliais. Apatinė kabučio dalis baigiasi skersinuku, kurio keturkampiai galai išsikiša į šonus. Kabučio apačioje yra dvi nedidelės pusapvalės ašelės plokštelėms prikabinti. Kabučių aukštis - 3 cm (Veršvai), 2,5 cm (Marvelė).

Visose kitose radimvietėse aptikti kabučiai yra puslankio formos su puslankio formos išpjova viduryje. Puslankio formos kabučiai yra tokio pat tipo kaip ir trikampiai. Kabučių aukštis 2,5-3,3 cm.

Kabučiai būna neornamentuoti (17 radimviečių) arba ornamentuoti įmuštomis akutėmis (Pamusiai) ar horizontaliais brūkšneliais (Mikytai).

Prie apatinių kabučių ašelių grandelės pagalba pritvirtintos 4 plokštelės, po dvi prie kiekvienos ašelės. Plokštelės - stačiakampės, kvadratinės, kartais - trapecinės (Vosgeliai). Jos padarytos iš plonos 0,08-0,09 cm skardos. Plokštelių dydis 2,0x2,0 cm, 2,8x3x4 cm,

nos grandinėles, kad einant jos švelniai skambėtų.

Daugiausia medžiagos apie tai, kaip nešioti šio tipo apgalviai, suteikia Veliuonos kapinyno kapo Nr. 2 ir Marvelės kapinyno kapo Nr. 215 radiniai. Veliuonos galvos papuošalas buvo uždėtas skersai viršugalvio ir leidosi smilkiniais žemyn. Į kaktos pusę atsukti kabučiai su pritvirtintomis plokštelėmis, 6 įvijos išdėstytos pakaušio kryptimi (48, p. 49). Taigi apgalvis juosė visą galvą. Prie papuošalo buvo surasta daug organinės medžiagos. Tai rodo, kad jis nešiotas ant kepuraitės ar kokios nors kitokios galvos dangos.

Marvelės apgalvis gulėjo ant pakaušio (matyt, nuslinko), o visos papuošalą baigiančios įvijos driekėsi po pakaušiu. Galvos srityje audinio fragmentų nepastebėta, šis apgalvis buvo nešiotas tiesiog ant plaukų.

Taigi apgalviai buvo nešiojami ant kepuraitių ir tiesiog ant plaukų. Visi šio tipo papuošalai aptikti moterų kapuose.

Per daugelį metų sukaupta medžiaga leidžia išskirti dar vieną apgalvių tipą. Tai Lauksvydų tipo apgalviai. Jie sudaryti iš vienos eilės žalvarinių įvijų, tarp kurių sukabinti kabučiai, arba tik iš kilpinių kabučių. Šio tipo apgalviai puošė kepuraitės apačią kaktos srityje ir prie smilkinių.

Geriausieji išlikę tokio tipo apgalvis rastas Lauksvydų kapinyno (Kauno rj.) penkiagubame kape Nr. 20 prie moters griaučių. Patį kepuraitę neišliko, bet pagal žalvarinių papuošalų išdėstymą galime nustatyti, kad kepuraitės pakraščiai puošti žalvarinėmis įvijomis, o prie smilkinių buvo po du kilpinius

kabučius, atskirtus dvigubomis linijomis. Taigi prie smilkinių ėjo dvi eilės įvijų.

Panašus galvos papuošalas aptiktas Veliuonos kapinyne (Jurbarko rj.) dvigubame kape Nr. 5. Kapas buvo apardytas, todėl įvijelės ir kilpiniai kabučiai buvo išjudinti iš savo pirminės padėties. Veliuonos apgalvių sudaro 6 žalvarinės įvijos ir 3 žalvariniai kilpiniai kabučiai. Tikriausiai tai apgalvis, puošęs kepuraitės kraštus, panašiai kaip Lauksvydų apgalvis.

Žalvarinių kilpinių kabučių greta mirusiųjų aptikta Šernų kapinyno kapuose Nr. 45 ir Nr. 67 bei Palangos kapinyno kape Nr. 6. Rūdaičių II-ojo kapinyno kape Nr. 11 kilpiniai kabučiai buvo išsibarstę po visą kapo plotą. Matyt, visi šie kabučiai puošė kepuraitės pakraščius. Sargėnų kapinyno kape Nr. 194 galvos-kaklo srityje aptikta žalvarinių įvijų ir trys kilpiniai kabučiai. Tyrimėjimų ataskaitoje šis radinys traktuojamas kaip kaklo apvara. E. Jovaiša jį laiko kepuraitės kraštų papuošalu (30, p. 129). Kadangi kilpiniai kabučiai kapuose randami galvos srityje ir puošia kepuraitės pakraščius, manyčiau, visai teisinga Sargėnų kapo Nr. 194 radinį traktuoti kaip kepuraitės papuošalą.

Šio tipo apgalvių įvijos pagamintos iš apvalaus, pusapvalio, trikampio skersinio pjūvio vielos. Įvijų ilgis - nuo 1,74 iki 2,85 cm, skersmuo - nuo 0,12 iki 0,4 cm. Kilpinių kabučių aukštis - nuo 2,05 iki 2,4 cm.

KAPŲ SU APGALVIAIS KOMPLEKSAI

Siekiant išsiaiškinti įvairių tipų chronologiją ir nustatyti, ar visi bendruomenės nariai nešiojo apgalvius, reikia aptarti kapų su šiais radiniais kompleksus.

Abu Kurmaičių tipo apgalviai aptikti turtinguose kapuose. Viename kape (Nr. 5) rasta 13 įkapių, kitame (Nr. 8) - 15 įkapių. Abiejuose kapuose aptikta po lazdelinį smeigtuką, 2 apyrankes, geležinę ylą, smiltainio akmens verpstuką, 2 Romos imperijos monetas (kapas Nr. 5 - Antoninų, kapas Nr. 8 - Severų). Vieno kapo galvūgalyje gulėjo medinis puodelis, kito - tošinė dėžutė. Kape Nr. 8 kaklą puošė antkaklė kūginiais galais, kape Nr. 5 - dėželinė antkaklė. Kape Nr. 8 rasti ant rankų užmauti žiedai. Šiuose kapuose neabejotinai palaidotos moterys. Sprendžiant iš įkapių gausumo, šios moterys buvo turtingos. Remiantis monetomis, šiuos kapus galima datuoti 150-160 m.

Turtingas Dauglaukio kapinyno kapas Nr. 39. Be apgalvio, jame aptikta dvi žalvarinės antkaklės kūginiais galais su pakabučiais, dvi kaklo apvaros, žalvarinis statinėlinis smeigtukas su puslankio formos kiauraraščiu kabučiuskirstikliu. Iš viso rasti 7 daiktai. Šiame kape palaidota turtinga moteris. Kapas datuojamas II a. pabaiga-III a. pradžia.

Kartu su Pajuosčio tipo apgalviu surastos dvi pusapvalio pjūvio apyrankės, puoštos aki-

niu raštu, įvijinis žiedas, balto stiklo paauksuoti karoliai, III grupės ritinis smeigtukas. Iš viso kape rasti 6 dirbiniai. Kadangi toje kultūrinėje srityje, kuriai priklauso Pajusčio pilkapynas (Žemaitijos ir Šiaurės Lietuvos pilkapių kultūrinė sritis), dažniausiai randama po 1-2, rečiau 3-5 dirbinius (47, p. 68), galima sakyti, kad tai moters kapas. Pagal kapo radinius (III grupės ritinis smeigtukas) apgalvį reikia datuoti 250-350 m. (47, p. 84).

Gintarų tipo apgalvis aptiktas kape kartu su apskrita ažūrine sege su titulu, kaklo apvara su trimis gintariniais dvigubo nupjauto kūgio formos karoliais ir žalvarinėmis įvijomis, geležiniu lazdeliniu smeigtuku. Šis kapas nėra labai turtingas. Tai jaunos mergaitės kapas. Sprendžiant iš radinių jis priskirtinas 250-350 m. Bandužių apgalvis datuojamas 250-350 m.

Veršvų-Veliuonos tipo apgalviai aptinkami turtinguose kapuose (Marvelės kapinyno kapas Nr. 215 - 4 įkapės, Veliuonos kapinyno kapas Nr. 2 - 10 įkapių, Veršvų kapinyno kapas Nr. 197 - 22 įkapės). Marvelės apgalvis rastas kartu su dviem trikampio pjūvio juostinėmis apyrankėmis, mėlyno stiklo karolių ir žalvariniais cilindriais, todėl datuotinas 300-350 m. Kartu su Veliuonos apgalviu kape Nr. 2 rasta žalvarinė antkaklė, kurios vienas galas baigiasi plokštele su rakto skylutės pavidalo išpjova, o kitas galas - kabliuku, geležinė lankinė segė su bronzine grandinėle, 6 žalvarinės trikampio pjūvio juostinės apyrankės, įvijinis žiedas. Šis kapas datuojamas 350-453 m. Veršvų kapinyno kape Nr. 197 be apgalvio rasta II grupės antkaklė trimitiniais galais, II grupės vytinė antkaklė kilpiniais galais, dvi II grupės šaukštinės antkaklės, pusiau apskrito ir trikampio pjūvio juostinės apyrankės, stiklo ir emalio karolių apvara, žalvarinė grandinėle bei žalvarinis ašotelis. Šis ypač turtingas kapas datuojamas 300-350 m. Plinkaigalio kapinyno kapas Nr. 230 apardytas, be apgalvio, ten rasta grandinėle ir lazdelinis smeigtukas. Jis datuojamas 350-450 m. Taigi visi Veršvų-Veliuonos tipo apgalviai aptikti moterų kapuose. Marvelės ir Veršvų papuošalai datuojami 300-350 m., Veliuonos ir Plinkaigalio - 350-450 m. Pavieniai kabučiai aptikti su viduriniojo geležies amžiaus pradžios medžiaga. Todėl galima teigti, kad Veršvų-Veliuonos tipo apgalviai pradėti nešioti apie 300 m. ir naudoti iki 450 m.

Lauksvydų apgalvis surastas kartu su 6 žalvarinėmis juostinėmis apyrankėmis ir antkakle šaukštiniais galais. Ši antkaklė skirtina II grupei. Jomis dažniausiai puošiasi IV a. (47, p. 130). Sargėnų kapinyno kape Nr. 194 apgalvis rastas kartu su I grupės ritiniu smeigtuku ir dviem įvijiniais antsmilkiniais. Tad aišku, kad kepuraitė priklauso II a. Veliuonos kape Nr. 5, be galvos papuošalo, rastos dvi pusapvalio skersinio pjūvio apyrankės. Šis kapas datuojamas III-IV a. Lauksvydų tipo ap-

galviai buvo nešiojami nuo II iki IV a. Be to, iš kapų inventoriaus matyti, kad tai moterų papuošalas. Šie moterų kapai ypatingu turtingumu neišsiskyrė.

Apgalviai randami turtinguose arba vidutinio turtingumo kapuose. Paprotys nešioti vilnones ar odines kepuraites buvo paplitęs jau pr. Kr. Tikriausiai tai dažnai naudojamas aprangos elementas. Tačiau kepuraitės ar kitokia galvos danga, puošta apgalviu, buvo prabangos dalykas. Apgalviai yra išskirtinai moterų papuošalas. Visi (100 %) kapai, kuriose rasta tokių galvos papuošalų, priklauso moterims.

Žalvariu dabintos kepuraitės buvo jaunų merginų papuošalas. Kaulinė medžiaga kapuose labai prastai išsilaikiusi, tad sunku nustatyti, kokio amžiaus moterys nešiojo apgalvius. Vieni autoriai mano, jog apgalviais dabinosi tik merginos, o ištekejusios moterys galvos dangos nepuošė (58, p. 128). Kiti mano, kad apgalvius nešiojo tik merginos, o mirusioms moterims prieš laidotuves pagal vyravusį paprotį taip pat uždėdavo apgalvį (66, p. 174). Daugiau tikėtina, kad tai jaunų merginų papuošalas.

APGALVIŲ PAPLITIMO AREALAS IR KULTŪRINĖ PRIKLAUSOMYBĖ

Kurmaičių tipo apgalviai aptinkami tik Vakarų Lietuvos plokštinių kapinynų kultūrinėje srityje. Dauglaukio tipo apgalvis surastas kapinyne, priklausančiame Nemuno žemupio plokštinių kapinynų kultūrinei sričiai. Pajusčio tipo apgalvis aptiktas Žemaitijos ir Šiaurės Lietuvos pilkapių kultūrinėje srityje. Radiniai rodo, kad Lauksvydų tipo apgalviai nešioti Vakarų Lietuvos plokštinių kapinynų kultūrinėje srityje ir Centrinės Lietuvos plokštinių kapinynų kultūrinėje srityje.

Veršvų-Veliuonos tipo apgalviai būdingi Centrinės Lietuvos plokštinių kapinynų kultūrinei sričiai ir Žemaitijos bei Šiaurės Lietuvos pilkapių kultūrinei sričiai. Matyt, šiuose kultūrinėse srityse ir buvo jų gamybos centrai. Iš čia keli šio tipo kabučiai pateko į Vakarų Lietuvą (Pamusiai, Vosgeliai). Reikėtų atkreipti dėmesį, kad abu Kauno m. teritorijoje (Centrinė Lietuva) rasti apgalviai (Marvelė, Veršvai) yra padaryti iš trikampių kabučių. Kitur trikampių kabučių nerasta. Tai parodo vieno meistro (ar meistrų) kūrybinį savitumą.

KITI SMULKŪS GALVOS DANGOS PAPUOŠALAI

Archeologinė medžiaga suteikia žinių apie dar kelis galvos dangos puošybos būdus.

Rūdaičių II kapinyno kape Nr. 1, kairėje mirusiosios galvos pusėje, aptikti 28 žalvariniai cilindriai. Išsidėčiusių grupėmis po 6 cilindrių viduje išlikę siūlų ar virvutės liekanų. Jų ilgis - 5,9 cm, storis - 0,6 cm. Virš cilindrių ir po jais išlikę vos žymūs audinio likučiai. Taigi aišku, kad cilindriai puošė

kažkokią galvos dangą. Pagal cilindrių išsidėstymą kape galvos dangos formos atkurti negalime. Galime tik spėti, kad tai galėtų būti skara, kurios kutai puošti šiais cilindriais (pasižiūrėjus į kapo brėžinį, tai atrodo labiausiai įtikinama išvada) (13). Galvos srityje rastos ir dvi plokštelės-spurgeliai, matyt, buvusios įsegtos į audinį. Cilindriai, savo dydžiu ir forma artimi Rūdaičių cilindriams, aptikti Seiliūnuose, Kairėnuose, Miežionyse (Rytų Lietuva), kur jais puošti drabužių pakraščiai. Miežionių pilkapiuose aptiktais cilindriais dabinti pečiams apdengti skaros pakraščiai. Tačiau Rytų Lietuvos cilindriai datuojami III-IV a., o Rūdaičių I-II a., todėl šiuos radinius sunku lyginti. Rūdaičių cilindriai - vienintelis tokio tipo radinys Vakarų Lietuvoje.

Tūtelės pavidalo papuošalai, žinomi visoje Europoje ir Skandinavijoje nuo paleolito laikotarpio (dažniausiai kauliniai) ir visais vėlesniais laikotarpiais, padaryti iš gražiai sulenktų žalvarinių plokštelių. Jais puošiamos atskiros rūbų dalys, dažniausiai jie kaboję ant virvutėlių ir puošė rūbų pakraščius (19, p. 20).

Dauglaukio kapinyno kape Nr. 36 rastas galvos dangos papuošalas, sudarytas iš tokių dalių: puslankio forma sudėstytos 4 žalvarinės plokštelės, jungiančios papuošalą su galvos danga; prie paskutinės šliejasi plokščia įviija; su šia, matyt, vilniniu siūlu buvo sujungta žalvarinė tuščiavidurė įviija; prie jos prijungtos dvi žalvarinės įvijos, kurios taip pat užbaigtos tokiu pat dvigubo nupjauto kūgio formos gintariniu karoliuku. Tokio tipo galvos papuošalas surastas pirmą kartą.

Lietuvos archeologinėje medžiagoje žinoma atveju, kai kepuraitė buvo puošta vos keliais žalvariniais dirbinėliais. Veršvų kapinyno kape Nr. 104, Sargėnų kapinyno kape Nr. 78 ir Nr. 205, Visdėgių pilkapio F kape Nr. 6 galvos danga, tikriausiai kepuraitės, buvo puoštos keliomis žalvarinėmis plokštelemis-spurgeliais. Sargėnų kapinyno kape Nr. 115 galvos srityje aptikta pora žalvarinių plokštelių-spurgelių ir keletas žalvarinių įvijų. Tai irgi buvę smulkūs kepuraitės papuošalai.

Yra atveju, kai kepuraitė papuošta tik keliomis žalvarinėmis įvijomis. Tai liudija Vaitiekūnų kapinyno kape Nr. 5, Muoriškių pilkapyne, Baičių kapinyno kape Nr. 2 galvos srityje rastos žalvarinės įvijės.

Senajame geležies amžiuje pasitaikė keletas atveju, kai smeigtukai ar segės buvo naudoti galvos dangai prie plaukų prisegti. Rūdaičių kapinyno kape Nr. 13 galvos apdangalas prie plaukų prisegtas II grupės ratelinis smeigtuku. Tokie smeigtukai yra datuojami 220-300 m. Akmenių pilkapyno pilkapio moters kape Nr. 12 odinė kepuraitė prie plaukų prisegta žalvariniu ritiniu smeigtuku. Dauglaukio kapinyno kape Nr. 39 galvos srityje rasta žalvarinė adata. Matyt, ji naudota galvos dangai prie plaukų prisegti arba susegti pačiai galvos dangai. Ši adata datuojama 150-

220 m.

Žinomi keli atvejai, kai galvos danga prie plaukų prisegama sege. Kurmaičių kapinyno kape Nr. 22 aptikta galvos danga buvo prisegta II grupės labai profiliuota sege. Šis kapas datuojamas 150-200 m. Sandrausiškės II pilkapio kape Nr. 7 galvos srityje rasta prūsų serijos akinė segė, datuojama 70-150 m.

Viduriniame ir ypač vėlyvajame geležies amžiuose paprotys galvos dangą prisegti smeigtuku buvo gerai žinomas. Tai būdinga Vakarų Lietuvai (55, p. 9). Matome, kad šis paprotys Vakarų Lietuvoje, Nemuno žemupyje ir Žemaitijoje atsirado apie II a. pradžią.

ŽALVARINĖS PLOKŠTELĖS

Žalvariu dengtos kepuraitės ir kai kurių rūšių apgalviai (Kurmaičių, Dauglaukio, Lauksvydų) turi bendrų puošybos elementų: plokšteles, ornamentuotas taškučiais arba įmuštu lankeliu, plokšteles-spurgelius, kilpinius kabučius.

Aptardami visų tipų plokšteles, mes remsimės Z. Blumbergs sudaryta žalvarinių plokštelių tipologija (19). Pagal gamybos techniką, pritvirtinimo prie audinio būdus, formas autorė Europoje surastas žalvarines plokšteles skirsto į grupes. Iš viso išskiria keturias plokštelių grupes. Pagal formą grupės skirstomos į pogrupius (A, B, C ir t. t.). Lietuvos teritorijoje randamos keturkampės plokštelės su trikampėmis sankabėlėmis blogoje pusėje (plokštelei į audinį įsegti) priskiriamos III grupei. III A grupei priklauso keturkampės plokštelės-spurgeliai. Šios plokštelės būna apie 0,5x0,5 cm dydžio. Šiuo metu Lietuvos teritorijoje tokių plokštelių aptikta 7 kapinyuose (žr. "Baltų archeologija". Nr. 3(6). P. 16). Pažiūrėję į žemėlapi, matome, kad tokios plokštelės-spurgeliai dažniausiai sutinkamos Vakarų Lietuvos ir Nemuno žemupio plokštinių kapinynų kultūrinėse srityse. Z. Blumbergs rašo, kad šios grupės plokštelės atsirado bronzos amžiuje (III-V periodai pagal Montelijų (1400-800 m. pr. Kr.)) Šiaurės Vokietijoje ir Skandinavijoje. I a. III A grupės plokštelės atkeliauja į Rytprūsius. II a. jos patenka į Lietuvą ir IV a. į Latviją. Apie II a. šios grupės plokštelės patenka į Vakarų Prūsiją, iš kur iki IX a. plinta į Rytus (19, p. 26). Lietuvoje šios plokštelės atsirado apie 150 m. ir buvo naudojamos maždaug iki 350 m.

Pagal Z. Blumbergs klasifikaciją III C grupei priklauso plokštelės su įmuštu lankeliu viduryje arba ornamentuotos taškučiais. Jos būna keturkampės ir iššesto rombo formos. Jų dydis - nuo 1x1 iki 2,0x1,5 cm. Blogoje pusėje jos turi dvi trikampes sankabėles. Kurmaičių kapinyno kape Nr. 22 rastos keturkampės plokštelės su įmuštu lankeliu ir iškilium nedideliu spurgeliu viduryje. Panašių spurgelių rasta Rytprūsijų kapinyuose, tik šiek tiek skiriasi puošyba. Ten įmušta po du griovėlius, kurie dar puošti skersinėmis įkartelėmis

ir spurgeliais viduryje. Kurmaičių kape Nr. 5 aptiktos plokštelės yra keturkampės, ornamentuotos apskritu šampeliu su keturiais taškiais lanko viduryje. Kiek kitaip puoštų plokštelių aptikta Dauglaukio kapinyne (kape Nr. 66). Iššesto rombo pavidalo plokštelės buvo puoštos taškiais, primenančiais stilizuotą saulutės variantą (vienas taškelis viduryje ir 4, 5 aplink jį). Daugiau taip ornamentuotų plokštelių Lietuvos teritorijoje kol kas nerasta.

III C grupės plokštelės Lietuvos teritorijoje aptiktos Vakarų Lietuvos plokštinių kapinynų kultūrinėje srityje (Kurmaičių kapinyno kape Nr. 22, kape Nr. 3 ir Nemuno žemupio plokštinių kapinynų kultūrinėje srityje (Dauglaukio kapinyno kape Nr. 66).

Pavieniai šios grupės radiniai siekia Lateino periodą (Silezijoje). I a. jie atsirado Rytprūsiose ir Lietuvoje (850-750) (19, p. 26). Lietuvoje aptinkamos šios grupės skardelės datuojamos 150-350 m.

Reikėtų aptarti dar dvi plokšteles, aptiktas Dauglaukio kape Nr. 66 ir naudotas kepuraitės užsegimui. Tai 5,0x4,0 cm plokštelės, ornamentuotos iškiliumis linijomis bei taškučiais tarp jų. Per vidurį yra dvi įžambinės taškučių linijos. Daugiau tokių plokštelių nerasta. Jos priskiriamos 150-250 m.

KILPINIAI KABUČIAI

Kilpiniai kabučiai padaryti tokiu būdu: vienas vielos galas susukamas į sraigelę, tada išlenkiamas kabliukas, kitas vielos galas taip pat susukamas į tokio pat dydžio sraigelę. Tik Lauksvyduose aptikti kabučiai kiek skiriasi. Darant kabliuką, viela buvo sukryžiuota. Kilpiniai kabučiai dažniausiai būna 4 apvijų, pa-

gaminti iš 0,15x0,15 cm skersmens vielos. Kabučių aukštis - nuo 2,20 iki 2,28 cm, sraigelės skersmuo - nuo 1,24x1,33 iki 1,90x1,90 cm.

Pažiūrėję į žemėlapi (žr. "Baltų archeologija". Nr. 3(6). P. 16), matome, kad kilpiniai kabučiai labiausiai paplitę Vakarų Lietuvos, Nemuno žemupio ir Centrinės Lietuvos plokštinių kapinynų kultūrinėje srityje.

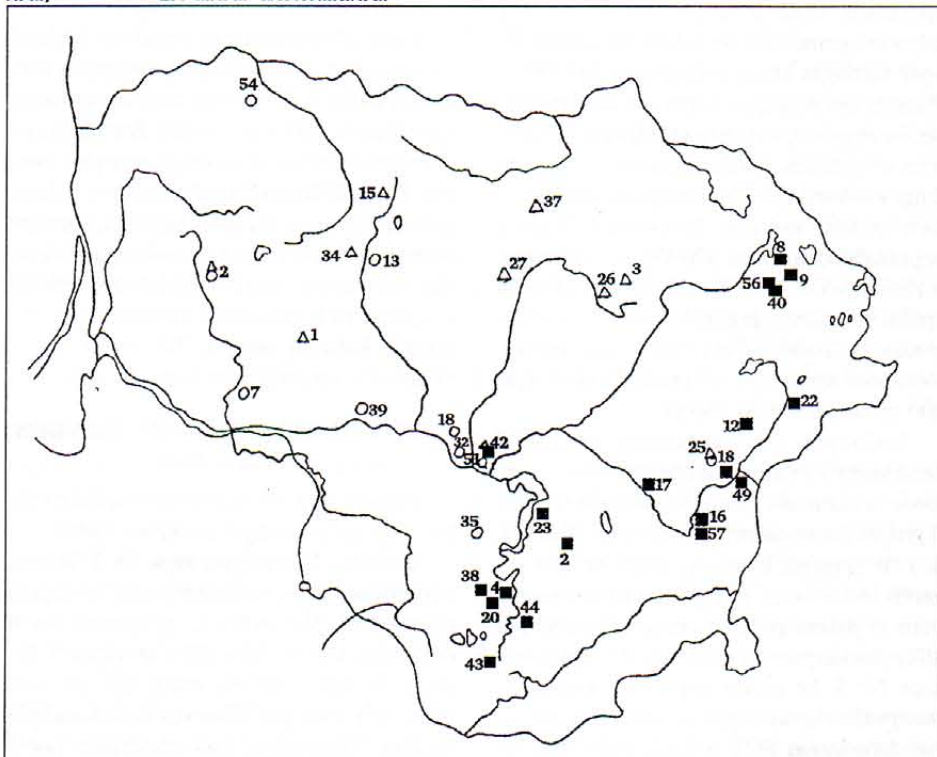
Kilpiniai kabučiai pirmiausiai atsirado Mesopotamijoje III Ūro dinastijos laikotarpiu. Iš ten jie pateko į Centrinę Europą ir yra datuojami 1900-1800 m. pr. Kr. (25, p. 33). Meklenburge, Pamaryje tokie kabučiai aptinkami su 1700-1500 m. pr. Kr. medžiaga. Jie naudoti ankstyvajame geležies amžiuje (65, p. 89). Lietuvoje kilpiniai kabučiai galvos dangą puošė beveik visą senąjį geležies amžių (150-350 m.).

GALVOS DANGOS FORMOS

Apgalvių tyrimo rezultatai leidžia bandyti atkurti pačius galvos apdangalus, kuriuos jie puošė. Tai sudėtingas uždavinys, nes organinė medžiaga kapuose išlieka labai blogai arba dažniausiai visai neišlieka.

R. Volkaitė-Kulikauskienė teigia, kad senajame geležies amžiuje moterys nešiojo dviejų galvos dangą: 1) kepuraites, puoštas ištisai ar pakraščiais; 2) galvos dangą, laisvai krentančią ant pečių (59, p. 51). Teiginys, kad senajame geležies amžiuje moterys nešiojo kepuraites, abejonių nekelia. Geriausiai šį teiginį įrodo Dauglaukio ir Šernų kepuraitės, dengtos žalvariu. Iš organinės medžiagos liekanų, surastų kapuose, nustatyta, kad nešiotos odinės ir vilnonės kepuraitės. Tiesioginių įrodymų, kad buvo nešiojami laisvai ant pečių krentantys galvos apdangalai, neturime. Tačiau

4 pav. Antsmilkinių radimvietės: ○ - įvijiniai antsmilkiniai, △ - plokšteliniai antsmilkiniai, ■ - žiediniai antsmilkiniai

kai kurie apgalvių tipai leidžia iškelti hipotezę apie tokio apdangalo egzistavimą. Pastebime, kad vieni apgalviai puošia galvos priekinę dalį, šonus ir susijungia pakaušyje (Pajuosčio, Veršvų-Veliuonos tipo), kiti dengia kaktos sritį (Dauglaukio, Gintaru, Kurmaičių tipo). Pastarieji ir galėjo būti naudojami laisvai krentančiam ant pečių apdangalui palaikyti ir, aišku, buvo papuošti. Hipotezę, kad tokia galvos danga egzistavo, netiesiogiai paremia segės ir smeigtukai, rasti galvos srityje. Matyt, jų prireikė sudėtingesnei galvos dangai nei kepuraitė sutvirtinti. Tačiau kai kuriais atvejais jie galėjo tiesiog prilaikyti kepuraites.

Tačiau apgalviai, puošę priekinę galvos dalį, galėjo būti tvirtinami ir prie odinių bei vilnonių kepuraičių. Taigi šiuo metu dar negalima pateikti vienareikšmio atsakymo į klausimą, ar tuo metu moterys nešiojo apdangalus, krentančius ant pečių.

Reikia pridurti, kad apgalviai buvo nešiojami ir tiesiog ant plaukų.

KADA BUVO NEŠIOJAMI APGALVIAI IR PUOŠTOS KEPURAITĖS

Nustatyti, ar aptartieji galvos dangos papuošalai pagaminti specialiai laidojimo apeigoms, beveik neįmanoma. Apgalvių tipai, pagaminti sunaudojant nedaug žalvario, yra lengvi ir gana patogūs, tačiau žalvariu gausiai puoštos kepuraitės ir Veršvų-Veliuonos tipo apgalviai yra sunkūs. Pastarojo tipo papuošalus nešioti kasdien būtų labai nepatogu, tad galima daryti prielaidą, kad tokie apgalviai naudoti religinių apeigų metu. Kad tokia prielaida galima, patvirtina jau minėtas faktas, jog einant plokštelės, pritvirtintos prie kabučių, atsitrenkdamos viena į kitą sukelia ypatingą, malonų garsą.

ANTSMILKINIAI

Senojo geležies amžiaus kapuose galvos srityje dažnai randami antsmilkiniai. Papuošalai taip vadinami todėl, kad tyrinėjimų metu jie dažnai aptinkami prie smilkinų abiejose kaukolės pusėse. Kapuose, kuriuose mirusieji palaidoti su antsmilkiniais, galvos danga yra sunykusi. Tačiau pati papuošalų sandara ir smulkūs audinio fragmentai, kartais randami prie antsmilkinų, rodo, kad jie buvo įsegti į galvos dangą, t. y. į kepuraites. Lietuvos archeologinėje medžiagoje žinomi trijų rūšių antsmilkiniai: įvijiniai, plokšteliniai, žiediniai.

ĮVIJINIAI ANTSMILKINIAI

Chronologiškai ankstyviausi yra įvijiniai antsmilkiniai. Kurmaičių pilkapyno (Kretingos rj.) pilkapyje Nr. 1, griautiniame kape Nr. 7, surasti du žalvariniai įvijiniai antsmilkiniai. J. Puzinas šį kapą datuoja apie 500 m. pr. Kr. Tyrinėjant Egliškių pilkapyną (Kretingos rj.), pilkapiuose Nr. 1 ir Nr. 3 taip pat surasti įvijiniai antsmilkiniai, datuojami 150 m. pr. Kr. - m. e. riba.

Iš penkių nesuardytų ankstyvojo geležies amžiaus kapų su antsmilkiniais trijuose rasta po du antsmilkinius (Egliškių pilkapyje III kape Nr. 4 ir Nr. 7, Kurmaičių pilkapyje I kape Nr. 7) ir dviejuose po vieną (Egliškių pilkapyje III kape Nr. 2 ir Nr. 8).

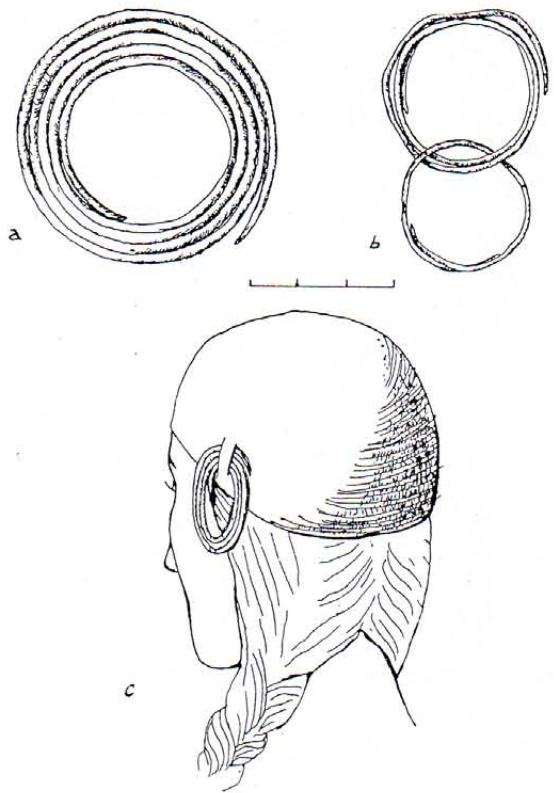
Antsmilkiniai susukti iš apskritos 1,9-2 mm skersmens vielos (tik Kurmaičių vieno antsmilkinio vielos skersmuo - 2,5 mm). Apvių skaičius yra įvairus - nuo 3 iki 6. Skersmuo 4,5-5 cm (tik Egliškių pilkapyje I rastų antsmilkinų skersmuo - 6,5 cm).

Visuose nesuardytuose kapuose įvijiniai antsmilkiniai rasti kartu su kilpinėmis sraiginėmis įvijomis. Kurmaičių kape jos išsidėčiusios tokia tvarka: dvi įvijos kaktos srityje ir po vieną kaukolės šonuose prie smilkinų. Tokia jų padėtis kape leidžia teigti, kad jos buvo įsegtos į kepuraites, kaip, beje, ir įvijiniai antsmilkiniai. Egliškių pilkapiai III kapuose Nr. 2, 4, 7, 8 kilpinės įvijos surastos krūvelėse arba išsidėčiusios lanku prie antsmilkinų. Jos pritvirtintos ne prie kepuraitės apačios, bet prikabinotos prie antsmilkinų.

Šiuo metu Lietuvos teritorijoje žinomos dar trys kilpinių įvijų radimvietės: Paplinio gyvenvietė, Pajuosčio pilkapynas, Visėtiškių pilkapynas. Čia surastos 23 sraiginės įvijos buvo ne kapuose.

Kilpinės įvijos būna susuktos iš apskritos 2 mm skersmens vielos (tik 4 įvijos iš 1,4 mm vielos), vielos galai plonėja ir smailėja. Vienas kilpinės sraiginės įvijos galas susuktas į kūgio pavidalo smailėjančią 5-6 mm sraigelę (tokias sraigėles turi Egliškių ir Kurmaičių įvijos). Pati įvija, susidedanti iš 5-7 apvių (14 kilpinių sraiginių įvijų) arba iš 8-9 apvių (9 kilpinės sraiginės įvijos), būna plokščia, vidurinėje dalyje kiek išgaubta. Jos skersmuo šonuose nuo 1,7 iki 3,5 cm (tik Paplinio sraiginės įvijos skersmuo 3,8 cm). Įvijos viršuje iš tos pačios vielos tęsinio sudaryta kiek išlenkta ašelė.

W. Heym aprašo Daulen-Luisensegen (Rosenbergo apsk.) aptiktą kapą, panašų į Kurmaičių ir Egliškių kapus (50). Mirusiajai ant kaklo buvo geležinė antkaklė, ant jos užmauta 10 įvijinių antsmilkinų ir 2 kilpinės sraiginės įvijos. Šį kapą autorius priskiria baltams. W. Heym rašo, kad kilpinių sraiginių įvijų randama dab. Lenkijos teritorijoje, ypač į rytus nuo Vyslos. Be to, jų randama Austrijoje, Vengrijoje, Rytų ir Vakarų Prūsijoje. Panašių

5 pav. Įvijiniai antsmilkiniai: a - Sargėnai, k. Nr. 13, b - Raudonėnai, k. Nr. 3, c - rekonstrukcija

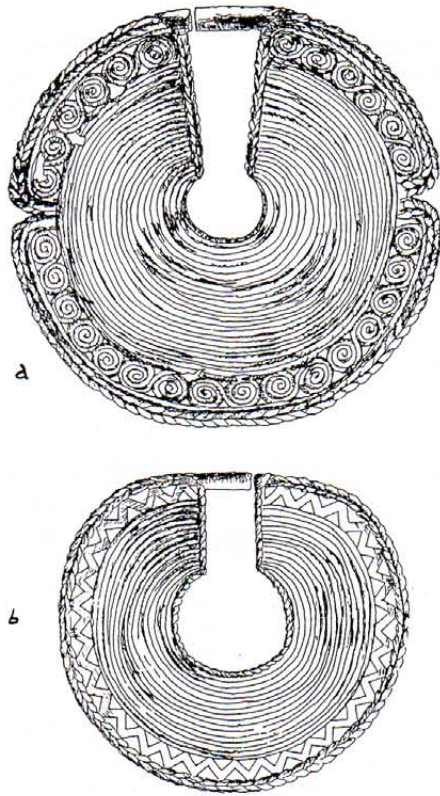
radinių yra tarp Būgo ir Styro, vad. Vysoka kultūroje. Vakarų Prūsijoje kilpinės sraiginės įvijos paprastai būna prikabinotos prie veidinių urnų ausų. Čia juos datuojamos apie 500 m. pr. Kr.

Tai, kad ankstyvajame geležies amžiuje antsmilkiniai kapuose randami tik kartu su kilpinėmis sraiginėmis įvijomis, rodo, jog tame laikotarpyje antsmilkiniai ir sraiginės įvijos buvo neatskiriami galvos dangos puošybos elementai.

Nuo mūsų eros pradžios įvijinių antsmilkinų kapuose smarkiai padaugėjo. Tačiau kilpinės sraiginės įvijos buvo nebenaudojamos.

Kapuose įvijiniai antsmilkiniai dažniausiai randami poromis - po du, po vieną antsmilkinį iš abiejų galvos pusių (84%). Yra atvejų, kai kape rasta po vieną (Sargėnai (Kauno m.), k. Nr. 39, 149, 157, 236, 262, 314(70), 322(25), 326(2), 341(5), Pažarsčio (Prienu raj.) pilk. 53, k. Nr. 1, Veršvai (Kauno m.), k. Nr. 30)), po keturis (Veršvai, K. Nr. 21) įvijinius antsmilkinius. Gali būti, kad šitais atvejais buvo nešiojamas vienas antsmilkinis arba mirusiosios giminės pasiliko papuošalą kaip prisiminimą apie mirusiąją.

Įvijiniai antsmilkiniai būna vienanariai ir dvinariai (dvinariai - tai tokie antsmilkiniai, kai ant vieno antsmilkinio užveriamas kitas antsmilkinis). Iš 11 įvijinių antsmilkinų radimviečių tik trijuose surasti dvinariai antsmilkiniai (Raudonėnai, Jurbarko rj.) k. Nr. 3, Pažarsčiai, pilk. 53, k. Nr. 1, pilk. 54, k. Nr. 1, Sargėnai, k. Nr. 104). Raudonėnuose rasti du dvinariai antsmilkiniai, Sargėnuose - vienas

6 pav. Plokšteliniai antsmilkiniai: a - Pajuostis, b - Paragaudis, pilk. III k. Nr.2

dvinaris ir vienas vienanaris (pastarasis, matyt, irgi buvo dvinaris, bet antroji dalis sunyko), Pažarsčio pilkapyje 53 - vienas dvinaris antsmilkinis, pilkapyje 54 - du dvinariai ir vienas vienanaris.

Dvinariai antsmilkiniai padaryti iš apskritos arba ovalo formos 1,5-2,5 mm storio vielos. Viela susukta į 1-4 apvijas. Raudonėnų antsmilkinio skersmuo - nuo 2,5 iki 3,3 cm, Pažarsčio - 4,1-4,2 cm, Sargėnų - 4,6 cm. Taigi dvinarių antsmilkinių skersmuo svyruoja nuo 2,5 iki 4,6 cm. Į medžiagą įsegamo antsmilkinio skersmuo būna didesnis, o prie jo prikabinto - mažesnis. Kaip matome, šis antsmilkinių skersmuo mažesnis už ankstyvojo geležies amžiaus antsmilkinių skersmenį (4,5-5 cm).

Raudonėnų antsmilkiniai yra patys ankstyviausi ir datuojami 0-50 m. Sargėnų antsmilkiniai datuojami 50-100 m, Pažarsčio - 100-200 m. (Pažarsčio pilk. 54, k. Nr. 1 rasti kartu su trimetine antkakle, akine ir labai profiliuota segėmis.)

Sargėnų ir Pažarsčio dvinariai antsmilkiniai aptikti mergaičių kapuose. Raudonėnuose, kape Nr. 3, palaidotos moters amžių sunku nustatyti, bet sprendžiant iš to, kad kapas nedidelis, galima spėti ten buvus palaidotą paauglę. Taigi dvinariai antsmilkiniai buvo paauglių papuošalai.

Šiuo metu aptikta 110 vienanarių įvijinių antsmilkinių iš 10 radimviečių: Dauglaukis, (Tauragės rj.), Jagminiškė (Kelmės rj.), Nemenčinė (Vilniaus rj.), Paragaudis (Šilalės rj.), Pažarsčiai (Prienu rj.), Paštuva (Kauno rj.), Sar-

gėnai (Kauno m.), Zastaučiai (Mažeikių rj.). Jie būna nuo 1 iki 6 apvijų. 36 antsmilkinių įvijų skaičius nenustatytas dėl to, kad jie yra aplūžinę arba sunykę. Iš 74 antsmilkinių, kurių įvijų skaičius nustatytas, tyrimų matyti, kad pasitaiko 4 apvijų antsmilkiniai (jie sudaro 23%). Didžiausias apvijų skaičius - šeši. Tokių antsmilkinių žinomi du.

Nuo apvijų skaičiaus tiesiogiai priklauso didysis ir mažasis antsmilkinių skersmuo. Pavyko išmatuoti 78 antsmilkinių didįjį skersmenį. Jis buvo nuo 3 iki 11 cm. 3-4 cm skersmens antsmilkiniai sudaro 18% išmatuotų papuošalų, 5-8 cm skersmens antsmilkiniai sudaro 57%, o 9-11 cm - 25%. Kaip matote, labiausiai paplitę antsmilkiniai, kurių skersmuo 5-8 cm.

Iš viso išmatuotas 71 papuošalo mažasis skersmuo.

Jis būna nuo 1 iki 8 cm. Antsmilkiniai, kurių mažasis skersmuo nuo 1 iki 3 cm, sudaro 29%, nuo 4 iki 5 - 36%, nuo 6 iki 8 cm sudaro 35% visų išmatuotų antsmilkinių.

Vielos, iš kurios pagaminti įvijiniai antsmilkiniai, skersmens pjūvio forma būna įvairi: apskrita, ovalo, rombo, keturkampio formos. Tačiau dažniausiai naudota ovalo formos skersiniame pjūvyje viela. Iš tokios vielos pagaminti 74 antsmilkiniai. Iš apskritos vielos padaryta 11 dirbinių, 12 antsmilkinių - iš keturkampės vielos, kurios skersinis pjūvis rombo formos.

Be to, antsmilkiniai iš ovalo formos skersinio pjūvio vielos labiausiai paplitę Centrinėje Lietuvoje, o Šiaurės Lietuvos pilkapių kultūrinėje srityje jie pagaminti iš apskritos vielos.

Senajame geležies amžiuje vienanariai įvijiniai antsmilkiniai daryti iš skirtingo storio vielos: storiiausios vielos skersmuo 0,39 cm, ploniausios - 0,15 cm. Antsmilkinių iš 0,15 cm storio vielos yra 10; 0,20-0,30 cm storio - 54; 0,30-0,40 cm - 29.

Mergaičių kapuose rasti antsmilkiniai yra mažesni, nes jie gaminti iš plonos (0,15-0,20 cm skersmens) vielos. Jų didysis skersmuo 4-5 cm, o mažasis - apie 3 cm. Tačiau dviejuose Sargėnų kapinyne kapuose rasti antsmilkiniai, kurių skersmuo daug didesnis, negu įprasta vaikiškiems papuošalams. Kape Nr. 95 rastų antsmilkinių didysis skersmuo - 7,1 cm, mažasis - 4,5 cm, o kape Nr. 9 didysis skersmuo yra 9,1 cm, mažasis - 6,2 cm. Gali būti, kad vaikai nešiojo tokius antsmilkinius, tačiau tikėtina, kad tai motinos papuošalai, įdėti į kapą miru-

siai dukrai.

Lydinio, iš kurio pagaminti senojo geležies amžiaus įvijiniai antsmilkiniai, sudėtis nėra specialiai tyrinėta, tačiau A. Merkevičius rašo, kad Kurmaičių (Kretingos rj.) įvijiniai antsmilkiniai yra pagaminti iš dirbinio lydinio, kurio pagrindas varis (Cu), legiruotas alavu (Sn), cinku (Zn), švinu (Pb) ir kitais metalais. Pastarasis lydinio tipas vyrauja I tūkst. ir vėliau (43, p. 94), todėl nesuklysimė sakydami, kad įvijinių antsmilkinių viela pagaminta būtent iš tokios sudėties lydinio.

PLOKŠTELINIAI ANTSMILKINIAI

Plokšteliniai antsmilkiniai yra lieti. Jų viduryje padaryta raktų skylutės pavidalo išpjova, kuri pakraštyje baigiasi užkaba. Ši užkaba ir naudota papuošalui į audinį įsegti.

Šiuo metu žinoma 10 plokštelinių antsmilkinių radimo vietų (Adakavas (Tauragės rj.), Bajoriškių (Kupiškio rj.), Jonelaičiai (Šiaulių rj.), Nemenčinė (Vilniaus rj.), Pajuostis (Panevėžio rj.), Paragaudis (Šilalės rj.), Pakalniškiai (Panevėžio rj.), Pašventupė (Kelmės rj.), Pušalotas (Pasvalio rj.), Sargėnai (Kauno m.)). Šešiose radimvietėse plokšteliniai antsmilkiniai rasti kapuose (10 kapų). Devyniuose kapuose rasti po vieną iš abiejų galvos pusių prie smilkinų. Paragaudžio pilkapyje Nr. 25, kape Nr. 1, dešinėje galvos pusėje buvo plokštelinis antsmilkinis, kairėje - įvijinis. (Kol kas tai vienintelis pavyzdys, kai abiejų rūšių antsmilkiniai buvo nešioti kartu.)

Plokštelinių antsmilkinių skersmuo būna nuo 5 iki 11,4 cm. Pavyko išmatuoti 21 antsmilkinio skersmenį. 5-6 cm skersmens antsmilkiniai sudaro 14%, 7-9 cm - 57%, o 10-11 cm - 29% visų išmatuotų antsmilkinių. Labiausiai paplitę 7-9 cm skersmens antsmilkiniai.

Visi plokšteliniai antsmilkiniai rasti moterų kapuose. Jonelaičių kapinyne tokie antsmilkiniai rasti prie jaunos mergaitės kaukolės. Jų skersmuo - 6,8 cm. Mažas plokštelinis antsmilkinis rastas Nemenčinės pilkapyje (5 cm). Tikriausiai jis priklausė vaikui.

Visų plokštelinių antsmilkinių paviršius dengia koncentriniai grioveliai, pakraštys - ažuvinis arba neažuvinis, užbaigtas tarsi dviguba virvute. Vienu atveju ažuvinį raštą sudaro tuščiaaviduriai trikampėliai (12 antsmilkinių iš Bajoriškių, Jonelaičių, Paragaudžio, Pušaloto). Antru atveju ažuvinį raštą sudaro sraiginės įvijos (8 papuošalai iš Pajuosčio, Pakalniškių, Sargėnų). Neažuvininiu raštu puoštas plokštelinis antsmilkinis rastas Nemenčinėje. Visą jo pakraštį puošia tarsi nedidelės smulkios ataugėlės. Plokštelinių ažuvinių antsmilkinių ornamentikos skirtumams teritorija neturėjo jokios įtakos, nes netoli vienas kito esančiuose pilkapiuose rasti skirtingai ornamentuoti antsmilkiniai.

ŽIEDINIAI ANTSMILKINIAI

Žiediniai antsmilkiniai būna dviejų rūšių: antsmilkiniai su sraigine įviija gale ir antsmilkiniai užkeistais galais. Šiuo metu surasta 11 žiedinių antsmilkininių su sraigine įviija (Aukštadvaris (Kėdainių rj.), Dusetų apyl. (Zarasų rj.), Eikotiškis (Zarasų rj.), Rokėnai (Ignalinos rj.), Žadavainiai (Utenos rj.)). Vienas šio tipo antsmilkininių galas yra išplotas ir susuktas į sraigelę, kitas - nusmailintas. Įviija dažniausiai susukta į antsmilkininio vidų (10 antsm.). Aukštadvario piliakalnyje rasto papuošalo įviija susukta į išorinę antsmilkininio pusę. Kartais žiediniai antsmilkininiai su sraigine įviija apie vidurį yra apsukti išplota viela (pvz. iš Dusetų apyl.).

Antsmilkininių užkeistieji galai nusmailinti. Šio tipo dirbiniai kartais būna apvynioti išplota viela (pvz., Žadavainiai).

Žiedinių antsmilkininių abu užkeistieji galai, o antsmilkininių su sraigine įviija vienas galas nusmailintas todėl, kad būtų galima įsegti į audinį (59, p. 41).

Žiediniai antsmilkininiai aptikti tik moterų kapuose abiejose galvos pusėse. Tik šie papuošalai randami ne po vieną, o po kelis prie smilkinio. Taigi žiedai prie galvos dangos buvo pritvirtinami po kelis iš abiejų kaktos pusių, dažniausiai mažėjančia tvarka (17, p. 39).

Tuo galima paaiškinti nemažą atskirų antsmilkininių skersmens įvairumą. Iš 98 žiedinių antsmilkininių, rastų Lietuvos teritorijoje, nustatytas 53 antsmilkininių skersmuo (53%). Likusių 45 dirbinių skersmens nepavyko nustatyti todėl, kad jie sunykę arba saugomi Mask-

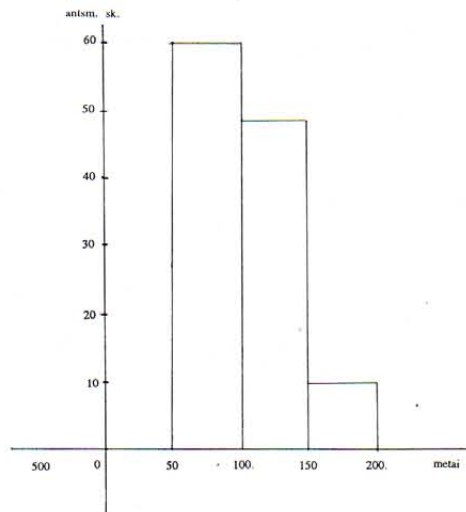
vos, Sankt Peterburgo, Varšuvos muziejuose ar yra privačiose kolekcijose. Žiedinių antsmilkininių skersmuo būna nuo 3 iki 10 cm. 3-4 cm skersmens žiediniai antsmilkininiai sudaro 7% visų antsmilkininių, kurių skersmuo nustatytas 5-6 cm - 42%, tiek pat procentų (42%) sudaro 7-8 cm skersmens paplitę antsmilkininiai, kurių skersmuo nuo 5 iki 8 cm. Pastebėta, kad antsmilkininių su sraigine įviija skersmuo būna nuo 7 iki 9 cm.

Žiedinių antsmilkininių vielos storis taip pat įvairus nuo 2 iki 4 mm. Antsmilkininiai iš 2 mm storio vielos sudaro 1%, iš 3 mm - 43%, iš 4 mm storio - 56%. Labiausiai buvo naudojama 4 mm storio viela. Visi antsmilkininiai su sraigine įviija pagaminti iš 4 mm storio vielos.

Žiediniai antsmilkininiai buvo gaminami iš apskritos, rombinės, ovalinės ir keturkampės vielos. Labiausiai paplitusi apskrito pjūvio viela. 62% žiedinių antsmilkininių pagaminti būtent iš tokios vielos, 32% iš rombinės vielos, 3% iš ovalios ir tiek pat iš keturkampės. Visi žiediniai antsmilkininiai su sraigine įviija gaminti iš apskrito pjūvio vielos.

Žiediniai antsmilkininiai su sraigine įviija pagaminti lyg pagal standartą (iš 4 mm storio apskritos vielos, 7-9 mm skersmens). Be to, jie buvo paplitę labai nedidelėje teritorijoje (išskyrus Aukštadvarį, kur tas antsmilkininis galėjo patekti mainų keliu). Panašu, kad tai vieno ar kelių meistrų darbas, tačiau dar yra pagal pavyzdį.

Žiediniai antsmilkininiai yra pagaminti iš dirbinio lydinio, kurio pagrindas varis (Cu), legiruotas alavu (Sn), cinku (Zn), švinu (Pb) ir kitais metalais. Žiedinių antsmilkininių vielos lydinys būna 4 metalurginių grupių. Tame pačiame paminkle aptikti žiediniai antsmilkininiai, pagaminti iš skirtingų metalurginių grupių lydinio. Tai rodo, kad jie gaminti ne vienu metu. (Autorė labai dėkinga Istorijos instituto bendradarbiui A. Merkevičiui už suteiktą galimybę panaudoti neskelbtus duomenis.)

1 diagr. Įvijinių antsmilkininių chronologija

ANTSMILKINIŲ AREALAS, CHRONOLOGIJA IR KULTŪRINĖ PRIKLAUSOMYBĖ

Ankstyvajame geležies amžiuje įvijiniai antsmilkininiai aptinkami tik Vakarų Lietuvos plokštinių kapinynų kultūrinėje srityje.

Senajame geležies amžiuje jie dažnai sutinkami Centrinės Lietuvos plokštinių kapinynų kultūrinėje srityje (Raudonėnai, Paštuva, Kriemala, Sargėnai, Veršvai). Vien Sargėnuose jų rasta 82.

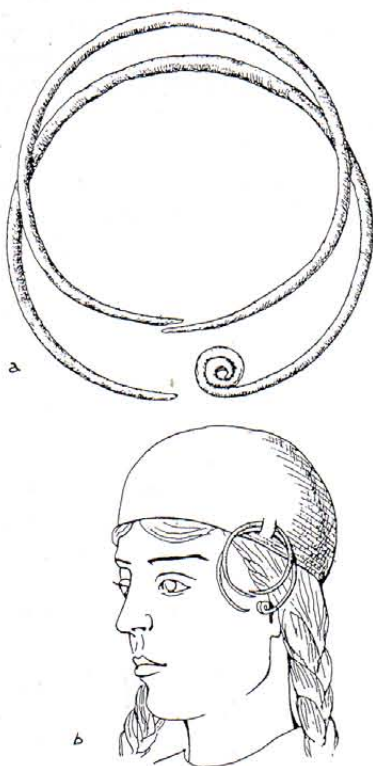
Nemuno žemupio plokštinių kapinynų kultūrinėje srityje rasti du tokio tipo antsmilkininiai (Dauglaukis). Šiaurės Lietuvos ir Žemaitijos pilkapių kultūrai priklauso du paminklai, kuriuose rasti įvijiniai antsmilkininiai. Tai Jagminiškė ir Zastaučiai. Vėlyvosios Brūkšniuosios keramikos kultūrinėje teritorijoje rasti du įvijiniai antsmilkininiai (Nemenčinės piliakalnis). Užnemunės pilkapių su griautiniais kapais kultūroje žinoma viena tokių antsmilkininių radimvietė (Pažarstis).

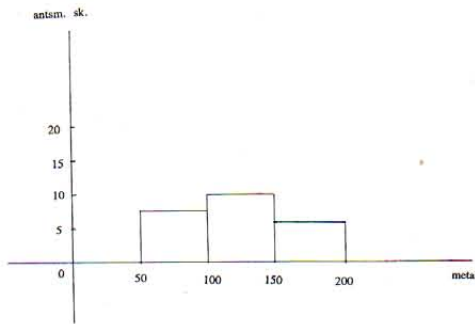
Kaip jau minėta, už Lietuvos teritorijos įvijiniai antsmilkininiai aptikti Daulen-Luisensegen kapinyne (Vokietija), Lazdynų kapinyne (Latvija), Klangukalyne (Latvija).

Įvijiniai antsmilkininiai naudoti 500 m. pr. Kr.-200 m. Diagrama Nr. 1 rodo, kuriais metais jie buvo paplitę labiausiai ir kuriais - mažiausiai. Žinoma, ši diagrama nėra labai tiksli, nes pakankamai tiksliai datuoti radinius archeologai dar negali. Kaip matome, daugiausiai įvijinių antsmilkininių priskiriama 50-100 m., truputį mažiau - 100-150 m. Taigi tokie antsmilkininiai daugiausiai buvo gaminami ir naudojami 50-150 m. Vėlesniais amžiais datuojamų įvijinių antsmilkininių labai sumažėja.

R. Volkaitė-Kulikauskienė teigia, kad pirmaisiais amžiais nešioti dvinariai įvijiniai antsmilkininiai (64, p. 153), tačiau vargu ar galima sutikti su šia nuomone. Patys ankstyviausieji senojo geležies amžiaus antsmilkininiai yra dvinariai. Kol kas turime du tokius antsmilkininius (Raudonėnai). Kitose dviejose radimvietėse aptikti dvinariai antsmilkininiai naudoti tuo metu, kai jau buvo labai populiarūs vienanariai antsmilkininiai (diagrama Nr. 1) Centrinėje Lietuvoje (50-200 m.). Todėl dvinarius įvijinius antsmilkininius reikia traktuoti ne kaip viena-

7 pav. Žiediniai antsmilkininiai: a - Eikotiškis, b - rekonstrukcija

2 diagr. Plokštelinių antsmilkininių chronologija

narių antsmilkininių ankstyvąją stadiją, o kaip atskirą jų rūšį (vienanariai antsmilkiniai jau žinomi ir ankstyvajame geležies amžiuje).

Plokšteliniai antsmilkiniai labiausiai paplitę Žemaitijos ir Šiaurės Lietuvos pilkapiuose (Adakavas, Bajoriškiai, Jonelaičiai, Pajuostė, Pakalniškiai, Pašventupė, Pušalotas, Paragaudis). Du plokšteliniai antsmilkiniai rasti Centrinės Lietuvos plokštinių kapinynų kultūrinėje srityje (Sargėnai, kapas Nr. 153). Nemenčinės piliakalnyje, esančiame vėlyvosios Brūkšniuotosios keramikos kultūros teritorijoje, terastas tik vienas toks dirbinys.

Plokšteliniai antsmilkiniai buvo Žemaitijos ir Šiaurės Lietuvos moterų papuošalas. Iš čia jie pateko į kitų kultūrų sritis.

Už Lietuvos ribų plokštelinių antsmilkininių neaptikta. Tai papuošalas, būdingas baltų gentiniams junginiams, gyvenusiems dabartinėje Lietuvos teritorijoje.

Iš dešimties plokštelinių antsmilkininių radimviečių tik trijose rasti antsmilkiniai yra tiksliai datuoti. Paragaudyje ir Sargėnuose rasti papuošalai priskiriami 50-150 m.

Pakalniškiuose plokšteliniai antsmilkiniai rasti kartu su ritiniu smeigtuku, masyvia aki-ne apyranke. Todėl juos galima datuoti 100-200 m. Bajoriškiuose tokie antsmilkiniai aptikti viename kape su I grupės rateliniu smeigtuku, apskrita ažūrine sege. Jie datuojami 100-200 m.

Kitose vietovėse rastų plokštelinių antsmilkininių tiksliai data neaiški.

Plokšteliniai antsmilkiniai nešioti 50-200 m. Daugiausia plokštelinių antsmilkininių priskiriama 100-150 m., truputį mažiau - 50-100 m. Taigi šis papuošalas ypač populiarus apie 50-100 m.

Žiediniai antsmilkiniai su sraigine įvija buvo paplitę Šiaurės Rytų Lietuvos gentyse (Dusetų apyl., Žadavainiai, Eikotiškis, Rokėnai). Vienas žiedinis antsmilkinis su sraigine įvija (susuktas iš šorę) rastas Aukštadvario piliakalnyje. Keturiuose iš penkių antsmilkininių su įvija radimvietėse (Eikotiškis, Rokėnai, Žadavainiai, Aukštadvaris) rasti ir žiediniai antsmilkiniai užkeistais nusmailintais galais. Vadinasi, šiaurės rytuose abiejų rūšių žiediniai

antsmilkiniai buvo nešioti kartu.

Antsmilkiniais užkeistais nusmailintais galais puoštaisi Rytų Lietuvoje ir Užnemunės pietuose. Taigi matome dvi žiedinių antsmilkininių komponavimo tradicijas: šiaurės rytinėje Lietuvoje bei Užnemunės pietuose mažėjančia tvarka

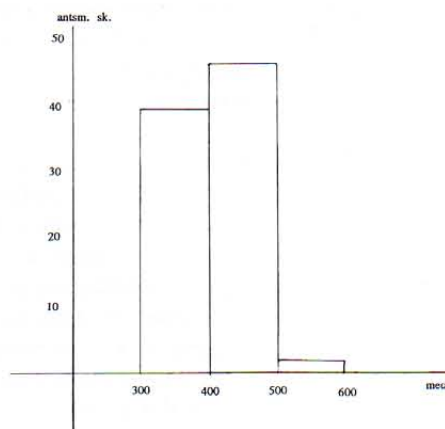
sukabinami antsmilkiniai užkeistais galais.

Be Lietuvos, žiedinių antsmilkininių užkeistais galais aptikta Vakarų Baltarusijoje, Čornaja Luža vietovėje - Rytų Lietuvai būdinguose pilkapiuose su degintiniais kapais (47, p. 86). Žiedinių antsmilkininių surasta Serensko, Mosčino piliakalniuose ir keliuose Volgos-Okos tarpupio paminkluose. Jie dažnai randami arba kartu su emaliuotais dirbiniais, arba su lazdeliniais smeigtukais, kurie būdingi plačiai teritorijai nuo Pabaltijo iki Okos. K. K. Frolovas mano, kad šis antsmilkininių tipas drauge su emaliuotais dirbiniais V a. parsiskverbė į Okos aukštupį ir vakarinius Volgos-Okos tarpupio rajonus iš Pabaltijo (69, p. 80-82).

Daugiausia žiedinių antsmilkininių priskiriama 400-500 m. Truputį mažiau - 300-400 m. Daugiausia žiediniai antsmilkininiai buvo gaminami ir naudojami 300-500 m.

Pasižiūrėję į bendrą visų antsmilkininių tipų paplitimo žemėlapi, matome, kad kiekvienas tipas labiausiai paplitęs kurioje nors Lietuvos dalyje. Įvijiniai antsmilkiniai labiausiai paplitę Centrinėje Lietuvoje, t. y. Centrinės Lietuvos plokštinių kapinynų kultūrinėje srityje. Plokšteliniai antsmilkiniai - šiaurinėje Lietuvos dalyje, Šiaurės Lietuvos ir Žemaitijos pilkapių kultūrinėje srityje. Žiediniai antsmilkiniai paplitę rytinėje ir pietinėje Lietuvos dalyje, Rytų Lietuvos pilkapių kultūrinėje srityje.

3 diagr. Žiedinių antsmilkininių chronologija

Įvijiniai ir plokšteliniai antsmilkiniai buvo nešioti vienu metu - 150-200 m. R. Volkaitė-Kulikauskienė, remdamasi tuo, kad Sargėnų kapinyne rasti ir įvijiniai, ir plokšteliniai antsmilkiniai, teigia, kad jie dėl savo puošnumo galėjo atspindėti jau atsirandančią turtingą nelygybę (59, p. 33-35). Tačiau be Sargėnų kapinyno, abiejų rūšių antsmilkininių rasta tik Paragaudžio pilkapyje Nr. 25, kape Nr. 1. Kaip matome, yra tik du pavyzdžiai, leidžiantys daryti išvadą, kad plokšteliniai antsmilkiniai atspindėjo turtingą nelygybę. Šių antsmilkininių formų skirtingumą apsprendė gentiniai skirtumai, o abiejų rūšių antsmilkiniai viename kapinyne galėjo atsirasti mainų tarp genčių keliu.

Žiediniai antsmilkiniai, pasirodę tada, kai įvijiniai ir plokšteliniai jau nebebuvo naudojami (300-500 m.), paplito rytinėje ir pietinėje Lietuvos dalyje, kurioje kitų rūšių antsmilkininių nerasta. R. Volkaitė-Kulikauskienė pastebi, kad šioje teritorijoje mes neturime tyrinėtų laidojimo paminklų iš pačių pirmųjų mūsų eros amžių, todėl negalime kategoriškai tvirtinti, jog pačiuose rytiniuose Lietuvos rajonuose nebuvo nešioti plokšteliniai bei įvijiniai antsmilkiniai, juo labiau, kad, tyrinėjant Nemenčinės piliakalnį, žemutiniame kultūrinio sluoksnio horizonte buvo aptiktas plokštelinis ir du įvijiniai antsmilkiniai. Antra vertus, žiediniai antsmilkiniai faktiškai atspindi tolesnę įvijinių antsmilkininių raidą (59, p. 33-35). Žiedinių antsmilkininių formos skirtingumą nuo kitų antsmilkininių tipų apsprendžia kultūriniai ir chronologiniai skirtumai.

VISŲ GALVOS DANGOS PAPUOŠALŲ TIPŲ AREALAS, CHRONOLOGIJA. CHRONOLOGIJA IR KULTŪRINĖ PRIKLAUSOMYBĖ

Dabartinę Lietuvos teritoriją pagal pagrindinius galvos dangos puošybos elementus galima sąlygiškai suskirstyti į dvi dideles sritis. Pirmoje srityje (Centrinės Lietuvos plokštiniai kapinynai, Žemaitijos ir Šiaurės Lietuvos pil-

kapiai bei vėlyvosios Brūkšniuotosios keramikos kultūros teritorija) buvo paplitę antsmilkiniai, o antroje (Vakarų Lietuvos plokštiniai kapinynai ir Nemuno žemupio plokštiniai kapinynai) - galvos dangą puošusios plokštelės ir kilpiniai kabučiai. Reikėtų paaiškinti, kodėl Centrinę Lietuvą skiriame prie antrosios srities, nors joje nešioti Lauksvydų tipo apgalviai.

Kaip jau buvo rašyta, Lauksvydų tipo apgalviai - pats kukliausias apgalvių iš plokštelių-spurgelių ir kilpinių kabučių variantas. Centrinėje Lietuvoje I-III a. dominuojantis galvos papuošalas buvo įvijiniai antsmilkiniai, o nuo IV a. pradžios turtingesnės moterys galvą dabino Veršvų-Veliuonos tipo apgalviais. Todėl Lauksvydų tipo apgalvius Centrinėje Lietuvoje galime traktuoti tik kaip intensyvių mainų su Vakarų Lietuvos ir Nemuno žemupio plokštinių kapinynų kultūromis atspindį, bet ne kaip tradicinio Centrinės Lietuvos moterų kostiumo dalį.

Teritorijoje, kurioje naudoti antsmilkiniai, gyveno giminiškos gentys. Tokią prielaidą darome todėl, kad genčių giminiškumą gali parodyti ne tik laidojimo būdo, kapo įrengimo vienodumas, bet ir tai, kad ta pati papuošalų rūšis, kuri paplitusi palyginti mažoje teritorijoje, dėvima skirtingose gentyse. Būtent antsmilkiniai ir laikytini tokiu papuošalu. Tiesa, ne visų tipų antsmilkiniai naudoti vienu metu. Žiediniai antsmilkiniai yra vėlyvesni už įvijinius ir plokštelines, tačiau jų išvaizda liudija, kad jie kilę iš įvijinių antsmilkinių. Pačių antsmilkinių formų įvairumas atspindi mažesnių gentinių junginių su kai kuriais, tik jiems būdingais bruožais buvimą. Antsmilkiniai yra papuošalas, sumanytas vietinių gyventojų.

Pirmosios srities galvos dangos papuošalų tipo, arealo ir chronologijos analizė rodo tarp genčių buvusių ryšius, ar net genčių judėjimą. Kaip jau minėta, pirmaisiais amžiais po Kr. Centrinėje Lietuvoje ir Žemaitijoje bei Šiaurės Lietuvos pilkapių srityje atsiranda ir išpopuliarėja antsmilkiniai. Kad vyko mainai tarp šių kultūrinių sričių, rodo ir Sargėnų kapinyne (Centrinė Lietuva) rastas plokštelinis antsmilkinis bei Paragaudžio, Zastaučių, Jagmiškės pilkapiuose rasti įvijiniai antsmilkiniai.

Senojo geležies amžiaus pabaigoje (nuo IV a. pradžios) labai sustiprėja Centrinės Lietuvos ir pilkapių arealo pietrytinės dalies ryšiai. Tai liudija Veršvų-Veliuonos tipo apgalvių naudojimas šiose teritorijose. Galima iškelti hipotezę, jog taikingas Centrinės Lietuvos gyventojų skverbimasis į šiaurę prasidėjo nuo IV a. pradžios. O tai, kad Centrinės Lietuvos gentys judėjo į šiaurę, rodo plokštiniai kapai, nuo V a. ėmę keisti į šiaurę nuo jų vyravusių pilkapius.

Pastebima, kad didelė dalis antsmilkinių paplitimo teritorijos sutampa su teritorija, kurioje, daugumos autorių nuomone, vėlesniu laikotarpiu susiformavo lietuvių etnosas. Tik dalyje plokštinių antsmilkinių paplitimo teritorijos (Žemaitijos pilkapiai) vėliau išsiskyrė žemaičių gentinis junginys, dėl kurio protėvynės archeologinėje literatūroje vyrąja kelios nuomonės.

Nagrinėdami antrąjį sričiai būdingus galvos dangos papuošalus, matome, kad pirmieji galvos dangos puošybos žalvariu elementai -

įvijiniai antsmilkiniai ir įvijinės sąsukos - Vakarų Lietuvoje atsiranda ankstyvajame geležies amžiuje. Pirmaisiais mūsų eros amžiais įvijinių antsmilkinių idėją perima Centrinės Lietuvos gyventojai, o pajūrio gentys, veikiamos rytinių prūsų, pradeda galvos dangą puošti plokštelėmis-spurgeliais ir kilpiniais kabučiais, sudarydamos iš šių elementų apgalvius ir jais nusagstydamos kepuraite. Senojo geležies amžiaus viduryje (apie 250 m.) Vakarų Lietuvoje atsiranda dar vienas apgalvių tipas - gintariniai apgalviai.

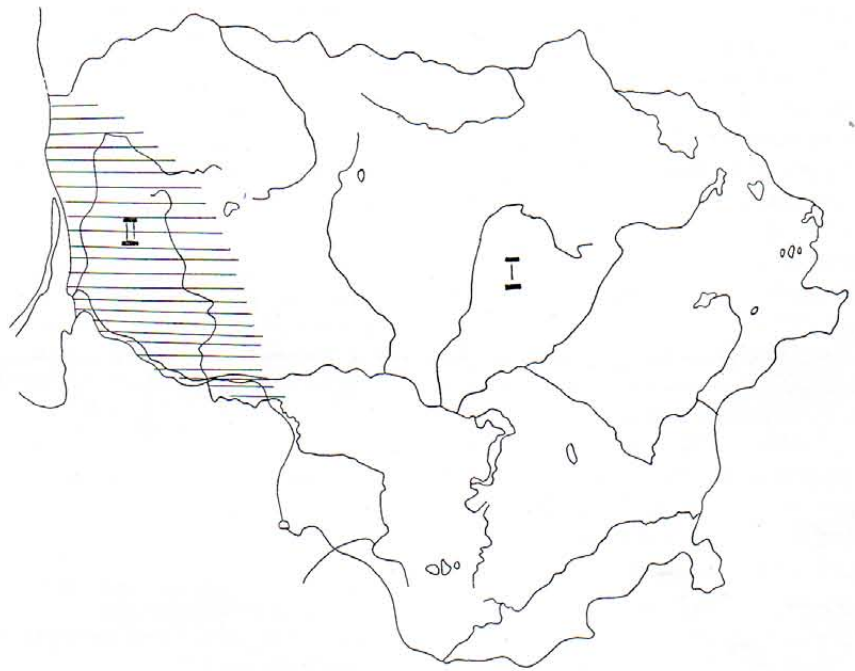
Nemuno žemupio plokštinių kapinynų kultūrinėje srityje II a. atsiranda paprotys galvos dangą puošti plokštelėmis-spurgeliais ir kilpiniais kabučiais. Šio papročio atsiradimui,

tuvos ir Nemuno žemupio gyventojai.

GALVOS DANGOS PUOŠYBOS ELEMENTŲ ORNAMENTAS IR JO PRASMĖ

Nuo akmens amžiaus iki II tūkst. vidurio Pabaltijo gyventojai papuošalus nešiojo ne tik dėl estetinio vaizdo, bet ir kaip amuletus, siekdami apsisaugoti nuo pikto jėgų, bandydami įsigyti gerųjų jėgų palankumą ir pan. Papuošalų formos, jų ornamentika, be abejonės, turėjo simbolinę prasmę.

Galvos dangos puošyboje dažnai sutinkamas įvijos motyvas (įvijiniai antsmilkiniai, dalies plokštinių antsmilkinių kraštai, užbaigti sąsukų eile, kilpiniai kabučiai, kilpinės sraigė-

8 pav. Lietuvos sritys pagal puošybos elementus

matyt, turėjo įtaką aktyvus bendravimas su prūsų gentims ir pajūrio gyventojais. Įvijiniai antsmilkiniai, rasti Dauglaukio kapinyne, ir spurgeliai bei kilpiniai kabučiai, rasti Centrinėje Lietuvoje, byloja apie šios kultūros žmonių ryšius su Centrine Lietuva.

Reiktų atkreipti dėmesį į tai, kad į antrąją teritoriją įeina sritys, kurių gyventojai aktyviai prekiaavo su tolimais kraštais. Tai reiškia, kad jie geriau už kitų Lietuvos sričių gyventojus pažinojo kaimynų gyvenimą ir tradicijas. Gal todėl ir galvos dangos puošyboje jaučiama Europos genčių įtaka. Pati mintis puošti galvos dangą plokštelėmis galėjo būti perimta iš kitų Europos genčių, tačiau patys papuošalai, be abejonės, yra baltiški, nes tokios plokštelės (III A-III C gr. pagal Z. Blumbergs) išplitusios Prūsijoje ir Pabaltijyje. Vietiniai meistrai gamino plokšteles ir kilpinius kabučius, kuriais išpuošdavo galvos dangą. Tai neginčijamai įrodo, kokį aukštą techninį-meninį lygį buvo pasiekę to meto Vakarų Lie-

nės įvijos, žiediniai antsmilkiniai su sraigine įvijs. Įvijos savo forma labai primena susirangiusį žaltį ar gyvatę.

Duomenų apie žalčių bei gyvačių garbinimą turime jau iš neolito periodo. Etnografinė medžiaga leidžia atkurti archainius tikėjimus, susijusius su šiais gyvūnais. Gyvatės ir žalčiai įkūnijo pačių gyvenimo esmę, jie turėjo didelę įtaką žmonių ir gyvūnų gyvenimo eigai (26, p. 32). Mene žalčio simboliai yra lytinio potraukio, vaisingumo, giminės tęstinumo išraiška, nešanti laimę, gausybę, vaisingumą. Žalčio šventumas siejamas su jo gyvenimo energija, atgimimu (išsinėrimas iš odos). J. Dąbrowski teigia, kad kilpinių kabučių formos turi ryšį su vaisingumo kultu (20, p. 64).

Įvijos taip pat gali simbolizuoti Saulę. Turim ir daugiau Saulės simbolių. Pati antsmilkinių forma primena Saulę. Egliškių pilkapyne III, kape Nr. 8, rasta kilpinė sraiginė įvijs puošta saulės ornamentu: iš centro išeina keturi taškeliai spinduliai. Kurmaičių kape Nr. 5

apgalvio plokštelės puoštos Saulės ornamentu, Dauglaukio kape Nr. 66 kepuraitės plokštelės su taškučiais ir kepuraitės užsegimui naudotos plokštelės puoštos Saulės ornamentu. Ant daugumos Veršvų-Veliuonos tipo kabučių atspaustas Saulės ornamentas. Saulė buvo laikoma dievybe, dangaus šeimininke. Ji simbolizuoja reguliarumą, dinamiškumą, įtakoja gyvenimą žemėje, t. y. irgi užtikrina vaisingumą, giminės tęstinumą.

Lietuviai sako, kas Saulė myli žaltį ir, maitydama jį negyva, nepalaidotą, verkianti (21, p. 117). Būdinga, kad gyvatės šventė ("Kurmų diena") tapatinama su perėjimu į naują pusmetį ir numato Saulės sugrįžimą (15, p. 171). Gali būti, kad antsmilkiniai simbolizuoja Saulę. Norėtume pažymėti dar vieną įdomų faktą. Peržiūrėjus visus Lietuvos teritorijoje surastus įvijinius antsmilkinius, buvo pastebėta, kad vieni antsmilkiniai yra susukti pagal Saulės kryptį, kiti - prieš saulės kryptį. Dažniausiai viename kape surasti antsmilkiniai būna susukti į priešingas puses. Iš 57 kapų 26-se pavyko nustatyti visų rastų antsmilkinių susukimo kryptį. Tai sudaro 46% visų kapų su šiais antsmilkiniais. Kapų, kuriuose antsmilkiniai susukti į tą pačią pusę, yra 27%, į priešingas - 73%.

Manyčiau, kad tai neatsitiktinis sutapimas. Kaip anksčiau išsiaiškinome, antsmilkiniai dažniausiai buvo nešiotami po du. Jau senosios Europos dailėje dubliavimo motyvas buvo labai populiarus. Du turi daugiau gyvenimą duodančios jėgos nei vienas (27, p. 235). Neatsitiktinai šiais papuošalais dabinosi tik moterys. Tai joms buvo aktualu prašyti dievų apsaugoti nuo negandų, susijusių su vaikų gimdymu.

Dar kartą norėtume atkreipti dėmesį į Veršvų-Veliuonos tipo apgalvius. Kaip minėta, einant kabučiai skambėjo. Papuošalo svoris parodo, kad jis buvo nešiotas apeigų metu. Iš etnografinės medžiagos žinoma, jog garsas (kaip ir vanduo bei ugnis) gali apsaugoti nuo velnio. Be to, gali būti, kad galvos dangos papuošalai be estetinės paskirties turėjo užtikrinti moterims vaisingumą, giminės tęstinumą. Todėl atrodo visai realu, kad Veršvų-Veliuonos tipo papuošalai buvo naudojami per apeigas, kurių metu moterys aukojo dievams ir prašė giminės pagausėjimo, sveikatos.

LITERATŪRA

- Jovaiša E. Raudonėnų senkapio, Jurbarko raj., 1975 m. tyrinėjimų ataskaita. ASA, Nr. 532.
- Jovaiša E. Lauksvydų, Kauno raj., plokštinio kapinyno tyrinėjimo ataskaita. ASA, Nr. 616.
- Jovaiša E. Dauglaukio, Tauragės raj., plokštinio kapinyno 1986 m. tyrinėjimų ataskaita. ASA, Nr. 1351.
- Kulikauskas P. Kurmaičių kapinyno, Kretingos raj., 1948 m. ir 1950-1951 m. tyrinėjimų ataskaita. ASA, Nr. 9.
- Michelbertas M. Pajuosčio pilkapyno, Panevėžio raj., 1972 m. tyrinėjimų ataskaita. ASA, Nr. 398.
- Michelbertas M. Paragandžio pilkapyno, Šilalės raj., 1982 m. tyrinėjimų ataskaita. ASA, Nr. 1157.
- Michelbertas M. Paragandžio pilkapyno, Šilalės raj., 1985 m. tyrinėjimų ataskaita. ASA, Nr. 1242.
- Michelbertas M. Paragandžio pilkapyno, Šilalės raj., 1989 m. tyrinėjimų ataskaita. ASA, Nr. 1660.
- Puzinas J. Sargėnų kapinyno tyrinėjimai, 1938 m. ASA, Nr. 326.
- Puzinas J. Sargėnų kapinyno 1938-1941 m. tyrinėjimo dienoraštis. ASA, Nr. 377.
- Puzinas J. Veršvų kapinyno tyrinėjimo ataskaita. II. 1939. ASA, Nr. 400.
- Puzinas J. Veršvai. 1939-1940 m. Griautiniai kapai. ASA, Nr. 378.
- Radzvilovaitė E. Rūdaičių II kapinyno, Kretingos raj., 1967 m. tyrinėjimų ataskaita. ASA, Nr. 323.
- Varnas A. Vaitiekūnų km. senkapio, Radviliškio raj., 1977-1978 m. tyrinėjimų ataskaita. ASA, Nr. 575.
- Йовайша Э.Л. Центральная Литва в I-IV вв. (на материале погребальных памятников). Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. В., 1981.
- Ванутė R. Baičių kapinyno žvalgomieji tyrinėjimai ATL 1988 ir 1989 metais. V., 1990. P. 72-74.
- Die Balten, die nordlichen Nachbarn der Slawen. Braunschweig, 1987.
- Bezzenberger A. Litauische Grabfelder; Das Grabfelder bei Scherner. - Prussia 1892, H. 17, Königsberg. S. 141-156.
- Blumbergs Z. Brozenbuckelchen als Trachtzeit. Zu der Kontakten Gotlands mit dem Kontinent in der Alteren Romischen Eisenzeit. Stockholm, 1982.
- Dąbrowski J. Zabytki metalowe epoki brązu między dolną Wisłą a Niemnem. Wrocław - Warszawa - Krakow, 1968.
- Dundulienė R. Žaltys ir jo simboliai lietuvių liaudies mene ir žodinėje kūryboje. V., 1979.
- Dundulienė P. Lietuvių liaudies kosmologija. V., 1988.
- Dundulienė P. Saulė lietuvių liaudies mene ir tautosakoje. Istorija, XV (1). V., 1974. P. 99-130.
- Gimbutienė M. Baltai priešistoriniais laikais. V., 1985.
- Gimbutas M. Bronze age cultures in Central and Eastern Europe. Paris-London, 1965.
- Gimbutas M. Ancient symbolism in Lithuanian folk art. Philadelphia, 1958.
- Gimbutas M. The civilization of Goddess. Sant Francisko, 1991.
- Holubowiczowie H. i W. Wykopalska na Wilenszczyźnie w latach 1938 i 1939. Wilno, 1940.
- Jovaiša E. Raudonėnų kapinynas. ATL 1974 ir 1975 m. V., 1978. P. 51-56.
- Jovaiša E. Lauksvydų kapinynas. Istorija, t. 24. V., 1984. P. 118-137.
- Jovaiša E. Dauglaukio plokštinis kapinynas. Nemuno delta. Tyrimai ir atradimai. Dauglaukis, 1991.
- Kaczynski M. Materiały z cmentarzyska kurganego badanego w 1934 r. w miejscowości Mieżany, pow. Święciany na Wileiszczyźnie (LSRR). Wiadomości archeologiczne. Warszawa. 1963, t. 29, z. 22. S. 253-289.
- Kazakevičius V. Dėl Plinkaigalio etninės interpretacijos. LMAL 1990, Nr. 3. P. 3-19.
- Kruopas J. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. V., 1972.
- Kulikauskas P., Kulikauskienė R., Tautavičius A. Lietuvos archeologijos bruožai. V., 1961.
- Kulikauskas P. Nemenčinės piliakalnis. ILKI, t. 1. V., 1958. P. 20-43.
- Kulikauskas P. Žalvario amžiaus pilkapiai Kurmaičiuose, Kretingos raj. ir aps. Gimtasis kraštas. Šiauliai, 1943. P. 32-52.
- Kulikauskas P. Kurmaičių plokštinio kapinyno tyrinėjimai. Lietuvos istorijos instituto darbai, t. 1. V., 1951. P. 315-367.
- Kulikauskas P. Kurmaičių kapinynas. Lietuvos archeologiniai paminklai. Lietuvos pajūrio I-VII a. kapinynai. V., 1968. P. 12-56.
- Lietuvių etnogenezė. V., 1987.
- Majewski E. Kurhany w Pakalniskach pow. Poniwieskie zbadane przez Maryję Butrimowne. Swiatowit, II t. 1900. P. 92-103.
- Makarenko M. Zabytki przedhistoryczne gub. Kowieskiej. Kwartalnik Litewski. Peterburg, 1910, Nr. 2. P. 130-112.
- Merkevičius A. Seniausiųjų Lietuvos metalo dirbinių cheminė sudėtis. MAD ser. A2 (43). V., 1973. P. 87-101.
- Michelbertas M. I a. pr.m.e. - II m.e.a. Rūdaičių kapinyno (Kretingos raj.) tyrinėjimai. MAD ser. A2(15). V., 1963. P. 55-72.
- Michelbertas M. Rūdaičių II kapinynas. Lietuvos archeologiniai paminklai. Lietuvos pajūrio I-VII a. kapinynai. V., 1968. P. 56-73.
- Michelbertas M. Požarsčio (Prienuj raj.) pilkapių tyrimai. ATL 1974 ir 1975 metais. V., 1978. P. 61-64.
- Michelbertas M. Senasis geležies amžius Lietuvoje. V., 1986.
- Michelbertas M. III-V m.e. amžių Veliuonos kapinynas. MAD ser. A2(24). V., 1967. P. 47-60.
- Puzinas J. Dvigubas kapas, surastas Veršvuose. VDKMM I. Kaunas, 1941. P. 28-42.
- Puzinas J. Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys. Senovė, t. IV. Kaunas, 1941. P. 173-303.
- Puzinas J. Šis tas iš Panevėžio krašto proistorės. Rinkiniai raštai. Chicago, 1983.
- Puzinas J. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje XIX a. gale ir XX a. pradžioje. Senovė, t. 1, Kaunas, 1932. P. 157-188.
- Rimantienė R., Kulikauskienė R. Lietuvių liaudies menas senovės lietuvių papuošalai, t. 4. V., 1958.
- Sadauskaitė J. Kairėnų ir Seiliūnų kapinyne radiiniai. MAD ser. A1(6). V., 1959. P. 59-70.
- Tautavičius A. ir kt. Lietuvos TSR archeologijos atlasas. Kn. 4. V., 1978.
- Urbonavičius V. Jonelaičių (Šiaulių raj.) švedkapis. AETL 1972 ir 1973 metais. V., 1974. P. 57-58.
- Varnas A. III-V a. Vaitiekūnų (Radviliškio raj.) pilkapynas. MAD ser. A2(87). V., 1984. P. 24-38.
- Vaškevičiūtė I. IV-XI a. įvijiniai apgalviai. LA, t. 8. V., 1992. P. 128-135.
- Volkaitė-Kulikauskienė R. Senovės lietuvių moterų galvos danga ir jos papuošalai. ILKI, t. 2. V., 1959. P. 30-53.
- Volkaitė-Kulikauskienė R. Migonių (Jiezno raj.) archeologiniai paminklai. ILKI, t. 1. V., 1958. P. 44-64.
- Volkaitė-Kulikauskienė R. Lietuviai IX-XII amžiais. V., 1970.
- A. Zarina. Seno latgalu apgrēbs. Rīga, 1970.
- Žilienė D., Žilėnas A. Antalieptės apylinkių senovė. Kraštotyra. V., 1969. P. 97-130.
- Волкайтė-Куликаускене Р. Одежда литовцев с древнейших времен ... // Древняя одежда народов восточной Европы. М., 1986. С. 146-172.
- Григалавичене Э., Меркевичюс А. Древнейшие металлические изделия в Литве. В., 1980.
- Зарина А. Э. Одежда жителей Латвии // Древняя одежда народов восточной Европы М., 1986. С. 172-190.
- Спиция А. Курганы близ д. Пакалнишкес Ковенской губернии. Известия Императорской Археологической Комиссии. Вып. 2. Ст. Петербург, 1902. С. 95-98.
- Шноре Э. Каменный могильник в Лаздыни // Studia archaeologica in memoriam Harri Moora. Tallinn. S. 189-196.
- Фролов И.К. Нижний слой городища у дер. Серенск. Древние славяне и их соседи. М., 1970. С. 80-82.

VILNIAUS miesto raida XIV - XVII amžiais

Lietuvos miestų genezė ir raida nuo seno domina įvairių specialybių tyrėjus, tačiau nagrinėjant šią temą retai bandyta remtis archeologinių tyrinėjimų duomenimis.

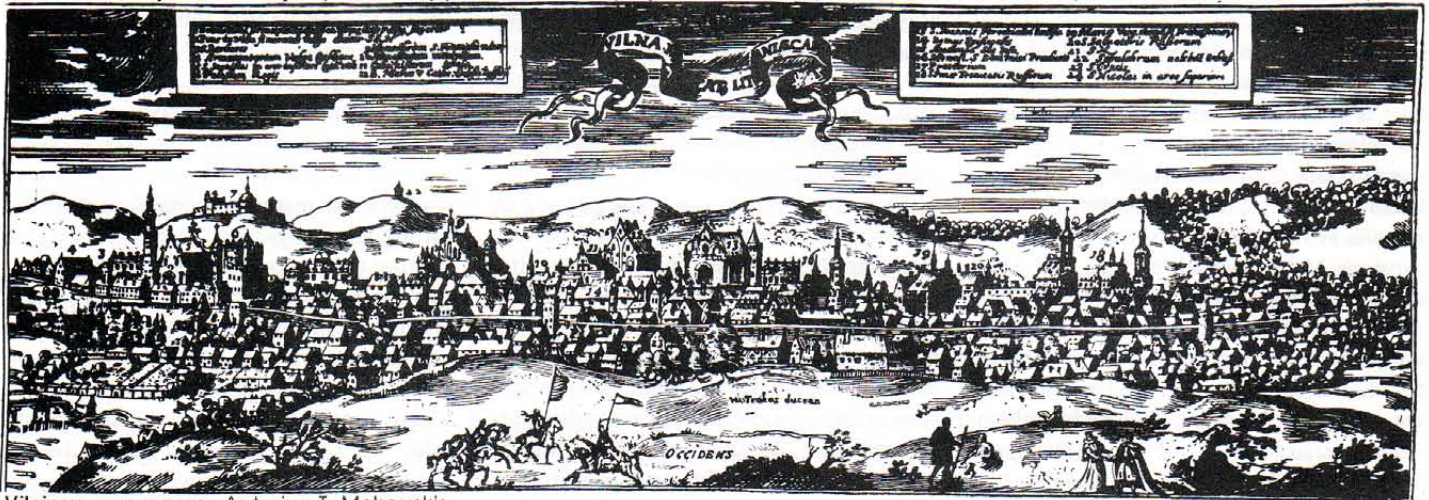
KESTUTIS KATALYNAS GĖDIMINAS VAITKEVIČIUS

Kol kas pasirodė tik vienas nedidelis, tačiau svarbus V. Žulkaus darbas, kuriame ankstesnių, daugiausia istorinių, tyrimų rezultatai patikslinti, plačiai panaudojant Klaipėdos senamiesčio archeologinių kasinėjimų metu sukaupus faktus. O Vilniaus tyrinėjimai gerokai atsilieka. Šiek tiek daugiau archeologine medžiaga remtasi tik bandant nustatyti Vilniaus pilių lokalizaciją.

tėtų prisiminti žymesnius jų nagrinėjusių tyrinėtojų darbus. XIX a. dažnai remtasi, nenurodant autorių, XVI-XVII a. istorikų A. Gvanjinio, M. Strijkovskio, A. Vijūko-Kojelavičiaus teiginiais (8, 24, 26). 1840 m. išleistos J.I. Kraševskio knygos I tome teigiama, kad 1390 m. Vilniuje buvo trys pilys: mūrinė Aukštutinė, medinė Žemutinė, arba Kreivoji, ir nedidelė pilaitė. Padegę Žemutinės pilies vartus, kryžiuočiai įsiveržė į ją; šio šturmo metu žuvo Jogailos brolis Karigaila. Iki kitų metų Žemutinė (Kreivoji) pilis buvo atstatyta; 1391 m.

pilių, Vilniuje, dabartiniame Šv. Kazimiero bažnyčios ir Rotušės rajone, buvęs įtvirtintas pirklių miestas; b) 1383 m. keturių komturijų pulkai susirėmė su Vilniaus gynėjais prie Vingrių upelio tilto, šalia medinių miesto įtvirtinimų (parkany), galbūt šalia Pranciškonų bažnyčios. Pastarasis teiginys buvo pagrįstas nuroda, kad iš Trakų (iš ten atžygiavo kryžiuočiai) į Vilnių ėjo tik vienas kelias - kairiuoju Neries krantu (1, p. 39, 50-52, 113, 116).

T. Narbutas 1856 m. teigė, kad Kreivoji pilis buvusi prie Tauro (dabar Pilies, Gedimino) kalno. Vytenis esą išplėtęs miestą; jo įtvirtinimai tęsėsi nuo dabartinės Bokšto gatvės

Vilniaus panorama. Autorius T. Makovskis

Palyginti vėlyvą temos chronologiją (Vilnius kaip miestas susiformavo gerokai iki XIV a.) nulėmė dvi priežastys. Pirmą, daugumą pakanka duomenų tik Žemutinės pilies raidos iki XIV a. nagrinėjimui. Kreivoji pilis ir jos aplinka tyrinėtoms nepakankamai, dabartinio senamiesčio teritorijoje aptiktus neabejotinai ankstesnius negu XIV a. radinius galima suskaičiuoti ant pirštų. Antra, didžiulę įtaką miesto augimo tendencijoms padarė keletas XIV a. pabaigos antpuolių, ypač Kreivosios pilies sunaikinimas 1390 m. Temos pabaigos chronologine riba XVII a. pasirinktas kaip vėlyviausias šiuo metu archeologų tyrinėjamas laikotarpis.

Literatūros apžvalga

Norint suprasti, kiek giliai "įklampusi" Vilniaus senamiesčio evoliucijos problema, ver-

kryžiuočių kariuomenė apsisoto tarp jos medinių įtvirtinimų ir Švč. Mergelės Marijos (Pranciškonų) bažnyčios (13, p. 28, 84, 85, 87). Pastaroji žinia (kaip ir Žemutinės pilies šturmo aprašymas) paimta bene iš M. Strijkovskio bei juo sekusio A. Vijūko-Kojelavičiaus, minėjusių, kad 1391 m. (iš tiesų - 1392 m.) kryžiuočiai apsisoto sudeginto miesto griuvėsiuose, plačioje aikštėje prieš Pranciškonų bažnyčią (24, p. 91, 92; 26, p. 322).

M. Balinskis 1842 m. rašė, kad Vilnius minimas dar XII a. Snoro Sturlesono sagoje, todėl legenda apie vilką tereiškė, kad Gediminas miestą išplėtė ir sutvirtino; tuo metu iškasta ir naujoji Vilnios vaga. Miesto pavadinimas rodytų, kad iki Gedimino jis buvęs prie Vilnios, atokiau nuo Neries. Jis mini dvi pilis: ant kalno - Aukštutinė, o aplink kalną - Kreivą pilį. Įdomūs dar du M. Balinskio teiginiai: a) be

pradžioje stovėjusios Pokrovo cerkvės (čia autorius dar matęs bokšto liekanas), apimdami Bernardinų sodą. Be to, T. Narbutas nurodė, kaip Vilniuje buvo išsidėstę atskirų tautinių grupių gyvenamieji rajonai (19, p. 46-50). Sprendžiant iš to, kad vienas iš šešių rajonų, buvęs dabartinių Vokiečių ir Dominikonų gatvių kampe, vadinamas "pinigų kalyklos", reiktų suprasti, kad turėta galvoje padėtis vėliau XVI, o ne XIV a.

1893 m. vykusiam IX archeologų suvažiavime istorikas A. Vasiljevskis pirmą kartą pažymėjo, kad karų su kryžiuočiais laikotarpiu Vilniuje buvo trys pilys: Žemutinė bei ant kalvų stovėjusios Aukštutinė ir Kreivoji; pastaroji buvo sunaikinta 1390 m. (25, p. 42). Į šį pakankamai pagrįstą aiškinimą neatkreipta dėmesio: jau 1904 metais F. Dobrianskis teigė, esą Kreivoji pilis buvusi dabartinės Katedros

aikštės vietoje (28, P. 19). Galutinai Kreivosios pilies (iš tiesų - jos papilios) vieta nustatyta 1933 m. ir 1939 m., archeologams Helenai ir Vlodziemiežui Holubovičiams tyrinėjant į pietryčius nuo Plikojo (Trijų Kryžių) kalno esančią kalvelę, anuomet (o kai kada ir dabar) klaidingai vadinama Bekešo kalnu. Smulkiau apie šių kasinėjimų rezultatus ir jų interpretaciją rašoma 1960 m. pasirodžiusiame A. Tautavičiaus straipsnyje; ten pateikiama ir išsami bibliografija (25, p. 41-47).

Vertas dėmesio 1929 m. išleistas istorikės M. Lovmianskos darbas, apibūdinantis Vilnių prieš Maskvos kariuomenės įsiveržimą 1655 m. Autorė bandė lokalizuoti priemiesčius: gana tiksliai nurodė Rasų, Lukiškių, Užupio, Antakalnio ribas XVII a. viduryje, tačiau pažymėjo, kad kol kas negali nustatyti, kiek anuomet tęsėsi Subačiaus priemiestis ar Šnipiškės. Remdamasi surenkamo vartų mokesčio kiekiu, M. Lovmianska bandė apibrėžti įvairių priemiesčių plėtrą. Konstatuota, kad labiausiai buvo išsiplėtę vakariniai priemiesčiai (čia 1663 m. buvo 122 namai, tuo tarpu Užupyje - 44, o Subačiaus priemiestyje - 24) (16, p. 18-20). Šis mėginimas įdomus, tačiau išvadas reiktų vertinti atsargiai - juk nežinoma, kiek tik ką praužusio karo metu atskiri priemiesčiai nukentėjo.

M. Limanovskis 1930 m. itin akcentavo reljefo įtaką miesto raidai. Jis teigė, kad Vilnius, iš gyvenvietės miestu virtęs tik Gedimino valdymo laikais, tuo metu buvo Bokšto gatvės rajone ir plėtėsi perkėlus per Nerį (vėlesnio Žaliojo tilto) link. Aprašydamas miestą kirtusius kelius, vėliau virtusius pagrindinėmis gatvėmis, M. Limanovskis pabrėžė, kad senasis kelias į Trakus ėjo Naugarduko gatve, iš pietų aplenkdamas Kačergos ir Vingrio upelių santakoje susidariusį ežerėlį. Tai esą patvirtina ir keista Lydos, Žemaitijos ir Ligoninės gatvių orientacija į tašką, kur pastačius miesto sieną nebuvo jokių vartų, ir Šv. Mikalojaus bažnyčia parinkta vieta (šiam šventajam skirtos bažnyčios buvo statomos vietose, kur didelis judėjimas) (15, p. 130-132, 134, 135). Tačiau iš teksto neaišku, kaip nustatyta, kad Kačerga ir Vingris buvo išsilieję į ežerėlį. Galbūt turėta galvoje A. Vijūko-Kojelavičiaus pastaba, jog pranciškonai Jogailos laikais buvo įkurdinti prie Vingrių pelkių (26, p. 228). M. Limanovskio teiginiais apie senąją Trakų kelio trasą bei M. Balinskio tvirtinimu, jog 1383 m. susirėmimas vykęs prie tilto per Vingrio upelį, 1993 m. savo darbe rėmėsi istorikė S. Gasparavičienė; jos nuomone, minėto tilto vietoje vėliau buvo pastatyti miesto sienos Rūdinkų vartai (6, p. 6-8).

Iš pastarojo meto istorikų darbų vertėtų paminėti 1977 m. pasirodžiusį S. Samalavičiaus straipsnį, nagrinėjantį statybinių medžiagų gaminių vietų išsidėstymą Vilniuje XVII-XVIII a. Autorius teigė, kad XVII a. plytinės, kalkių degimo krosnys buvo sutelktos dešiniajame

Neries krante, Šnipiškėse ir Piuromonte; čia pat buvo kasamas molis ir kalkakmenis (22). Beje, karjerų žymės iki šiol gerai matomos abipus Kalvarijų gatvės, tarp Lvovo ir Krokuvos gatvių.

Verta paminėti dar dvi publikacijas. 1982 m. išleistame pataisytame ir papildytame (sic!) J. Ochmanskio "Lietuvos istorijos" leidime pirmiausia krinta į akis teiginys, esą Vilnių įkūrė Gediminas (tuo abejojo dar M. Balinskis ir T. Narbutas). Rekonstrukcijos plane, vaizduojančiame Vilnių apie 1390 m., keletas istoriniuose šaltiniuose užfiksuotų objektų (pvz., Rusų galas, čia vadinamas Rusų miestu, Jogailos 1387 m. privilegijoje minimi Českaus namai, Goštauto sodas, "kelias apie miestą", "miesto pylimas") pažymėti daugmaž tiksliai,

tačiau tiltas, prie kurio 1383 m. įvyko Vygando Marburgiečio aprašytas mūšis, nukeltas nuo Trakų kelio į Užupį, Žemutinė pilis pažymėta tarp Katedros ir Pilies kalno, tikrųjų, taip pat nubrėžtų Žemutinės pilies sienų viduje, o Kreivoji pilis perkelta į tą vietą, kur po 1469 m. buvo pastatyta Bernardinų bažnyčia ir vienuolynas (20, p. 62, 63, 66). 1991 m. pasirodžiusiame kapitaliniame V. Drėmos darbe rašoma, kad 1390 m. kryžiuočiai padegė medinius Žemutinės pilies vartus ir užėmė pačią pilį (3, p. 82), t. y. kartojamas M. Strijkovskis, prieš keturis šimtmečius Kreivosios pilies šturmą perkėlęs į Žemutinę pilį... Antra vertus, būtent V. Drėmos surinkta gausi ikonografinė medžiaga įrodo, kad tarpukaryje H. ir V. Holubovičiai kasinėjo ne tikrąjį Bekešo kalną, buvusį šalia dabartinės 16-osios vidurinės mokyklos, o bevardę kalvelę tarp Trijų kryžių (Kreivojo, Plikojo) ir Stalo kalnų (3, pav. 114, 523, 525, 527, 528). Ši detalė svarbi, nes pastaruoju metu, naudojantis įvairiomis nuomėmis apie Bekešo kalną, mėginama įrodyti, jog Kreivoji pilis buvusi Užupyje.

Archeologų bandymai išsamiau nagrinėti Vilniaus raidą yra gana vėlyvi. 1968 m. pasirodžiusiame "Vilniaus miesto istorijos" I tome A. Tautavičius mėgino nustatyti viduramžių miesto ribas. Jis rėmėsi beveik vien pilių teritorijoje rasta archeologine medžiaga. Dabartiniame senamiestyje (Pilies, Bokšto, Tilto ir Barboros Radvilaitės gatvėse), vykdant žemės kasimo darbų priežiūrą, iki 1968 metų tebuvo aptikti keturi menki

1 žem. Vilniaus senamiestyje kasinės vietos, kuriose aptikta: a) - XIV a. radinių, b) - XIV - XV a. ribos radinių, c) - kasinės vietos be ankstyvųjų sluoksnių

radinių kompleksai be XIV a. dirbinių. Autorius išsamiau aprašė pilių teritoriją, akcentuodamas intensyvų jos užstatymą, pažymėjo, kad dabartinio senamiestio teritorijoje gyvenvietė išaugo dar XIII a. pabaigoje - XIV a. pradžioje; tuo metu gyvenami plotai siekė dabartinę Vilniaus gatvę ir Trakų gatvės rajoną (remtasi tuo, kad pranciškonai Gedimino laikais jau turėjo bažnyčią). Kitame šios knygos skyriuje A. Tautavičius teigė, kad ant Bekešo ir Stalo kalnų buvusi miesto dalis 1390 m. buvo sunaikinta ir nebeatstatyta. Kairiajame Vilnios krante buvusi kita, didesnė, miesto dalis, jau XIV a. pradžioje apėmusi beveik visą tą plotą, kuris tada buvęs apvestas gynybinėmis sienomis (27, p. 26, 27, 40). Vėlesnių tyrinėjimų duomenys rodo, kad pastarasis teiginys geriau tiktų XIV a. pabaigos situacijai apibūdinti.

1978 m. pasirodžiusiame I. Jučienės straipsnyje bandyta nušviesti Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Naujųjų Trakų, Kėdainių ir kitų senamiestžių raidą. Tačiau šio darbo teiginiai kategoriški, o juos patvirtinanti medžiaga neaptariama. Autorė teigia, jog stebint Kalnų parko teritorijoje daromus geologinius gręžinius, apėmusius apie 27 ha plotą, nustatyta, kad įtvirtintas buvęs tik Dainų slėnis, kuriame dabartinės estrados vietoje aptiktas 4,5-5 m storio kultūrinis sluoksnis. Ne toks intensyvus sluoksnis pastebėtas į pietus nuo Dainų slėnio, tuo tarpu ant Stalo kalno kultūrinio sluoksnio nebuvo (10, p. 46-49). Minėtų darbų archeologinės priežiūros ataskaitoje I. Jučienė nurodė visai ką kita: bent penkiuose Stalo kalne da-

rytuose gręžiniuose (Nr. 16, 17, 18, 20, 29) aptiktas kultūrinis sluoksnis (9), kurio storis svyruoja nuo 0,5 metro iki ... bemaž keturių metrų! Straipsnyje daroma išvada, kad Dainų slėnyje buvusi gyvenvietė XIII a. pabaigoje - XIV a. pradžioje palaipsniui apleista. Neaišku, kuo grindžiamas šis teiginys (taip pat ir užuomina, kad gręžiniais galima nustatyti, ar gyvenvietė buvusi įtvirtinta).

Toliau savo straipsnyje I. Jučienė teigia, kad dabartinio senamiesčio teritorijoje pirmiausia buvo apgyvendinti du židiniai: a) tarp Bernardinų bažnyčios ir Vilnios; b) tarp Volano g., Šv. Mykolo skg., Šv. Jono, Universiteto gatvių ir Žemutinės pilies. Į šią teritoriją patenka ir dabartinis Menininkų rūmų kompleksas S. Daukanto a. 3/8 (autorės nuomone, pastarajame rajone 3-3,5 m gylyje esantys ankstyviausi 2-2,5 m storio sluoksniai datuoti XIV a. viduriu ar net pradžia). Čia pat priduriama, kad į pietus nuo Bernardinų skersgatvio (?) ir Dominikonų gatvės iki pat Pylimo gatvės imta kurtis tik antroje XV a. pusėje. Šv. Rapolo vienuolyne kultūrinis sluoksnis yra XV a. pabaigos - XVI a.; Subačiaus, Tiltų, Užupio, Antakalnio gatvių rajone ankstyviausias kultūrinis sluoksnis datuojamas XVI a., o Gedimino prospekto rajonas ir teritorija į pietus nuo jo apgyvendinta tik antroje XVI a. pusėje - XVII a. Pasak šio darbo autorės, "dabartinis senamiestis, išskyrus XVI a. pirmosios pusės gynybinę miesto sieną, jokių kitų gynybinių įtvirtinimų (pylimų, medžio, akmens sienų) nėra turėjęs" (10, p. 48).

Sprendžiant iš straipsnio teiginių, I. Jučienė naudojo paprasčiausią schema: miestas palaipsniui plėtėsi nuo Žemutinės pilies tolyn. Klasikiniai tokios raidos pavyzdžiai - Maskva ir Pskovas. Todėl straipsnyje akcentuojama, kad XIV a. dabartinio senamiesčio teritorijoje pirmiausia buvo apgyvendinti du arčiausiai pilies esantys židiniai: Bernardinų bažnyčios ir Universiteto rajone; pastarajame dar esama ištisų neįtikėtino storio (iki 5-8 metrų) kultūrinio sluoksnio. Iš tikrųjų kultūrinio sluoksnio storis šiame rajone gerokai mažesnis, be to, iki 1978 m. nebuvo nė vieno XIV a. radinio iš teritorijos tarp Universiteto ir Šventaragio gatvės. Galima pridurti, kad per praėjusį nuo straipsnio pasirodymo laiką šiame rajone teaptiktos trys atsitiktinės XIV a. datuotinos puodų šukės (saugomos Architektūros muziejuje). Panaši situacija ir Bernardinų bažnyčios rajone - pirmieji XIV a. radiniai čia aptikti tik 1985-1986 m. O tuo metu jau žinomus XIV a. radinius iš Pilies g. 23, Švarco skg., Vilniaus, Šv. Kazimiero, Bokšto gatvių I. Jučienė ignoravo.

1990 m. buvo baigtas bene išsamiausiai Vilniaus miesto raidą iki XVIII a. nagrinėjantis L. Dziko darbas (mašiniuotais saugomas Paminklų restauravimo institute). Jame pateikiama daugmaž išsamiai pastaruoju metu pasirodžiusių publikacijų apie senamiesčio tyrinėjimus bibliografija. Apibūdinant kultūrinį sluoksnį,

remtasi archeologinių tyrimų ir žemės darbų priežiūros ataskaitomis (apie jas žr. toliau). Autorius rašo, kad XIV a. pastatyta medinė Kreivoji pilis apėmusi Trijų Kryžių, Bekešo, galbūt Stalo kalnus. Pilių ribas miestas peržengė XIV a.; šis augimas sietinas su Gedimino veikla. Vilnius plėtėsi pietryčių kryptimi, išilgai kairiojo Vilnios kranto, kol XV a. pasiekė dabartinių Subačiaus ir Rasų gatvių susikirtimą. XV a. viduryje ir antroje pusėje susiformavo Šv. Ignoto, Bokšto, Didžioji, Vokiečių, Šv. Jono, Rūdninkų, Vilniaus, Dominikonų, Subačiaus, Trakų gatvės. XV a. ar net XVI a. pradžioje apgyvendinti Šv. Ignoto, Dominikonų, Kėdainių, Ligoninės gatvių rajonai. XV a. miestas jau užėmė beveik visą plotą, vėliau apjuosta mūro siena. Tuomet pradėdamas apgyvendinti ir Užupio priemiestis. XVI a. Vilnius plėtėsi pietvakarių kryptimi. Atsirado medinių pastatų Tiltų g., Šv. Jurgio bažnyčios rajone, apgyvendinamas Aukštaičių g. rajonas, XVI-XVII a. riboje - Sereikiškių šiaurės vakarų dalis. XVII a. I pusėje miestas nedaug tesiplėtė, o po karo su Maskva pastebimas visuotinis nuosmukis (4).

Kaip jau minėta, L. Dzika rėmėsi tyrinėjimų ataskaitomis, tačiau pastaruoju metu paaiškėjo, kad ne visų archeologų išvados buvo pakankamai pagrįstos (apie tai plačiau kalbėsime skyriuje "Archeologiniai duomenys"). Šiame darbe esama ir vienas kitam prieštaraujančių teiginių. Pavyzdžiui, vertindamas minėtą I. Jučienės publikaciją, rašo, kad "pastarųjų 10 metų senamiesčio archeologiniai tyrimai neprieštarauja pagrindiniams straipsnio teiginiais", tuo tarpu L. Dziko išvados apie Lataką, Augustijonų, Trakų gatvių, Gedimino prospekto pietinės pusės apgyvendinimo pradžią paneigia I. Jučienės tezes. Antra vertus, autorius tvirtino, kad Vilniaus gatvės šiaurinėje dalyje, Žemaitijos g. rajone, Subačiaus gatvėje įsikurta tik antroje XV a. pusėje, tačiau kitur teigė, jog Vilniaus g. 18, Žemaitijos g. 6, Subačiaus g. 21, 23 aptiktas XIV a. kultūrinis sluoksnis (4, p. 7, 14, 55, 58, 65-68).

Baigiant literatūros apžvalgą, vertėtų paminėti 1993 m. pasirodžiusią V. Daugudžio publikaciją. Čia įdėtas miesto sienos Vilniaus vartų tyrinėjimų aprašymas (2, p. 30-34, pav. 9), kuris kol kas yra vienintelis žinių apie šiuos 1990 m. vykusių kasinėjimus šaltinis - tyrinėjimų ataskaita iki šiol neparengta. Tačiau ypatingo dėmesio vertas paskutinis minėtos knygos skyrius "Kitos piliavietės". Ko gero, tai pavyzdys, kaip nederėtų rašyti mokslinius darbus. Juk D. Misiukaitės-Luchtanienės ataskaitoje (17) ir V. Daugudžio darbe "Iš Vilniaus miesto praeities" aprašyti Gedimino kapo kalno ir Bekešo kalno likučių tyrinėjimų rezultatai visiškai skirtingi. Vertėtų palyginti šių darbų ištraukas:

1) "Kalno tarp Vilnelės ir 16-os vidurinės mokyklos teritorijoje žvalgytose vietose (šur fai

3, 5, 6, 11) žmogaus veiklos pėdsakų nėra. Šur fai 4, 9, 12 radiniai archeologinės vertės neturi. Šur fai 4, 8, 9, 10, 12 kultūriniai sluoksniai datuoti ne anksčiau XVII-XIX a. /.../ "Gedimino kapo" kalno žvalgytose vietose (šur fai 17, 18) žmogaus veiklos pėdsakų ir archeologinių radinių nėra. Vakariniame "Gedimino kapo" kalno aikštelės pakraštyje (šur fas 13) aptikta duobė ar griovio kraštas (?) sietinas su XVII a. šiame kalne buvusiais artilerijos įtvirtinimais, pažymėtais Fiurstenhofo plane. /.../ Viršutinėje "Gedimino kapo" kalno terasoje vakarinėje kalno dalyje žvalgytoje vietoje (šur fas 16) užfiksuotas pilka žeme užpildytas negilus griovys, einantis išilgai kalno šlaito, sietinas su šlaito tvirtinimo darbais. Jo datavimas neaiškus. 23 cm gylyje nuo žemės paviršiaus rasta brūkšniuotos keramikos šukė nėra argumentas rimtesnėms išvadoms". (D. Misiukaitė, 1990, p. 17-19).

2) "1989 m. Paminklų restauravimo projektavimo institute archeologai šio paminklo teritorijoje bei jo aplinkoje kasinėjo apie 50 m². /.../ Tyrinėjant paaiškėjo, kad dabar dažnai Gedimino kapu vadinama kalva yra dar vieno, tik labai suniokoto piliakalnio liekanos. Kalvos pietinio šlaito viršutinėje dalyje rasta lipdyto puodo šukė neryškiai brūkšniuotu paviršiumi rodytu, kad čia greičiausiai dar I tūkst. pr. Kr. buvo įrengta įtvirtinta gyvenvietė, priklausiusi taip pat kažkokiai baltų šeimyninei bendruomenei. Išlikusiame paminklo sluoksnyje dar aptikta ir lipdytos grublėtu paviršiumi bei žiastos keramikos, puoštos horizontalių linijų ir bangelėlių ornamentu (pav. 17). Iš to matyti, kad šiame piliakalnyje žmonės gyveno ir I tūkst. pr. Kr. bei II pradžioje.

Iš piliakalnio šlaite esančios terasos skersinio pjūvio paaiškėjo, kad jos vietoje senovėje buvo iškastas dabar jau užslinkęs apsauginis griovys, kurio išorėje dar stovėjo kažkokia medinė gynybinė siena. /.../ Kasinėjant aikštelės pakraščiuose pastebėta ir buvusio žemės pylimo pėdsakų. Nors tikslesnės jo chronologijos ir nepavyko nustatyti, bet greičiausiai jis čia buvo, kaip ir daugelyje kitų Lietuvos bei gretimų kraštų piliakalnių, maždaug nuo I tūkst. pr. Kr. vidurio iki II pradžios, kol pilis buvo palikta. Tikriausiai šiam ar kiek ankstesniam laikotarpiui priklauso ir į pietus nuo piliakalnio, prie Vilnios dešiniojo kranto buvusios senosios gyvenvietės pakraštyje aptiktų gynybinių įtvirtinimų liekanos: du žemių pylimai ir griovys tarp jų". (V. Daugudis, 1993, p. 51, 52, pav. 16, 17).

Beliktų pridurti, kad, be abiejų autorių minimos lipdytos šukės brūkšniuotu paviršiumi (jā tyrimų vadovei perdavė Sigitas Lasavickas), 1989 m. Gedimino kapo kalno ir Bekešo kalno likučių kasinėjimuose keramikos fragmentų išvis nerasta, todėl neaišku, iš kur atsirado V. Daugudžio darbo 17 pav. nupieštos lipdytos grublėtoji bei žiasta šukės su nuroda "architekto S. Lasavicko duomenys". O

16 pav. pateiktą Vilniaus medinių pilių rekonstrukciją (autorius S. Lasavickas) aptarsime vėliau.

Iš minėtų darbų aprašymo matyti, kad šiuo metu daugmaž sutariama tik dėl Žemutinės ir Kreivosios pilių vietos (nors ir čia esama išimčių, pvz., jau minėto J. Ochmanskio nuomonė). Tuo tarpu XIII-XIV a. medinių pilių ir jų papilių užimtos teritorijos ribos; vėlesnio miesto augimo kryptys ir tempai dar tebėra diskusijų objektas. Problemą komplikuoja daugelio autorių nenoras nurodyti, kokiais faktais paremtas vienas ar kitas jų teiginys. Todėl prieš pereinant prie archeologinių tyrimų rezultatų nagrinėjimo vertėtų apžvelgti kitus informacijos šaltinius.

Istoriniai, ikonografiniai, kartografiniai duomenys

Rašytinė informacija apie senojo Vilniaus topografiją yra nepaprastai skurdi; šiek tiek daugiau yra išlikusių tik XVII a. ir vėlesniems laikams priskiriamų šaltinių. Beveik visi šie duomenys XIV-XV a. dokumentuose yra padriki (galbūt išskyrus Žilbero de Lanua pasakojimą). Pirmieji lakoniški, bet nuoseklūs Vilniaus aprašymai pasirodė tik antroje XVI a. pusėje ir XVII a. istorikų veikaluose bei pirmųjų miesto planų tekstuose. Deja, ir ten daugiausia dėmesio skirta vien žymesnėms vietoms: pilims, bažnyčioms ir kt.

Pagal 1384 - 1402 m. sudarytus kryžiuočių karo kelių į Lietuvą aprašymus galima rekonstruoti dalies kelių į Vilnių trasas. Tiesiogiai į Vilnių vedė arba šalia jo ėjo devyni keliai, kuriuos būtų galima sujungti į tris skirtingomis kryptimis orientuotas grupes:

1. Trakų (vakarų-pietvakarių) kryptis. Iš ten ėjo kelias Nr. 64, per Rykantus ir Vokę nukreiptas į Neries aukštupį, Nr. 67 "b" variantas (Maišiagala-brasta šalia Kernavės, prie Atažvalgos kalno - kairiuoju krantu į Vilnių), Nr. 70 - iš Trakų į Vilnių.

2. Maišiagalos (šiaurės vakarų) kryptis: keliai Nr. 65 (Kernavė - Maišiagala), galbūt Nr. 66 (Žeimiai - Kernavė - Vilija), Nr. 67 "a" variantas (Vilkmergė - Širvinta - Maišiagala - Vilnius), Nr. 68 (žiemos kelias: Šatrija - Kernavė - Maišiagala), Nr. 71 (Vilkmergė - Gelvonai - Kernavė - Maišiagala - į Vilnių palei Nerį).

3. Medininkų (rytų-pietryčių) kryptis - kelias Nr. 81: Merkinė - Perloja - Versekos upė - Mantgirdo kaimas prie Šalčios upės - Hanulo kiemas - Ašmena - Tudeniškės - Medininkų pilis - pusė mylios nuo Hanulo kiemo - Mansoto kiemas už Merkio - Vilnius (II, p. 28-30, 34).

Akivaizdu, kad nuo Trakų pusės einantys keliai susikirsdavo Paneriuose, nuo Maišiagalos - prie brastos per Nerį šalia Vilniaus (galbūt išskyrus žiemos kelią Nr. 68, kuris galėjo eiti užšalusios Neries ledu). Į rytus ir pietryčius nuo Vilniaus vedęs maršrutas Nr. 81 grobia-

majam žygiui numatytas toks, kad apimtu kuo daugiau turtingų žemių, todėl į Vilnių kryžiuočiai galėjo traukti ne tik iš Medininkų, bet ir iš gretimų vietovių, pvz., net iš du kartus aprašyme minimo Hanulo kiemo (veikiausiai tai Vilniaus miesto valdytojui Hanului-Hansui priklausęs Kenos dvaras). Pastaruoju atveju žygiuojantys į Vilnių anksčiau ar vėliau turėjo patekti į Medininkų kelią.

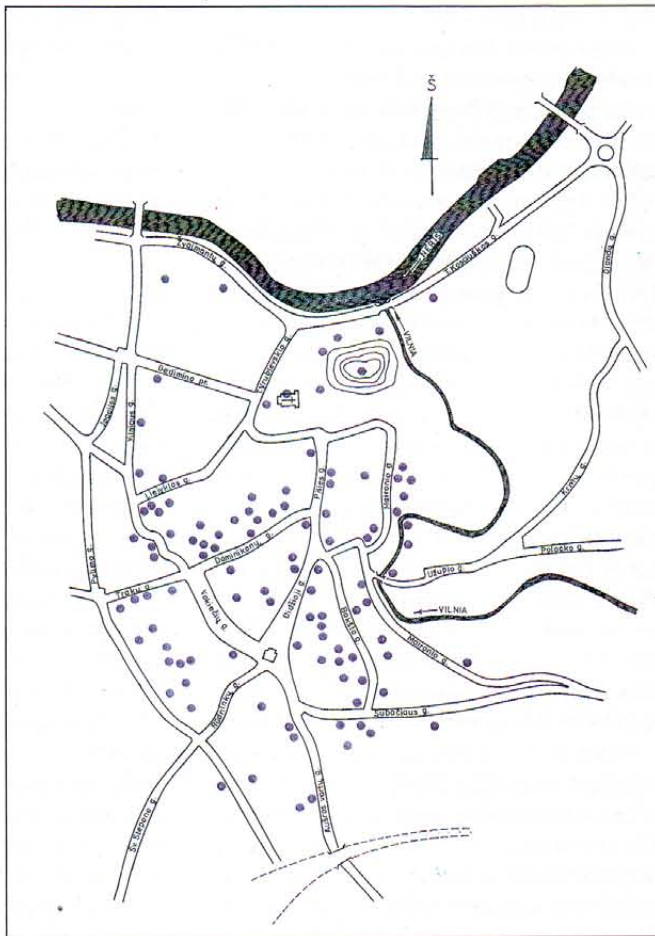
Svarbių žinių duoda Vygando Marburgiečio kronikoje esantys Vilniaus puolimų aprašymai. Pažymėtina, kad Vygandas skiria terminus "pilis" (castrum) ir "miestas" (civitas). Pavyzdžiui, aprašydamas 1382, 1390 m. įvykius, jis aiškiai kalba apie Aukštutinę ar Žemutinę pilis, 1394 - apie Kreivąją pilį ("kalva, ant kurios sena pilis stovėjo"), tuo tarpu pasakodamas apie 1383 m. žygį pabrėžia, kad magistras, užėmus Trakus, liepė Elbingo, Balgos, Brandenburgo ir Kirstburgo komturams žygiuoti į Vilnių ir sudeginti "rusų miestą" (civitate Rutenicam) (21, p. 272, 294, 295, 331, 362, 363). Beje, nors kryžiuočiai jau minėto mūšio ant tilto metu buvo nugalėti, miestas vis tiek sudegė. Todėl reiktų daryti dvi išvadas: a) ko gero, M. Balinskis neklydo teigdamas, kad minėtas tiltas buvo Trakų kelio pradžioje, veikiausiai ant Kačergos upelio; b) Vygando "rusų miestas" buvo šalia tilto, tačiau žinoma, kad stačiatikių XIV a. ir vėliau gyvenamas rajonas, vadinamas "Rusų galu", buvo rytinėje dabartinio senamiestio dalyje, Rusų - Latako - Bokšto gatvių rajone. Galbūt metraštinkininkas terminu "rusų miestas" apibūdino visą už pilių sienų apgyventą, tačiau neįtvirtintą miesto dalį, kurią užimti buvo pajėgus palyginti nedidelis kryžiuočių kariuomenės avangardas.

Su pastarąja Vygando žinute siejasi Jogailos 1387 m. Vilniaus vyskupui duotoje privilegijoje minimos detalės. Čia taip pat griežtai skiriami terminai "pilis" (be abejo, tai Žemutinė pilis) ir į pietus ar pietvakarius nuo jos buvęs "miestas". Privilegijos tekste aiškiai sakoma, kad pilis juosiamą mūrinių įtvirtinimų (vartojami terminai "intra muros castri", "extra muros"), tuo tarpu vyskupui tekusioje miesto dalyje, labiausiai nuo pilies nutolusiame taške, minimas "valum", t.y. gynybinis žemių pylimas, galbūt su aš-

trivore. Remiantis keliais privilegijoje minimais objektais, galima apytikriai nustatyti pylimo vietą. Vyskupui atiduota miesto dalis aprašoma pradedant nuo pilies vartų. Tai veikiausiai pietvakariniai Žemutinės pilies vartai, buvę apatinėje dabartinės varpinės bokšto dalyje (arba šalia bokšto) ir vėliau užmūryti; neaišku, ar tuo metu jau buvo pietiniai pilies vartai ties dabartine Pilies gatve. Toliau dešinė riba ėjo takeliu į kalną (matyt, šis takas kirtė vėlesnį Universiteto kvartalą; į vakarus nuo jo, šalia kalno, dabartinio Menininkų rūmų komplekso vietoje, buvo vyskupui dovanotas sodas), ir tarp Češkaus namų (sodybos?), stovėjusių prie Šv. Mikalojaus bažnyčios šventoriaus, bei pranciškonų namų (šie, matyt, dar neturėjo savo bažnyčios Smėlynėje - ji pirmą kartą paminėta tik 1392 m. ir netrukus sudegė). Iš kairės vyskupo dalį ribojo kelias, einantis nuo pilies pro to paties Češkaus namus iki Trakų kelio (veikiausiai dabartinės Mėsinių gatvės trasa ar arti jos). Šiuo metu dar neaišku, ar šiaurinė šio kelio dalis sutapo su dabartine Pilies gatve. Iš teksto galima spręsti, kad Češkaus namai stovėjo netoli pylimo, todėl pastarasis įtvirtinimas turėjęs būti tarp Šv. Mikalojaus bažnyčios ir Kačergos, galbūt ant upe-lio kranto.

Privilegijoje taip pat nurodoma, kad vyskupui dovanotasis sodas yra prie Goštauto sodo (šis buvo dabartinių Bonifratrų bažnyčios

2 žem. Vilniaus senamiestyje kasinėtos vietos, kuriose apfikta XV a. radiniai

ir vienuolyno rajone), į pietus nuo jo - kalnas (matyt, kalbama apie aukštumą Dominikonų gatvės rajone), o į vakarus - kelias aplink miestą ir upė (14, p. 58). Tenka daryti išvada, kad Jogailos laikais miestas, nors ir retai apgyvendintas (tai liudytų kad ir gatves pavaiduojantys takai), vakaruose siekė bent jau Šv. Ignato gatvę, o pietvakariuose - Kačergos upelį tarp dabartinių Lydos ir Rūdninkų gatvių. Be to, veikiausiai M. Balinskis ir M. Limanovskis neklydo tvirtindami, kad senojo Trakų kelio pradžia buvo toliau į pietus nuo dabartinio.

Minėtus šaltinius papildė trumpas, bet informatyvus riterio Žilbero de Lanua pasakojimas apie 1413 m. viešnagę Vilniuje. De Lanua matė dvi piliis: medinę, su mišriais mūro ir medžio įtvirtinimais Aukštutinę pilį ir mūro siena apjuosta, tankiai namais užstatytą Žemutinę pilį. O pats miestas, anot jo, yra "neuzdaras /neįtvirtintas/. Jis ilgas, siauras ir tęsiasi nuo kalno žemyn. Namai mediniai, labai negražiai sustatyti, tačiau yra keletas mūrinių bažnyčių" (11 p. 49). Iš šios žinutės aiškėja, kad miestas buvęs į pietus ir pietvakarius nuo pilies: tuo metu už pilies sienų stovėjo tik Šv. Mikalojaus, Šv. Jono ir Pranciškonų bažnyčios (dvi pastarosios veikiausiai nebaigtos statyti); galbūt autorius bažnyčiomis palaikė ir vieną kitą Rusų gale stovėjusią cerkvę. Žinomi faktai neprieštarauja teiginiui, kad visi (ar beveik visi) miesto namai buvę mediniai. Pastaba, kad jie "labai negražiai sustatyti", irgi tenka laikyti teisinga: tuo metu dabartinio senamiesčio teritorijoje su nestabiliu gatvių tinklu buvo ne Lanua įprastas ištisinis kvartalų perimetro užstatymas, o sodybos. Tai galėjo jam sudaryti netvarkos įspūdį.

Priešingai negu Jogailos privilegijos autorius, Lanua nepastebėjo miesto įtvirtinimų. Tai galima paaiškinti tuo, kad per praėjusius 26 metus miesto fortifikacijos sunyko ar buvo sunaikintos. Tačiau turbūt arčiau tiesos būtų prielaida, kad privilegijoje minimas "civitas" nebuvo apjuostas ištisine įtvirtinimų linija ir minėtas pylimas tebuvo forpostas, kontroliavęs į miestą ir pilis vedusį svarbų kelią. Įdomių paralelių randame Kernavėje. XIV a. pabaigoje, prieš pat miesto sunaikinimą 1390 m., čia buvo du priešpiliai ir įtvirtinta rezidencija (ant Mindaugo Sosto, Lizdeikos ir Aukuro piliakalnių), tik XIII a. įtvirtintas Aukštutinis miestas (dabar vadinamas Pilies kalnu), neįtvirtintas Žemutinis miestas Pajautos slėnyje ir priemiestis dabartinio Kriveikiškių kaimo laukuose, į š.r. nuo Lizdeikos kalno. Iš pietryčių, nuo kryžiuočių karo kelių aprašymuose minimų brastų per Nerį ("per šauksmą" ir "per tris šauksmus" nuo pilies aukštupio link) į Kernavę vedė kelias, už Kernavės upelio stačiu kampu sukantis į dešinę, po to, praėjęs siaura juosta tarp upelio ir pelkės, prie aukštumos šlaito vėl staiga pasisukantis į kairę.

Ties šiuo posūkiu ant aukštumos iškyšulio buvęs nedidelis įtvirtinimas; jo įgula galėjo neilgam sulaukyti užpuolikus, leisdamas miesto gyventojams pasislėpti pilyse ir pasiruošti apgulčiai.

Be minėto de Lanua pasakojimo, beveik nėra išlikusių dokumentų apie Vilniaus augimą XV a. Kiek daugiau rašytinių šaltinių yra iš XVI ir XVII a. Deja, iki šiol nėra išleista juos apibendrinančių darbų. Atskirų senamiesčio kvartalų istoriniai tyrimai ne visuomet buvo nuoseklūs ir išsamūs. Pastaruoju metu dažniausiai naudojamos istoriko R. Firkovičiaus parengta Lietuvos Metrikos dokumentų, kuriuose minimas Vilnius ir vilniečiai, santrauka (5). Šiame rinkinyje aptinkama ir gana netikėtų žinių, pvz., apie bokšto statybą Aukštutinėje pilyje XVI a. pradžioje (du 1527 m. ir 1530 m. dokumentai), apie nedidelį, dabar visiškai pamirštą kvartalą, buvusį tarp Vilnios senosios vagos žiočių ir Tvardovskio bokšto, į šiaurę nuo Žemutinės pilies, taip pat apie lentpjūvę ir trijų ratų malūną Puškarnėje (1652, 1677 m. dokumentai). Ankstyviausi išlikę Metrikos dokumentai, kuriuose minimas Vilnius, datuojami XV a. pabaiga. Tuo metu miestas jau buvo labai išsiplėtęs, todėl antrajame ir trečiajame dešimtmėčiuose prie natūralių kliūčių pastatyta miesto siena iš tiesų juosė tik centrinę jo dalį. Metrikos dokumentai iš dalies parodo, kiek tada buvo išsiplėtę už miesto sienos likę jo priemiesčiai. Pirmą vietą užima į vakarus nuo Žemutinės pilies buvusios Lukiškės. Apie Šv. Jurgio bažnyčią ir vienuolyną išsidėsčiusi rytinė jų dalis (dėl XVI a. čia buvusios patrankų ir varpų liejyklos dažniausiai vadinama Puškarnė) XVI a. minima mažiausiai 22 dokumentuose; dar devyniuose minima vakarinė, prie Neries buvusi dalis - vadinamos Totorių Lukiškės. Antroje vietoje XVI a. buvo Užupis (17 dokumentų), toliau - Antakalnis ir Sereikiškės (po devynis), Neries dešiniajame krante buvę Žvejai ir Šnipiškės - iš viso dešimt dokumentų, Vilniaus vartų priemiestis (taip pat ir namai prie Vilniaus gatvės) - 7 dokumentai, tik po tris kartus paminėti Rūdninkų (Šv. Stepono) ir Trakų priemiesčiai, vos vieną - Aušros Vartų (Šv. Nikodemo, Aštriojo galo) priemiestis, tuo tarpu Subačiaus - nė karto. Šių duomenų nereikia absoliutinti - juk žinoma, kad už vėlesnių Subačiaus vartų gyventa dar XIV a., o XVII a. Metrikos dokumentuose šis priemiestis minimas bemaž dvigubai dažniau už Antakalnį. Vis dėlto akivaizdu, kad tuomet tankiausiai užstatyti buvo Puškarnės (Lukiškės) bei Užupio priemiesčiai, tačiau ir jų dydis, ir gyventojų socialinė padėtis smarkiai skyrėsi. Puškarnėje, tarp keleto didikų rezidencijų esančiuose namuose, daugiausia gyveno amatininkų elitas (pvz., auksakaliai), tuo tarpu Užupis buvo ir liko skurdžių rajonas.

Pagal dokumentuose pateikiamus aprašymus sunku nustatyti, kur buvo dauguma juose

minimų pastatų ir kiek tęsėsi atskiri priemiesčiai. Gana retai minimi orientyrai, kurių vieta yra tiksliai žinoma, kaip kad Šv. Jurgio bažnyčia ir vienuolynas Puškarnėje, į šiaurės rytus nuo Malūnų ir Užupio gatvių sankryžos buvusi Šv. Petro cerkvė, Vilnios malūnai ar Šv. Petro ir Povilo bažnyčia Antakalnyje; daugelio lokalizacija (pvz., valdovo šunidžių Žvejuose, Giraitės upelio Antakalnyje ir tt.) nebeaiški. Sunku įvertinti ir pastatų išdėstymo tankį. Sprendžiant iš gana dažnai minimų daržų ir sodų, galima teigti, kad priemiesčiai buvo palyginti retai užstatyti.

XVI a. antroje pusėje ir XVII a. pradžioje pasirodė pirmieji Vilniaus planai ir vaizdai. Ankstyviausias jų - 1576 m. išleistame Brauno ir Hohenbergo atlase įdėtas planas (3, 23 pav.). Manoma, kad jame vaizduojami pagrindiniai pastatai nupiešti apie 1545 metus, vėliau komponuoti į vieną vaizdą, o tuščios vietos užpildytos sąlyginių pastatų maišalyne. Todėl plane labai iškreiptas gatvių tinklas, miesto sienos šiaurvakarinė dalis "nužygiuoja" į Žaliąjį tiltą, nerandama tuo metu tikrai stovėjusių pastatų. Neatpažįstamas Užupis, visiškai nepažymėtas Antakalnis, didžiojo kunigaikščio Viršupio vasaros rezidencija iš dabartinio Antakalnio pabaigos perkelta vos ne prie pilies, Paplaujos (Paplavų) priemiestis pernelyg didelis. Galima suminėti ir daugiau netikslumų, bet pakaks konstatuoti, kad Brauno planu, kaip istorijos šaltiniu, reikia naudotis labai atsargiai.

Daug patikimesnis dokumentas - apie 1600 m. kartografo T. Makovskio nupiešta Vilniaus panorama (3, 27 pav.). Miestas vaizduojamas iš vakarų, iš žemo stebėjimo taško, todėl į rytus buvusio Užupio ir Paplavų nematyti; Antakalnis į panoramą nepatenka. Gerai matyti beveik Žaliąjį tiltą siekianti Puškarnė (Lukiškės), nuo jos į vakarus siaura juosta nusidriekusios Totorių Lukiškės, gana didelį plotą užimantis Šv. Stepono (Rūdninkų) priemiestis bei mažesni Trakų ir Aušros vartų priemiesčiai. Piešinys yra gana tikslus. Abejonių kelia tik Puškarnėje buvusios Radvilų rezidencijos didžiulio sodo vaizdas. Galbūt autorius sąmoningai nupiešė jį pernelyg didelį - T. Makovskis buvo Radvilų rūmų kartografas.

Įdomu palyginti įvairiuose to meto kartografo darbuose esančius trumpus Vilniaus aprašymus. Jau minėto Brauno plano tekste sakoma, kad miesto pastatai "daugiausia mediniai, išsklaidyti ir pastatyti be jokios tvarkos", tik kai kur yra mūrinių namų, tuo tarpu priemiestis tik vienas ir tas pats bevardis (pagal aprašymą - tai Užupis), apstatytas lūšnomis, be gatvių (11, p. 77-78). Teiginiai akivaizdžiai neteisingi - XVI a. pabaigoje Vilniaus miesto, iš dalies ir priemiesčių, gatvių tinklas jau buvo susiformavęs, priemiesčių buvo keletas (beje, dauguma jų vaizduojami plane), nekalbant apie tai, kad to meto dokumentuose gana dažnai kartojami Sereikiškių, Lukiškių, An-

takalnio ar Užupio vardai. Tuo tarpu 1613 m. išleistame Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės žemėlapyje (autorius T. Makovskis) tekste tvirtinama (veikiausiai kiek perlenkiant į kitą pusę), jog "mieste daug puikių pastatų, tiek valstybinių, tiek privačių. Medinių namų šiuo metu yra nedaug, ir jie stovi tolimesnėse, nuošalesnėse vietose bei priemiesčiuose" (11, p. 85).

1646 m. datuojamame Lukiškių plane gana sąlygiškai pažymėtos tik Totorių ir Radvilų Lukiškės, išsidėčiusios siaura juosta išilgai kairiojo Neries kranto nuo Šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčios iki Vingio. Kiti priemiesčiai išvis nenurodomi. Kur kas daugiau informacijos teikia 1648 m. sudarytas inžinieriaus F. Getkanto planas (3, 165 pav.). Jis braižytas ruošiantis karui, todėl miesto sienų viduje esantys objektai išvis nežymimi, o išorėje - žymimi tik tie, kurie, autoriaus nuomone, galėjo būti svarbūs įrengiant naujas miesto fortifikacijas ir modernizuojant senąsias. Planas laikomas labai tiksliu. Apžiūrint miesto ir pilių įtvirtinimų kontūrą, krenta į akis prieš Aušros Vartus, šalia šaltinio, pažymėtas apvalus statinys, siena sujungtas su vartais. M. Lovmianska 1929 m. teisingai, nors kiek abejodama, teigė, jog tai istoriniuose dokumentuose minimas "rurmusas", t. y. vandens pumpavimo įrenginys. Nuo jo į viešą šulinį šalia Aušros Vartų einantis akvedukas matomas dviejose F. Smuglevičiaus akvarelėse. 1983 m. "rurmuso" liekanas kasinėjo V. Grišinas (3, 174, 175 pav.; 7, p. 63-67). Kita reikšminga F. Getkanto plano detalė - į vakarus nuo Katedros pažymėti vartai ir tiltas per senąją Vilnios vagą. Abu statiniai dažnai minimi Lietuvos Metrikos dokumentuose: čia prasidėjo kelias, davęs pradžią Tilto gatvei. Minėtais vartais pastaruoju metu domėjosi bene tik V. Drėma ir istorikas S. Samalavičius. Pastarasis teigė, jog šie vartai Žemutinės pilies sienoje padaryti, XIV a. užmūrijus senosius pietvakarinius, buvusius dabartinės varpinės bokšte (23, p. 5, 6).

Už miesto sienų F. Getkantas atkreipė dėmesį į Gedimino kapo kalną. Jis pavaizduotas plokščia viršūne, su vienišu medžiu aikštelės centre ir krūmais šlaitų viršuje. Kitos Vilnių supusios aukštumos nežymimos. Kodėl F. Getkantas nubraižė vien minėtą kalvą, iškalbingai atsako 1730 m. datuojamas Fiurstenhofo planas, kuriame ant Gedimino kapo kalno pažymėti iš žemių supilti artilerijos įtvirtinimai su prierašu, kad tai "Moscow schance" ir data "1659" (3, 31, 32 pav.). Dabar sunku pasakyti, ar įtvirtinimus išties įrengė rusų kariuomenė, ar jie supilti anksčiau, laukiant Maskvos pajėgų šiveržimo.

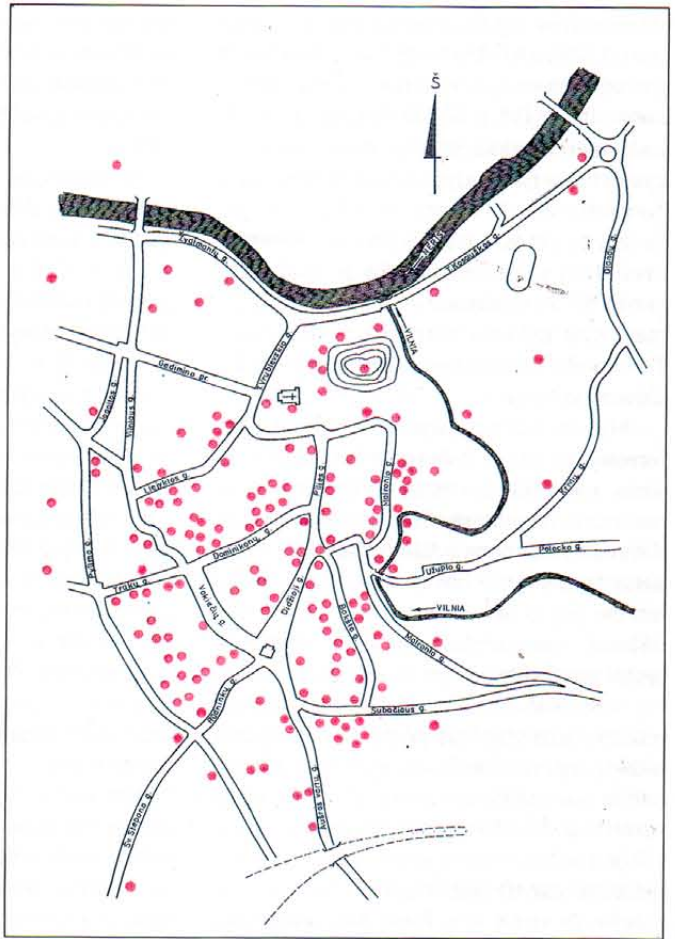
Aplink miesto sieną F. Getkantas pažymėjo priemiesčių gatvių tinklą. Gerai išsiskiria į vieną masyvą susilieję Vilniaus vartų ir Lukiškių priemiesčiai; pastarasis tęsiasi iki Šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčios. Ga-

na nedideli atrodo Trakų ir Rūdninkų priemiesčiai: pirmasis baigiasi ties Pohuliankos aukštumos šlaito viduriu, antrasis nepasiekia Šv. Stepono bažnyčios. Aušros Vartų priemiestis atrodo nedaug išsiplėtęs, Antakalnis ir Subačiaus priemiestis išvis nežymimi. Užupis tęsiasi maždaug iki dabartinių Užupio, Polocko ir Krivių gatvių sankryžos. Žymios dalies gatvių (Tilto, Vilniaus, Totorių, L. Stuokos-Gucevičiaus, Bazilijonų, Aušros vartų, Šv. Dvasios, Užupio, Paupio, Malūnų) trasos nesiskiria nuo dabartinių, t. y. XVII a. viduryje stabilus priemiesčių pagrindinių gatvių tinklas jau buvo susiformavęs. Kaip tankiai išsidėstę pastatai ir kokio tipo užstatymas vyravo, neaišku.

Kaip matyti, istoriniai šaltiniai Vilniaus raidą nušviečia netolygiai; ypač trūksta duomenų apie XIV a. pabaigoje - XV a. vykusius procesus. Daugelį spragų gali užpildyti archeologinių tyrimų metu sukaupiti faktai.

Archeologiniai duomenys

Bandant apibendrinti archeologinių tyrimų medžiagą apie Vilniaus miesto raidą nuo XIV a. pabaigos, visų pirma buvo surinkti kasinėjimų ataskaitose esantys duomenys, tačiau drauge peržiūrėti ir visi Nacionaliniame muziejuje, Taikomosios dailės muziejuje, Architektūros muziejuje bei Paminklų restauravimo institute esantys radiniai. Mėginant susisteminti šių peržiūrų rezultatus, pastebėta: gana dažnai nepavykdavo rasti ataskaitų, nors tyrinėjimų radiniai būdavo muziejuose saugyklose; kiek rečiau nesisekdavo išsiaiškinti, kur yra ataskaitose minimi radiniai; dalis ataskaitų buvo išvis be radinių sąrašų. Kai kada gerokai skirdavosi tikroji ir ataskaitose aprašyta radinių chronologija; neretai nesutapdavo faktinis ir priėmimo aktuose nurodytas radinių kiekis. Galima paminėti kelis tipiškus pavyzdžius. 1967 m. vykdytų archeologinių tyrimų L. Stuokos-Gucevičiaus gatvės pradžioje ataskaitoje aprašomi aptikti XV a. sluoksniai, tačiau muziejuje esanti medžiaga priskirtina tik XVII a.; priėmimo akte nurodytas ir muziejuje faktiškai esančių radinių kiekis sutampa (po 22 egzempliorius). 1970, 1971, 1972 m. vykdytų Menininkų rūmų tyrimų metu kieme ir rūsiuose iškastos 42 įvairaus dydžio perkasos (planuose pažymėtos 38). Ataskaitų tekste porą kartų

3 žem. Vilniaus senamiestyje kasinėtose vietose, kuriose aptikta XVI - XVII a. radiniai

užsimenama, kad aptinkama žaliai glazūruota keramika (importiniai indai su žalia glazūra Lietuvoje pasirodė XIV a.; XVI-XVII a. dažnai aptinkamas ir vietinės gamybos, ir įvežti žaliai glazūruoti keraminiai dirbiniai), tačiau nė vienas sluoksnis nedatuojamas, radinių sąrašų nėra, aptikti jų muziejuose nepavyko.

Dėl šių priežasčių nuspręsta nesiremti tyrimų autorių nurodytų sluoksnių datavimu, jeigu radinių nepavykdavo aptikti saugyklose arba jeigu ataskaitose nebuvo tipiškių dirbinių piešinių, nuotraukų ar išsamių aprašymų. Todėl pateikiamose iliustracijose nepažymėta 1960 m. kasinėjimai Pilies g. 13, tais pat metais - Bokšto g. 21, 1982 m. - Subačiaus g. 5, 7, 1979-1982 m. - Vilniaus g. 22a, 1982 m. - šalia Šv. Dvasios cerkvės, 1983 m. - Šv. Ignoto g. 6, 1984 m. - Bazilijonų g., 1983 m. - Pilies g. 14, 16 ir t. t. (pirmųjų tyrimų ataskaitoje teigiama, jog aptikti XIII a. radiniai, likusiose - XIV a.).

Be to, teko konstatuoti, kad Vilniaus senamiestis tyrinėtas labai netolygiai. Beveik nekasinėti priemiesčiai (tarp jų - prie pat Žemutinės pilies esantis didžiulis Puškarnės priemiestis), taip pat - teritorijos tarp Pilies ir Maironio gatvių centrinė ir šiaurinė dalys. Trikampio tarp Dominikonų gatvės, Trakų gatvės rytinės dalies ir Rotušės tyrimų dalis ataskaitų neinformatyvios, o radinių muziejuose beveik nėra. Visiškai nekasinėtas Paplaujos

priemiestis. Žvejų ir Šniapiškių priemiesčiuose 1991 m. vykdyti žvalgomieji archeologiniai tyrinėjimai, tačiau ataskaita iki šiol neparašyta. Nepakankamai kasinėta teritorija į šiaurę ir šiaurės rytus nuo Trijų Kryžių kalno. Todėl miesto augimo tempai ir kryptys ne visuomet aiškūs.

Nustatant XIV a. pabaigos - XV a. miesto ribas, sluoksniai buvo datuojami pagal tyrinėjimų metu aptiktą buitinę keramiką. XIV a. keramikos chronologija buvo tikslinama pagal H. ir V. Holubovičių kasinėjimų šalia Trijų Kryžių kalno medžiagą bei Pajautos slėnio Kernavėje radinius (abu kompleksus galima laikyti etaloniniais, nes Kreivasis miestas Vilniuje ir Žemutinis Kernavės miestas buvo sunaikinti 1390 metais ir nebeatstatyti). Kiti XIV-XV a. priskirtini dirbiniai senamiestyje aptinkami labai retai, dažnai - suardytuose sluoksniuose. XV a. pabaigos - XVII a. sluoksniai buvo datuojami pagal buitinę keramiką, koklius ir monetas.

Gausių archeologinių tyrinėjimų Vilniaus Aukštutinėje ir Žemutinėje pilyse duomenys liudija, jog ši teritorija - miesto branduolys; jis buvo tankiai užstatytas ir gerai įtvirtintas gerokai prieš 1390 m. antpuolį, iš esmės pakeitusį miesto vaizdą ir jo augimo kryptis. Kalbant apie Altarijos kalvose buvusią miesto dalį, iškyla nemažai problemų. H. ir V. Holubovičių kasinėjimai įrodė, kad XIII-XIV a. buvo apgyvendinta teritorija į p.r. nuo Trijų Kryžių kalno; tai patvirtino ir 1989 m. žvalgomieji tyrinėjimai. Stebint statybos darbus ir geologinius tyrimus, pastebėtas kultūrinis sluoksnis (kai kur apie 4 metrų storio) Dainų slėnyje ir ant Stalo kalno. Tyrinėjant teritoriją ties įvažiavimu į stadioną, esantį šalia Dainų slėnio, aptikti tik XVI-XVII a. datuoti palaidojimai; viename jų greta griaučių gulėjo muškietos ar pistoletų kulka (18). Trijų Kryžių kalno papėdėje (T. Kosciuskos g. 3) 1995 m. tyrinėjimų (vad. A. Vaicekuskas) metu aptikta medinė atraminė siena bei pastato dalis datuoti XIV a. vid. ir antra puse; šie radiniai greičiausiai sietini ne su Kreivąja pilimi, o su Vilnios žiotyse buvusiu uostu. V. Daugudžio kasinėjimai parodė, kad ši pilis buvusi ant Trijų Kryžių (Kreivojo, Plikojo) kalno. Tiesa, neišku, ar tai ilgai naudotas piliakalnis, ar palyginti vėlai įtvirtinta miesto dalis, panašiai kaip Pilies kalnas Kernavėje. Taip pat neišku, kiek patikimi V. Daugudžio ir S. Lasavicko teiginiai, esą Kreivoji pilis turėjusi galingus, daug kartų rekonstruotus įtvirtinimus - nemaža dalis tyrinėjimų metu aptiktų fortifikacijų galėjo būti įrengtos nuo XVII a. vidurio iki XIX a. pirmosios pusės, kai ant šios kalvos keletą kartų buvo supilamos bastioninių įtvirtinimų sistemos, beveik suardžiusios čia buvusį ankstyvesnį kultūrinį sluoksnį.

Toliau kalbant apie dabartiniame Kalnų parke buvusios Vilniaus dalies įtvirtinimus, reikėtų sugrįžti prie jau minėtos S. Lasavicko

rekonstrukcijos, paskelbtos V. Daugudžio darbe (2, 16 pav.). Palyginus su ankstesniaja, publikuota knygoje "Lietuvių karas su kryžiuočiais" (12, p. 108), ji neatpažįstamai evoliucionavusi. Kiek tiksliai abu autoriai naudojo archeologinių tyrinėjimų duomenimis, galime spręsti, sugretinę su jau cituota D. Misiukaitės ataskaitos ištrauka. 1994 m. buvo tyrinėti dar keli piešinyje nurodyti įtvirtinimų elementai. Iškasus kelis šurfus į pietus nuo Trijų Kryžių kalno, S. Lasavicko nurodyto pylimo vietoje, gausi komisija (joje dalyvavo apie dešimt archeologų) konstatavo, kad tai pastaraisiais dešimtmečiais šlaito erozijos metu susiformavusi ketera. Tuo pat metu atlikti žvalgomieji tyrimai ant dviejų abipus Olandų gatvės esančių kalvų (pastaruoju metu imta teigti, jog tai bevardis piliakalnis ir žvalgakalnis). Nustatyta, kad abi kalvos neturi nei išorinių piliakalnio požymių, nei kultūrinio sluoksnio, o ant vadinamojo Bevardžio piliakalnio pažymėti du viršutiniai pylimai tėra pusiau užslinkę apkasai. Pradėjus 1989 m. tyrinėjimų ant Gedimino kapo ir Bekešo kalnų išvadas, peršasi mintis, kad minėta rekonstrukcija su įmantriai išraižyta gynybinių sienų sistema daugiausia paremta autoriaus fantazija, o Kreivoji pilis su papiliais užėmė kur kas mažesnę plotą, nei buvo manyta. Kad ši teritorija buvo ilgam apleista po 1390 m. gaisro, rodytų tai, jog čia neaptinkama XV a. datuotinių radinių.

1 pav. matomas XIV a. - XV a. pradžios radimviečių išsidėstymas rodytų, kad ne visuomet teisingas istorikų dažnai kartojamas teiginys: ankstyvosios sodybos kūrėsi išilgai senųjų kelių. Dažniau pastebima, kad pastatai buvo išsidėstę į šoną nuo pagrindinio kelio (pavyzdžiui, rajonas tarp dabartinių Pilies ir Didžiosios gatvių, iš vienos pusės, bei Maironio ir Bokšto gatvių, iš kitos, arba teritorija Šv. Ignoto gatvės aplinkoje). Geologo V. Mikailos duomenimis, tokiems anksti apgyvendintiems centrams dažniausiai pasirinktos palyginti aukštos, tačiau šalia upelių ar šaltinių esančios vietos; kitur palyginti negiliai yra gruntinio vandens sluoksniai. Išimtis būtų gal tik Maironio gatvės rajonas, tačiau reikėtų nepamiršti, kad XIV a. Neries ir Vilnios vagos buvo maždaug dviem metrais gilesnės.

N agrinėjant XIV a. radinių išsidėstymą dabartiniame senamiestyje, susidaro įspūdis, kad jau iki XIV a. pabaigos buvo apgyvendinta, nors ir netolygiai, beveik visa teritorija, XVI a. pradžioje apjuosta gynybine siena. Dar kelios radimvietės yra aiškiai atsitiktinės. Pavyzdžiui, XIV a. radiniai tarp Bokšto ir Maironio gatvių bei šalia bastėjos veikiausiai pateko aukštumos gyventojams pilant šiukšles, o vėliau - užpilant Vilnios senvagę, prie Tilto gatvės - atvežtu gruntu aukštinant Neries salpą. Bazilijonų g. ir Malūnų g. 3, 5 šio laikotarpio radiniai gali

būti tiek atsitiktiniai, tiek patekę iš suardyto kultūrinio sluoksnio. Periferinėmis, ty. nutolusiomis nuo tuo metu apgyventų masių, reikėtų laikyti radimvietes Subačiaus g. 21, 23, Gaono g. 7, Pilies g. 3, 5, Vilniaus g. 24. Atskirai paminėtinos antros XIV a. pusės - XV a. pradžios radimvietės Vilniaus g. 18 ir Gedimino pr. 14; galbūt šio rajono apgyvendinimas sietinas su Vytauto inicijuotu totorių įkurdinimu XIV-XV amžių sandūroje.

Stebint kitų šio meto radimviečių išsidėstymą, susidaro įspūdis, kad jos susitelkusios į kelis masyvus, skiriamus "tuščių" zonų (t. y. rajonų, kuriuose XIV a. radinių neaptikta). Galima išskirti bent penkis gyvenamuosius rajonus:

1. Vakarinė senamiesčio dalis. Tai teritorija į šiaurę nuo Žemaitijos gatvės, apimanti Pranciškonų vienuolyną, vakarinę Trakų gatvės dalį, pietinę Vilniaus gatvės dalį ir besitęsianti iki Benediktinių gatvės. Šiame rajone sluoksnio intensyvumu ir palyginti ankstyvais radiniais išsiskiria du nedideli plotai: a) pastatų Žemaitijos g. 6, 8, Lydos g. 5 aplinkoje; b) išilgai Šv. Ignoto gatvės ir Dominikonų vienuolyne. Antros XIV a. pusės - XV a. pradžios radinius tarp Benediktinių ir Liejyklos gatvių reikėtų vertinti atsargiai - galbūt tai sąvartynas prie Kačergos. Aprašytą masyvą nuo kitos senamiesčio dalies skiria du plotūs ir nemažai tyrinėti ruožai, kuriuose XIV a. radinių neaptikta; tai a) Totorių, Odminių ir L. Stuokos-Gucevičiaus gatvių rajonas bei b) juosta, besitęsianti nuo Trakų gatvės rytinės dalies išilgai Vokiečių gatvės iki pat Visų Šventųjų gatvės imtinai. Reikėtų pridurti, kad tiesiant komunikacijas išilgai Vokiečių gatvės vis dėlto aptiktos kelios XIV a. indų šukės, tačiau ataskaitoje nenurodyta, kurioje gatvės dalyje jos rastos, todėl šia medžiaga negalima naudotis.

2. Universiteto ir Alumnato rajone išsiskiria nedidelis, apie 1 ha dydžio plotas.

3. Dar vienas nedidelis masyvas - tai Bernardinų bažnyčios ir vienuolyno aplinka.

4. Rajonas, kurį sąlyginai galima pavadinti "Rusų galu" (tikslios pastarojo ribos kol kas nežinomos). Paminėtini čia vykę kasinėjimai Maironio g. 13 ir Latako gatvėje, davę gausią ankstyvą XIV amžiaus medžiagą. Toliau į pietus radinių mažiau, pvz., iškasus apie 200 m² dydžio plotą, Didžiojoje g. 1 teaptikta keliolika iš suardyto sluoksnio patekusių XIV a. - XV a. pradžios šukių ir XIV a. datuotinas žiedas.

5. Pietrytinė senamiesčio dalis, apimanti rajoną nuo Savičiaus gatvės iki Šv. Dvasios cerkvės. Daugelyje kasinėjimų (Subačiaus g. 11, Savičiaus g. 11, Šv. Kazimiero g. 7, 9, šalia Šv. Dvasios cerkvės) gausu nagrinėjamojo laikotarpio radinių, nors kultūrinis sluoksnis gerokai apardytas, pvz., tarp Augustijonų ir Bokšto gatvių ištyrus 3000 m² dydžio plotą, vidutinio intensyvumo XIV a. sluoksnis su medinių pastatų pėdsakais atidengtas tik apie 280 m² plote. Subačiaus gatvės pradžioje šio laikotar-

pio radinių aptikti nepavyko.

Vertinant Senamiesčio teritorijoje aptiktą XIV a. - XV a. pradžios kultūrinį sluoksnį, reikėtų pažymėti, kad jis neintensyviai dažniausiai vos 10-15 cm storio, šviesios spalvos, su nedaugeliu radinių. Matyt, tuo metu netgi aprašyti apgyvendinti masyvai (išskyrus galbūt dalį "Rusų galo") buvo retai užstatyti. Taip pat paminėtina, kad kol kas kasinėjimų metu nepavyko aptikti Vygando Marburgiečio kronikoje minimo tilto ir Jogailos privilegijoje aprašyto pylimo liekanų.

XV a. datuoti sluoksniai žymiai intensyvesni. Apibūdinant šio laikotarpio radinių išsidėstymą Senamiestyje, krinta į akis tai, kad radimvietės iki antros XV a. pusės visiškai užpildo XIV a. buvusius tuščius plotus tarp apgyvendintų masyvų. Kartu pažymėtina, kad dauguma radimviečių vis dar koncentruojasi gynybinės sienos ribose (2 pav.). Iš dalies tai susiję su techninėmis priežastimis - labai retai tekasinėta už sienos. Nemaža atokiau nuo senamiesčio branduolio aptiktų šio laikotarpio radinių čia patekė atsitiktinai. Pavyzdžiui, XV a. keramika į bastėjos griovį galėjo nuslinkti nuo gretimos aukštumos arba patekti ten su šiukšlėmis ar atvežtu gruntu. Aukštaičių ir Maironio gatvių sankryžoje tokie radiniai atvežti XVI-XVII a. riboje, žeme ir šiukšlėmis buvo užpilamos stovėjusių medinių ūkinių pastatėlių liekanos. Į šiaurę nuo Tiltos gatvės XV a. radiniai galėjo patekti tiek iš čia susiformavusio, bet dabar suardyto kultūrinio sluoksnio, tiek kartu su supiltu gruntu. Atskirai paminėtinos dvi radimvietės. Pylimo g. 51 aptikti XV a. dirbiniai sietini su čia stovėjusiomis sodybomis. Lukiškių aikštės šiaurės vakarų kampe šio laikotarpio keramika aptikta neintensyviai, tačiau aiškiai išskiriamame kultūriniame sluoksnyje. Reikėtų daryti išvadą, kad šią vietą tuomet siekė vadinamasis Totorių Lukiškių priemiestis. Ar tada buvo apgyvendintas visas plotas nuo pastarosios radimvietės iki Vilnios senosios vagos, neaišku - kaip jau minėta, ši didžiulė teritorija beveik netyrinėta.

Nuo XV-XVI a. ribos aptinkamų dirbinių smarkiai daugėja. Šio laikotarpio ir vėlesni kultūrinio sluoksnio horizontai neretai nepaprastai intensyviai. Paradoksalu, bet labai sunku nustatyti miesto plėtimosi tempus XVI-XVII a. remiantis vien archeologijos duomenimis. Tai nulėmė netolimos praeities paminklosaugos politika. Senamiesčio kultūrinio sluoksnio (archeologijos paminklo) ribos buvo nubrėžtos pagal miesto gynybinę sieną; atokesni rajonai labai mažai tyrinėti, todėl duomenys apie juos fragmentiški arba jų išvis nėra. Kiek tuo metu buvo išsiplėtęs Vilnius, galima suvokti prisimenant kai kurias gerokai nuo senamiesčio branduolio nutolusias radimvietes. Apardytas kultūrinis sluoksnis su XVI-XVII a. radiniais aptiktas visoje žvalgytoje Lukiškių aikštės teritorijoje. Šio laikotarpio sluoksniai aptikti

prie Šv. Stepono bažnyčios, to paties pavadinimo priemiesčio pabaigoje. Liepkalnio g. 1 yra daugiau kaip 3 metrų storio kultūrinis sluoksnis; apatinė jo dalis su gausiais radiniais ir gerai išlikusių medinių pastatų likučiais priskirtina XVI a. XVII a. sluoksniams surasti šalia T. Kosciuškos gatvės, taip pat už Šv. Petro ir Povilo bažnyčios, greta Trinitorių bažnyčios Antakalnyje bei prie Šv. Rapolo bažnyčios Šnipiškėse. Kultūrinis sluoksnis su XVII-XVIII a. riba datuotais kokliais aptiktas į vakarus nuo Rusų kapinių. Be to, reikėtų paminėti rajonus, kuriuose archeologiniai tyrinėjimai buvo be rezultatų. Į vakarus nuo senamiesčio, teritorijoje nuo Mindaugo ir Tauro gatvių iki M. K. Čiurlonio g. 17, aptikta pavienių XVII a. keraminių indų ir koklių fragmentų, tačiau jie rasti kartu su XIX a. dirbiniais, t. y. patekė čia atsitiktinai. Užupyje nagrinėjamo laikotarpio kultūrinis sluoksnis baigiasi ties Polocko, Užupio ir Krivių gatvių sankryža; toliausiai į rytus aptikti radiniai - keletas XVII a. šukių, iškastų šalia namo Krivių g. 8. Kaip minėta, Šnipiškės ir Žvejai faktiškai netyrinėti, todėl čia esančio kultūrinio sluoksnio datavimas, ribos ir stovis neaiškūs.

Kaip matome, remdamiesi archeologinių ir istorinių tyrimų duomenimis, jau XIV a., veikiausiai antroje pusėje, vyko staigus miesto plėtimasis, todėl XIV a. pabaigoje buvo užstatyta beveik visa dabartinio senamiesčio teritorija, juosiamą gynybinės sienos. Dažniausiai neintensyviai kultūrinis sluoksnis ir radimviečių išsidėstymas grupėmis leidžia teigti, kad tuo metu į pietus nuo Žemutinės pilies - miesto branduolio - buvusi jo dalis veikiau priminė paskirų gyvenviečių konglomeratą. Tačiau jau XV a. pirmoje pusėje ištais apgyvendinama visa senamiesčio teritorija (tai XVI a. gynybinės miesto sienos apjuosta teritorija). Vėliau Vilnius sparčiai plėtėsi pietų, pietvakarių ir šiaurės vakarų kryptimis. Nepakanka duomenų tiksliai nustatyti, kokios buvo miesto ribos XVI-XVII a., tačiau aišku, jog dalis to laikotarpio kultūrinio sluoksnio tebelieka už Kultūros vertybių apsaugos įstatymo ir kitų normatyvinių aktų saugomos teritorijos.

LITERATŪRA

1. Baliński M. Historia miasta Wilna. W., 1842.
2. Daugudis V. Iš Vilniaus miesto praeities. V., 1993.
3. Drėma V. Dingęs Vilnius. V., 1991.
4. Dzikas L. Vilniaus senamiesčio raida archeologijos duomenimis (iki XVIII a.). V., 1990. Mašinarštis. Saugomas Paminklų restauravimo institute (toliau - PRI) archyve, f. 5, b. 5139.
5. Firkovičius R. Lietuvos TSR architektūros paminklų bibliografija. Lietuvos Metrika. V., 1975. PRI archyvas, f. 5, b. 1293, 1381.
6. Gasparavičienė S. Senosios miesto gy-

nybinės sienos Rūdininkų vartai. Istorinė apžvalga. V., 1993. PRI archyvas, f. 5, b. 6466.

7. Grišinas V. Vilniaus "urmusas". // "Kultūros barai", 1990 m. Nr. 9.

8. Gwagnin A. Z kroniki Sarmacyi Europekiej Alexandra Gwagnina z Werony. Kraków, 1860.

9. Jučienė I. Vilniaus Kalnų parko ir buvusios Kreivosios pilies teritorijos kultūrinio sluoksnio patikrinimo grežiniais ataskaita. V., 1976. PRI archyvas, f. 5, b. 1516a.

10. Jučienė I. Senamiesčių tyrinėjimai. // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1976 ir 1977 metais. V., 1978.

11. Jurginis J., Šidlauskas A. Kraštas ir žmonės. V., 1983.

12. Lietuvių karas su kryžiuočiais. V., 1964.

13. Kraszewski J. I. Wilno od początków jego do roku 1750, t. 1. W., 1840.

14. Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, t. 1. V., 1955.

15. Limanowski M. Najstarsze Wilno. // Wilno i ziemia wileńska, t. 1. W., 1930.

16. Lowmianska M. Wilno przed najazdem moskiewskim 1655 roku. W., 1929.

17. Misiukaitė D. Vilniaus pilių muziejus - draustinio teritorijos ribų nustatymas. Žvalgomieji archeologiniai tyrimai. Ataskaita. V., 1990. PRI archyvas, f. 5, b. 5269.

18. Misiukaitė D. Vilniaus Kalnų parko teritorija koncertinės estrados aplinkoje. Žvalgomieji archeologiniai tyrimai. Ataskaita. V., 1990. PRI archyvas, f. 5, b. 5284.

19. Narbutt T. Dawniejsza topografia Wilna. // Teodora Narbutta pomniejszych pisma historyczne szczególnie do historyi Litwy odnoszące się. W., 1856.

20. Ochmanski J. Historia Litwy. Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdansk - Łódź, 1982.

21. Puścizna po Janie Długoszu dziejopisie polskim, to jest: Kronika Wiganda z Marburga rycerza I kapłana Zakonu Krzyżackiego. Poznań, 1842.

22. Samalavičius S. Statybinių medžiagų gamyba ir įmonių susitelkimo vietos Vilniuje XVII-XVIII amžiais. // Architektūros paminklai, t. 4. V., 1977.

23. Samalavičius S. Gedimino aikštė Vilniuje. Istoriniai tyrimai. V., 1988. PRI archyvas, f. 5, b. 4475.

24. Strykowski M. Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi, t. 2. Warszawa, 1846.

25. Tautavičius A. Vilniaus pilies teritorijos archeologiniai kasinėjimai. // Valstybinės LTSTR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis, t. 2. V., 1960.

26. Vijūkas-Kojelavičius A. Lietuvos istorija. K., 1988.

27. Vilniaus miesto istorija nuo seniausių laikų iki Spalio revoliucijos, t. 1. V., 1978.

28. Добрянский Ф. Старая и новая Вильна. В., 1904.

Tiškevičių gintaro karoliai - iš Mikėnų kultūros?

Ši studija aptaria senovinius gintaro karolius, eksponuojamus šiuo metu Palangos Gintaro muziejuje ir, matyt, buvusius Tiškevičių šeimos nuosavybe.

RAIMUNDAS V. SIDRYS
ALDONA SNITKUVIENĖ

Karolių oksidacijos sluoksnius ir jų forma rodo, kad vėrinys (pav. 1) yra nebaltaškas, labai senas, todėl svarbu rasti kuo daugiau duomenų, padedančių nustatyti jų kilmę. Iki šiol yra dvi jų kilmės versijos: 1) grafas Konstantinas Tiškevičius nenustatytu būdu (apie 1830-60 m.) įsigijo bronzos amžiaus šachtinio kape Kakovatoje (Graikija) vėrinį; 2) jie priklausė grafiui Benediktui Henrikui Tiškevičiui, o į jo kolekciją galėjo patekti iš grafo Mykolo Tiškevičiaus rinkinių.

Pirmoji versija: grafo Konstantino Tiškevičiaus nuosavybė

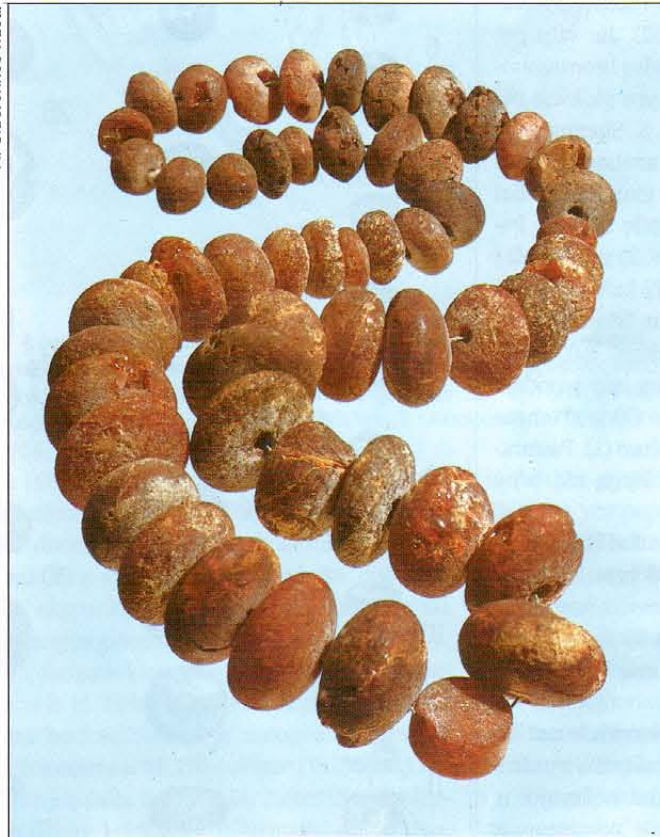
Pagal Romualdą Budrį (autorius informacija, toliau - a. i. - R. S.), buvusį Lietuvos dailės muziejaus darbuotoją, o šiuo metu direktorių, vėrinys (Inv. Nr. TD - 2601) buvo laikomas saugykloje mažoje dėžutėje, ant kurios dangtelio buvo senas įrašas lenkų kalba apie radinio kilmę. 1973 m., perkeliant jį į Palangos gintaro muziejų (Inv. Nr. 16481), atrodo, dėžutė dingo. R. Budrys, anksčiau nusirašė įrašą, kuris skelbė: "Papušalas - 54 gintaro karoliukai, rasti šachtiniame kape Kakovatoje (Graikija), grafo K. Tiškevičiaus nuosavybė. Dėžutė Nr. 12".

Grafas K. Tiškevičius, garsios lietuvių-lenkų šeimos palikuonis, gimė 1806 m. šeimos dvare Logoiske (dabar Minsko sritis, Baltarusija). Didelės pajamos iš lino ir medvilnės audyklos ir geležies liejyklos leido K. Tiškevičiui daug laiko skirti intelektualiam darbui: jis išspausdino knygą apie lietuvių pilikalnius ir pilis, kitą - apie jo geležies amžiaus pilkapių kasinėjimus, vadovavo etnografinėi ekspedicijai palei Nerį (knyga išspausdinta 1871 m., po jo mirties).

Gintaro vėrinio įsigijimą greičiausiai ga-

lima sieti su senienų muziejumi, kurį K. Tiškevičius įsteigė 1842 m. Logoiske. Archeologas J. Kraševskis (16, p. 8) rašė: "trijų dešimtmečių triūsų gr. Konstantinas sukaupė nemažą rinktinę biblioteką, gausų numizmatikos rinkinį, turtingą savojo krašto, Egipto ir kitų šalių iškasenų kolekciją". K. Tiškevičiaus jaunesnis brolis Eustachijus, įsteigęs ir vado-

A. Sidorenkos nuotr.

1 pav. Konstantino arba Benedikto Tiškevičių gintaro vėrinys, saugomas Palangos gintaro muziejuje

vavęs pirmajai archeologų komisijai, irgi kolekcionavo senienas (įsteigė Vilniaus senienų muziejų). Taigi, nėra jokios abejonės, kad K. Tiškevičius turėjo pakankamai lėšų ir tinkamus ryšius įsigyti senovinį gintaro vėrinį net iš Graikijos.

Ypatingai svarbu patvirtinti, kad vėrinys buvo K. Tiškevičiaus įsigytas ir eksponuotas Vilniaus senienų muziejuje (ir galbūt Logoiske) prieš jo mirtį 1868 m. Tai reikštų, kad Mikėnų gintaro radiniai Šiaurės Europoje buvo eksponuoti prieš garsųjį H. Schliemann'o gintaro lobio atradimą (apie 1500 karolių) 1877 m. Mikėnuose, "Kapų Rate A". Schliemann'o gintaras atsidūrė pasaulio dėmesio centre, kai jis paskelbė (21, p. 214-245) pasi-

virtinčius Homero nurodymus apie gintarą, kaip Mikėnų karalių vertybę "Odisejos" IV giesmėje Telemachas, stebėdamasis Menelajaus rūmų turtais, sako: "kiek gintaro, aukso, dramblio kaulo ir sidabro čia žėri aplinkui. Man rodos, Dzeuso tik vieno namuos, olimpiečio gali tiek matyti."

K. Tiškevičius turėjo žinoti savo gintaro karolių archeologinę reikšmę, bet ar apie tai ką nors parašė? Tolimesni tyrimai verti istorijos ar archeologijos magistro tezių. Mokslų Akademijos bibliotekos archyvuose arba Minsko bibliotekose galbūt pavyks surasti Logoisko muziejaus ar Vilniaus senienų muziejaus dokumentus, kurie parodytų, kada ir kaip karoliai buvo pirkti ir eksponuoti.

Bronzos amžiaus vėrinys iš Kakovatos?

Reikia pastebėti, kad K. Müller mokslinius kasinėjimus Kakovatoje pradėjo tik XX a. pradžioje. Tai leidžia suprasti, kad Tiškevičių karolius turėjo rasti vietinis kasinėtojas. Vėlyvojo Elados laikotarpio I-II (1550-1400 pr. Kr.) Kakovatos kapuose surasta daug gintaro. Graikijoje po Mikėnų ir Pylos kapaviečių čia

R. Sidrys dėkingas už 1992-94 m. JAV Fulbright stipendiją Vytauto Didžiojo Universitete, kuri leido jam dėstyti antropologiją ir senųjų civilizacijų meną, taip pat atlikti šiuos tyrimus. R. Sidrys šiuo metu dirba JAV ambasadoje Vilniuje. A. Snitkuvienė yra M. K. Čiurlionio muziejaus taikomosios dailės padalinio vadovė.

buvo daugiausiai iškasta gintaro (11, 1 lentelė). Deja, nėra įrodymų, kad šachtinis kapas su gintaru buvo apiplėštas prieš Muller'o kasinėjimus (A. Harding - a. i.).

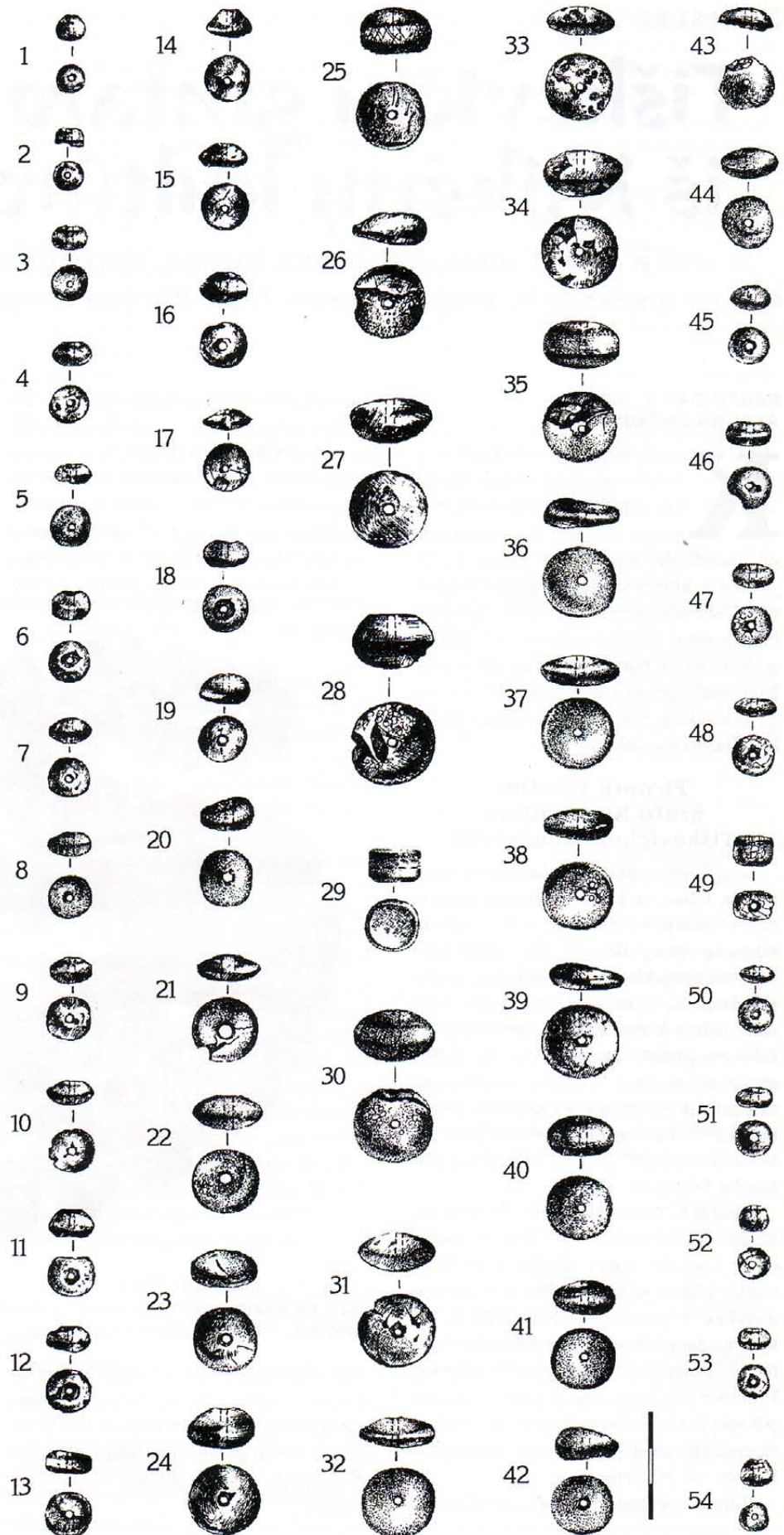
Stipriai oksiduotas karolių paviršius, jų forma bei dydis neprieštarauja tariamai mikėniškajai kilmei. Kaip žinoma (žr. 26, p. 14; 18, p. 11), Baltijos gintaro paviršius per ilgą laiką pasidengia oksidacijos plėvele ir patamsėja. Tiškevičių karolių paviršius yra panašus į Kakovatos karolių, kuriuos autoriui teko matyti Atėnų nacionaliniame archeologijos muziejuje (12, 15 pav.). Tiškevičių karoliai yra rausvos spalvos, tuo tarpu Atėnų - nuo rusvai gelsvos iki šviesiai rudos. Atrodo, jog tai yra dėl vaško ir kitų medžiagų, kurias saugotojai naudojo radinių konservavimui, poveikio. Tai patvirtino, pastebėjęs, kad Palangos karoliai patamsėjo po jų paskutinio konservavimo 1993 m.

Daugiau kaip 500 gintaro karolių iš Kakovatos *tolos* kapo A yra apibūdinti kaip "daugiausiai linzės, plokščio rutulio pavidalo, disko formos" (11, p. 162). Jie taip pat pastebėjo, kad du trečdaliai visų bronzos amžiaus Egėjo gintaro radinių yra plokščio rutulio tipo. Pagal C. Beck ir S. Shennan (4) sudarytą bronzos ir geležies amžiaus gintaro karolių tipologiją, Palangos gintaro karoliai buvo suklasifikuoti (žr. lentelę 37 psl.). Palangos karoliukų forma (pav. 2) yra panaši į Kakovatos plokščio rutulio (19 karolių), linzės formos (16), disko formos ar "storas ir plonas diskas su apvaliais kraštais" (9), netaisyklingos apvalios formos su lašo pavidalo išilginiu pjūviu (4), sferiniai (3) ir trumpas cilindras su apvaliais pakraščiais (1). Pastarasis karoliukas išgręžtas per ilgąją ašį, o ne per trumpąją (pav. 2:29).

Pagal dydį 7 maži karoliukai iš Kakovatos *tolos* kapuose buvo 12-18 mm diametro (11, p. 162). Tai panašų į Tiškevičių karoliukų diametrą 8-24 mm (vidurkis 16 mm). Palangos karoliukų aukštis 5-15 mm (vidurkis 9 mm).

Permatomuose gintaro karoliukuose išgręžtoje skylutėje ryškiai matyti virvutė - žavingas ir neįprastas vaizdas nešiotojui ir stebėtojui. Mikėnų kultūroje permatomas stiklas ar kitos skaidrios medžiagos buvo labai retos. Mažiausiai 39 iš 54 Tiškevičių karoliukų yra permatomi, o tikras skaičius yra daug didesnis, nes nepermatoma žievelė neleidžia pamatyti kai kurių karoliukų vidaus.

Buvo tyrinėta, ar Palangos karoliai drožinėti rankiniu būdu (pvz. ar buvo atsitiktiniai peilio įrėžimai), ar staklėmis (ar sukryžiuoti diametrai yra to paties dydžio). Nors paviršiaus oksidacija trukdė šitai analizei, buvo nustatyta, kad 25 karoliukai (46%) tikriausiai buvo gludinti rankomis ir 15 (28%)

2 pav. Tiškevičių gintaro karoliai

staklėmis. Tai rodo, kad karoliai gaminti kelių amatininkų ar ilgą laiką.

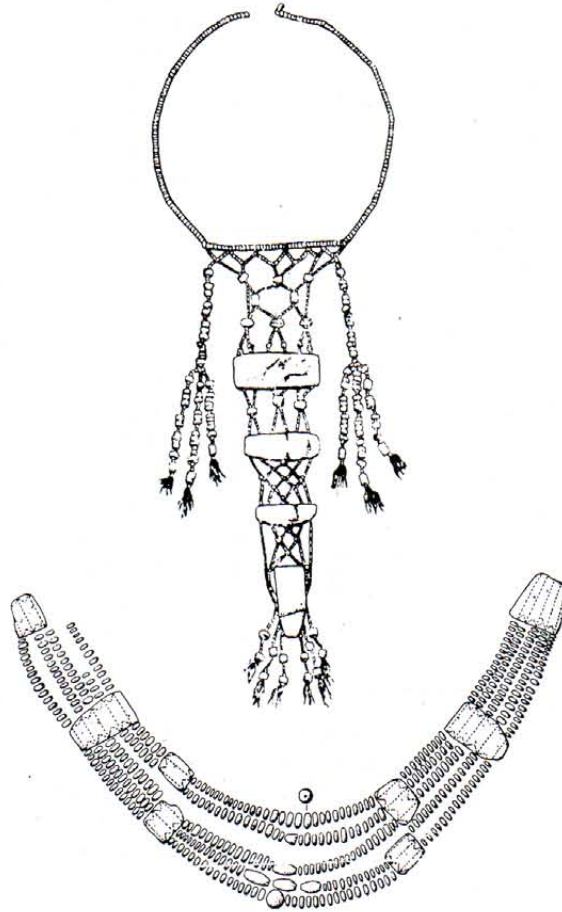
Tiškevičių vėrinys nebuvo tyrinėtas infraraudonaisiais spinduliais (IRS), norint nustatyti, ar tai Baltijos gintaras (t. y. suksinitas). Du didžiausi Baltijos gintaro šaltiniai yra rytų Pabaltijyje (Gdansko įlanka, Sambijos pusiasalis ir Lietuvos pakrantė) ir vakarų Pabaltijyje (Jutlandijos vakarų pakrantė), nors IRS analizė negali jų išskirti. C. Beck ir jo kolegos (2) patikrino 59 gintaro radinius iš Kakovatos: 46 buvo Baltijos gintaro ir 13 - ne. Dauguma gintaro radinių, rastų Mikėnų kultūroje, yra baltiški (C. Beck grupė (3) jų rado 230 iš 264).

Pagal matavimus ir vizualinius stebėjimus tarp Kakovatos ir Tiškevičių karolių yra šiek tiek panašumų. Antra vertus, gan paprasta forma per daug neišskiria jų iš kitų bronzos amžiaus karolių, gamintų šiaurinėje Europoje (A. Harding - a. i.). Jeigu bus nustatyta, kad Tiškevičių vėrinys yra iš Kakovatos, reiktų jį priskirti prie žinomų gintaro radinių sąrašo iš Mikėnų Graikijos (sudaryto A. Harding ir H. Hughes-Brock kataloge (11); A. Harding 1 priedo (12)).

Antroji versija: grafo Benedikto Tiškevičiaus nuosavybė

Naudodamasi archyviniais dokumentais, A. Snitkuvienė pateikia šiame straipsnyje antrą šių karolių įsigijimo versiją. Jie priklausė Raudondvario (prie Kauno) savininkui grafiui Benediktui Henrikui Tiškevičiui (1852-1935). Svarbiausias dokumentas, įrodantis jų priklausomybę šiam savininkui, - 1876 m. Raudondvario inventorinė knyga, kurioje yra įrašas: "Eil. nr. 165. Gintarinių karolių vėrinys" (p. 36). Žinoma, kad šie gintaro karoliai kartu su visa senienų kolekcija (iš viso - 105 vnt.) 1907 m. B. H. Tiškevičiaus buvo padovanoti Mokslo ir meno draugijos muziejui (II, 108). 1914 m. likviduodamasi draugija muziejaus rinkinius perdavė Vilniaus mokslo bičiulių draugijos muziejui, veikusiam iki 1941 m. Iš čia eksponatai pateko į LTSR Mokslo Akademijos Istorijos muziejų (15, p. 4). 1944 m. dalis kolekcijos, jų tarpe ir visa abiejuose draugijų muziejuose sukaupta antikinė kolekcija, buvo deponuota LTSR Dailės muziejuje (III, 80-84) ir vėliau čia suinventorinta.

Identifikuoti didžiąją dalį kolekcijos padėjo išlikę eksponatai, muziejaus archyviniai dokumentai (IV, 6-9) bei Raudondvario inventorinė knyga su šios kolekcijos aprašymu (I, eil. nr. 155-228). Kaip tos pačios kolekcijos dalis, šie karoliai kartu su egiptietiškais amuletais buvo eksponuoti Palangos gintaro muziejuje nuo 1973 m. (kaip depozitas LDM, žr. 5, 2 pav., kuriame gintaro karolius kartu su

3 pav. Gintaro karolių - skirstiklių suvėrimo būdo rekonstrukcija: a) kabučio formos vėrinys (kapas E, Asenkofen, Vokietija); b) kolje tipo vėrinys (kapas 2e, Upton Lovell, Anglija) pagal R. Hachmann 1957 m.; F. Anable ir D. Simpson 1964 m.

B. H. Tiškevičiaus egiptietiškais amuletais užfiksavo fotografas). 1979 m. gintaro karoliai perduoti šiam muziejui nuolatiniam saugojimui. Taip atsektas šių karolių kelias nuo 1876 m. ekspozicijos Raudondvario rūmuose iki Palangos gintaro muziejaus.

Antrasis klausimas, kaip šiuos karolius įsigijo B. H. Tiškevičius? Peršasi mintis, kad jie gali būti archeologo ir europinio masto kolekcionieriaus M. Tiškevičiaus (1828-97 m.) kolekcijos dalis. Kadangi M. Tiškevičius kasinėjo Egipte bei Romos ir Neapolio apylinkėse, bet ne Graikijoje, tai labiausiai tikėtina, kad gintaro karoliai galėjo būti įsigyti (su visa informacija apie juos) iš prekiautojų senienomis. Prekybiniai sandėriai suvedė M. Tiškevičių su tokiais žymiais senienų kolekcionieriais, kaip A. Castellani ir E. Rothschild, ir žinoma, kad grafas dovanojo analogiškas senienas giminaičiams bei muziejams (25, 204-11). Aptariamoms kolekcijoms dalį galėjo dova-

noti 1862-66 m. dėdei Benediktui Emanueliui Tiškevičiui (1801-1866). Šiuo atveju B. H. Tiškevičius ją paveldėjo ar galėjo gauti dovanų iš paties M. Tiškevičiaus 1867-1876 m.¹ Galbūt teisybė paaiškės, suradus B. H. Tiškevičiaus rašytą dienoraštį.

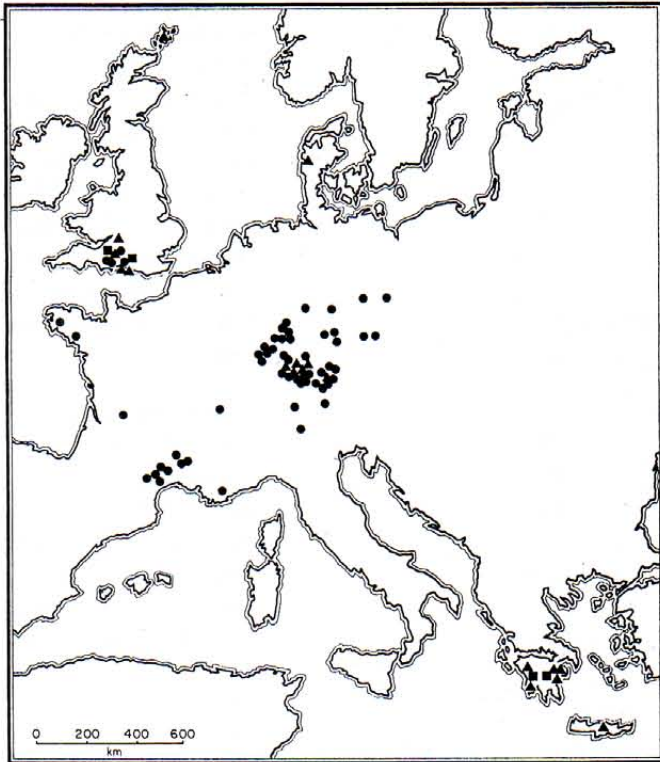
Mikėnų gintaro prekybos kelias

Kadangi viena versija apie Tiškevičių gintaro vėrinį kildina jį iš Graikijos bronzos amžiaus, verta paminėti naujausias žinias apie to laiko gintaro prekybos kelius. Tai mokliškai ginčytina tema - kai kurie skeptiškai nusiteikę tyrinėtojai, kaip Dr. R. Rottlander, atvirai juos vadina "fikcijomis" - ir todėl apie juos reikia kalbėti atsargiai. Nors chemiškai nustatyta, kad dauguma Mikėnų kultūros gintaro radinių yra Baltijos gintaras, tačiau nustatyti, ar jis iš Jutlandijos, ar Sambijos srities, negalima. Gaila, kad yra tendencija Lietuvos gintaro literatūroje tapatin-

ti Baltijos gintarą su rytų Baltijos gintaru. Taip pat yra paplitusi mokliškai nepagrįsta nuomonė, kad ankstyvoji Mikėnų kultūra gavo Baltijos gintaro iš Rytų Pabaltijo šaltinių. Daug lietuvių mokslininkų persistengė įrodinėdami ar iškeldami Lietuvą kaip istorinį "gintaro kraštą". Iš tikrųjų po neolito laikų gintaro naudojimo tradicijos Lietuvoje buvo gan kuklios ir ribotos, ypač bronzos ir geležies amžiuje (28; 22; 23).

Daug klaidingų žinių apie "žemaičių gintaro prekybą" su senovės graikais ir finikiečiais jau randame S. Daukanto knygoje "Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių" (6, 189-193). Negalima teigti, kad Ajaksas "savo garbingą vyti, mirusį 1209 pr. Kr., sudegino ant gintarų krosnies" arba kad kitas Iliados legendinis karžygis Menelajus "950 pr. Kr. turėjo savo rūmus, apmuštus gintarais". Ne vien tik Ajakso pseudodatavimas, bet ir kitos S. Daukanto žinios apie Ajaksą sumaišytos.

¹Antikinė keramika iš grafo B. H. Tiškevičiaus dovanoto rinkinio eksponuota Taikomosios dailės muziejuje surengtoje parodoje (1995.07.25 - 09.23). Bet anotacijoje ji klaidingai pristatyta kaip grafo Eustachijaus Tiškevičiaus (1814-1873) rinkinys.

4 pav. Gintaro skirstiklių paplitimas Europoje XVI - XV pr. Kr. pagal S. Gerloff: ▲ - su v raidės formos skylutėmis; ■ - skylutės galiniame skirstiklyje sueina; ● - su kitų tipų skylutėmis

Sofoklio tragedijoje „Ajaksas“ nėra jokių aprašymų, kad Ajaksas sudegino pažįstamą karį ar pats buvo sudegintas ant gintaro krosnies. S. Daukantas iškraipo ar nesupranta antikos istorinių šaltinių - nėra jokių įrodymų, kad V a. pr. Kr. graikų istorikas Herodotas ieškojo žinių apie gintarą „keliaudamas po Lietuvos tyrus“, kad IV a. pr. Kr. graikų keliautojas Pitėjas buvo „atkeliavęs ant finikičių laivo į žemaičių pajūrius“ (dauguma gintaro specialistų mano, kad Pitėjus galėjo atkelti į Vakarų Jutlandiją, kur buvo randama gintaro). Yra daug kitų istorinių klaidų ir netikslumų. S. Daukanto klaidingi aiškinimai kai kur yra aklaiviškai cituojami vėlesnėje lietuvių gintaro mokslo literatūroje (19, p.28-29).

Net ir šiais laikais rimti archeologai pervertina prekybos ryšius tarp graikų Mikėnų ir Rytų Pabaltijo gintaro šaltinių. Pavyzdžiui, M. Gimbutienė (9, 57) rašo, kad Europoje Ūnietės kultūros laikais (XVII-XV a. pr. Kr.) „iš gintaro radimo vietų bei žalvario dirbinių paplitimo galima nustatyti, kad gintaro kelias nuo Sambijos pusiasalio, Kuršių Nerijos bei Aistmarių ėjo Vyslos žiočių link ir iš ten per Vakarų Lenkiją ar Rytų Vokietiją toliau į pietus iki Adrijos jūros ir turbūt jūra iki Peloponeso“. Deja, ši hipotezė remiasi pasenusia ir klaidinga gintaro sukcinito rūgšties analize (13) ir neatkreipia dėmesio į pagrindines studijas apie Baltijos gintaro eksportavimą į Viduržemio jūros regioną (7; 3; 17; 11; 12).

Pastarosios studijos neatmetė galimybes,

kad XVII-XV a. pr. Kr. Sambijos gintaras keliauvo per Vyslos baseiną, tačiau nėra jokių įrodymų, jog gintaras buvo vežamas toliau į pietus. Tarp vakarų archeologų vyrauja priešinga nuomonė, kad substanyvus Sambijos gintaro eksportas į Viduržemio jūrą prasidėjo tik apie XI-Xa pr. Kr. Viena išimtis - M. Heltzer (14) neseniai nustatė, kad bronzinis „Šernų dievukas“ vežamas Kaananito orų dieva iš Sirijos-Palestinos (datuojamą II tūkst. pr. Kr. antra puse) ir leidžia teigti apie tuo laiku tarp rytų Baltijos ir rytų Viduržemio vykusią gintaro prekybą. Tačiau Šernų dievukas seniai laikomas kaip kontraversinis radinys, tuo labiau, kad

dabar yra įrodinėjimų (25), jog A. Pliaterio bronzos amžiaus egiptietišku figūrėliu „Iobis“, rastas Švėkšnoje, netoli Šernų, buvo jo tėvo užkastas.

Yra konkrečių įrodymų, kad XVII-XV a. pr. Kr. svarbiausias ir ilgiausias Baltijos gintaro kelias tęsėsi jūromis nuo dabartinės Anglijos ar vakarų Jutlandijos gintaro šaltinių aplink Prancūziją ir Ispaniją Viduržemio jūra iki Peloponeso. Ši hipotezė pagrįsta sudėtingo ir specifinio gintarinio papuošalo, t. y. „karoliuko-skirstiklio“, paplitimu Europoje vėlyvajame bronzos amžiuje. Ją išskėlė anglų ir vokiečių archeologai, ir jos išradinga logika primena detektyvinį romaną.

Nuo XIX a. pabaigos žinoma, kad paprasti karoliai sudaro daugumą gintarinių dirbinių, rastų Mikėnų kultūroje, tačiau kai kur rasta skirstiklių, kurie skyrė iš keleto vėrinių sudarytą kaklo papuošalą. G. von Merhart (29) pirmas pastebėjo, kad gintaro skirstikliai, panašūs į Kakovatos randamas formas, taip pat žinomi centrinėje Europoje ir Britų Wessex kultūroje. Vėliau R. Hachmann (10) patikslino pagal vėrinių *in situ* pozicijas, kad graikiški ir britų variantai buvo nešiojami kitokiu būdu negu rasti Vokietijoje. Britų ir graikų skirstikliai buvo naudojami „pusmenulio“ stiliaus vėriniui (3b pav.), o Vokietijoje - tik pakabučio formos (3a pav.).

N. Sandars (20) parodė dar vieną subtilų, bet svarbų skirtumą: graikų ir britų skirstikliai buvo gaminami taip, kad skylutės galiniame skirstiklyje buvo suvestos ar nukreip-

tos arba visuose skirstikliuose buvo grėžiamos V raidės principu. O tie iš Vokietijos ir Prancūzijos buvo pragrežiami paprasčiau. S. Gerloff (8) papildė žinomų skirstiklių radimviečių žemėlapi (4 pav.) ir išnagrino jų datavimą. Pagaliau A. Harding ir H. Hughes-Brock (11), išmatavę graikų ir britų skirstiklius, parodė, kad šių dviejų grupių negalima išskirti, ir greičiausiai jos abi buvo gamintos Wessex kultūroje pietų Anglijoje. A. Harding (12) atsargiai daro išvadą, kad Mikėnų gintariniai radiniai galėjo būti atvežti per keletą kelionių laivu tiesiai iš Anglijos į Peloponesą. Graikų rūmuose Mikėnuose, Pylose ir Kakovatoje tarp aristokratų šeimų vyko gintaro mainai, Harding'o vadinami „prestižine grandine“.

Grįžtant prie mūsų temos, galima pasakyti, kad turimais duomenimis negalima atimesti nė vienos iš pateiktų versijų. Jei vėrinys priklausė Konstantinui Tiškevičiui, jis yra Kakovatos (Graikijos) kilmės, o jei Benedikto Tiškevičiaus - tiksliai archeologinės radimvietės nustatyti kol kas negalima. Telioka palinkėti jauniems mokslininkams susidomėti šia svarbia tema ir išspręsti čia iškeltas problemas. Juolab, kad Lietuvos muziejuose yra daugiau tariamai graikiškos kilmės gintaro karolių (pvz. A. Račkaus kolekcijoje M. K. Čiurliono muziejuje).

Literatūros sąrašas

1. Annable F. and Simpson D. *Guide Catalogue of the Neolithic and Bronze Age Collections in Devises Museum*. Devises, 1964.
2. Beck C., Wilbur E. and Meret S. *Analysis and Provenience of Minoan and Mycenaean Amber, III, Kakovatos // Greek, Roman and Byzantine Studies, 1970, 11. P. 3-22.*
3. Beck C. *Appendix*. Žr. Harding and Hughes-Brock. 1974, P. 170-72.
4. Beck C. and Shennan S. *Amber in Prehistoric Britain*. 1991.
5. Budrys R. *Unikalios vertybės // Mokslas ir gyvenimas*. 1974, 5 (200). P. 19-22.
6. Daukantas S. *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių*. V., 1993 (1845).
7. De Navarro J. *Prehistoric routes between northern Europe and Italy defined by the amber trade // The Geographical Journal, 1925, 66 P. 481-507.*
8. Gerloff S. *The Early Bronze Age Daggers in Great Britain*. München, 1975.
9. Gimbutienė M. *Baltai priešistoriniais laikais*. V., 1985.
10. Hachmann R. *Bronzezeitliche Bernsteinschieber // Bayerische Vorgeschichtsblätter, 1975. 22. P. 1-36.*
11. Harding A. F. and Hughes-Brock H. *Amber in the Mycenaean World // Annual of the British School of Archaeology at Athens, 1974, 69. P. 145-172.*
12. Harding A. F. *The Mycenaeans and Europe*. London, 1984.
13. Helm O. *Mitteilungen über Bernstein // Schriften der naturforschenden Gesellschaft in*

Danzig, 1885, 6. P. 234-239.

14. Heltzer M. The "Idol from Šernai" and the question of Bronze Age amber provenance in the eastern Merditerranean // *Archaeologia Baltica*. V., 1995. P. 52-56.

15. Jankevičienė A. (red.) 1980. *Lietuvos TSR Istorijos ir etnografijos muziejus 1855-1980 m. Katalogas*. V., 1980.

16. Kraševskis J. I. Šv. a. gr. *Konstantinas Tiškevičius* // Tiškevičius K. Neris ir jos krantai. V., 1992 (1871). P. 6-12.

17. Malinowski T. Über die Bersteinhandel zwischen den südöstlichen baltischen Ufergebieten und Süden Europas in der frühen Eisenzeit // *Prähistorische Zeitschrift*, 1971, 46. P. 102-110.

18. Poinar G. *Life in Amber*. Stanford, 1992.

19. Račkus A. Gintaras numizmatikoje // *Lietuvių tauta*. K., 1926, IV knyga, sąs. 1. P. 27-32.

20. Sanders N. Amber spacer-beads again // *Antiquity*. 1959, 33. P. 292-295.

21. Schliemann H. *Narrative of Discovery*. London, 1878. P. 214-245.

22. Sidrys R. Vakarų baltų gintaro įkapės geležies amžiuje // *Klaipėdos miesto ir regiono archeologijos ir istorijos problemos*. Klaipėda, 1994. P. 59-106.

23. Sidrys R. Gintaro įkapės senajame ir viduriniajame geležies amžiuose // *Vidurio Lietuvos archeologija*. V., 1994. P. 28-46.

24. Snitkuvienė A. Švėkšnos radinių paslaptis // *Mokslas ir gyvenimas*. 1987, 12(362). P. 24-26.

25. Snitkuvienė A. XIX a. Senovės Egipto tyrinėtojai ir kolekcionieriai Lietuvoje // *Nuogotikos iki romantizmo*. V., 1992. P. 192-215.

26. Strong D. *Catalogue of the Carved Amber in the Department of Greek and Roman Antiquities*. London, 1966.

27. Tranyzas A. *Palangos gintaro muziejus*. V., 1991.

28. Vaitkunskienė L. Gintaras senovės baltų mene ir tikėjimuose // *Ikirikščioniškosios Lietuvos kultūra*. V., 1992. P. 36-49.

29. Von Merhart G. Die Bernsteinschieber von Kakovatos // *Germania*, 1940, 24. P. 99-102.

Rankraščiai

I. 1876. Raudondvario rūmų inventorinė knyga, M-4-1-3. Valstybinis M. K. Čiurlionio dailės muziejaus archyvas.

II. 1907-13. Mokslo ir meno draugijos aukotojų sąrašas. F 151-331. Lietuvos Mokslų Akademijos biblioteka, rankraščių skyrius.

III. 1944. Lietuvos Mokslų Akademijos depozitų, Vilniaus Dailės muziejuje laikomų to muziejaus istorijos skyriuje, sąrašas. F-1, aprašas Nr. 1, byla 975. Lietuvos Dailės muziejaus archyvas.

IV. 1949. Lietuvos Dailės muziejaus Taikomosios dailės skyriuje saugomų LTSR M.A. depozitų žiniaraštis.

Padėka: Dėkojame dr. R. Budriui, V. Juodišiui, Palangos gintaro muziejaus vedėjui, už leidimą studijuoti Tiškevičių karolius. Taip pat prof. A. Harding iš Durham universiteto už vertingas konsultacijas, A. Tranyzui, padėjusiam išmatuoti karolius, ir L. Paulaitytei už piešinius.

Nr.	Forma	Išsilaikymas	Skaidrumas	Tekintas	Maks. skers.	Maks. aukštis	Skylutės skers.
1	1	P	n.d.	N	9.2	8.4	2.3
2	n.d.	B	T	n.d.	9.5	n.d.	2.2
3	2	P	T	N	12	7	2.3
4	3	P	n.d.	N	11.9	6.9	2.4
5	4	B	n.d.	N	12.6	6.4	2.4
6	3	P	T	N	12	7.6	2.2
7	3	G	T	N?	12.1	6.5	2.2
8	4	P	T	N?	12.9	6.7	2.7
9	4	G	T	N?	12.7	6.7	2.1
10	4	B	T	N?	11.8	6.9	2.6
11	3	B	n.d.	N	13.5	8	2.8
12	2	P	T	N?	12.3	7.8	2.4
13	5	P	T	N?	13.1	5.8	2.4
14	4	P	T	N?	13.5	7.1	2.4
15	5	G	n.d.	n.d.	13.6	6.4	2.3
16	3	B	n.d.	N	13.2	8	2.8
17	4	B	T	n.d.	13.9	5.8	2.4
18	4	B	n.d.	n.d.	14.3	7.1	2.5
19	4	B	T	N	13.3	7.7	2.6
20	2	P	n.d.	N	15.8	10	3
21	4	P	T	T?	18.4	7.4	3.3
22	4	G	T	n.d.	18.1	8.8	3
23	3	B	T	n.d.	18.1	10.4	2.2
24	3	B	T	n.d.	18.7	11.1	2.5
25	3	B	T	T?	19.1	12.6	2.2
26	5	P	T	N	21.1	8.1	2.7
27	3	G	T	T?	22	13.2	2.5
28	3	B	T	n.d.	23.7	14.3	2.5
29	6	G	T	T?	15.5	9.7	3
30	3	B	T	n.d.	22.9	15.2	2.1
31	4	P	T	T?	21.6	10.6	2.5
32	5	G	T	T?	21.3	8	2.8
33	4	B	T	T?	21.7	12.5	2.3
34	3	B	T	n.d.	20.7	14.5	2.6
35	5	G	T	T?	21.5	8.8	3
36	5	G	T	T?	21.9	8.1	2.9
37	5	G	T	T?	20.7	8.6	2.8
38	5	G	T	T?	21.4	7.2	2.5
39	3	G	T	T?	19.1	11.7	3
40	2	G	T	T?	18.1	9.5	2.5
41	4	P	T	N?	19.5	8.7	3
42	4	B	T	n.d.	18.1	8.3	2.9
43	n.d.	B	T	n.d.	16	n.d.	2.4
44	3	G	T	N?	14.5	9.4	2.6
45	3	G	n.d.	N?	12.1	7.6	3
46	4	B	n.d.	n.d.	13.1	6.7	2.2
47	3	G	T	N	13.8	8.1	2.8
48	4	B	n.d.	n.d.	12.8	6.1	2.9
49	3	B	n.d.	N	12.5	8.4	2.7
50	5	G	T	n.d.	11.4	5.4	2.4
51	3	G	T	T?	10.6	6.3	2.6
52	1	G	n.d.	N	10	8.1	2.1
53	3	G	n.d.	N	10	7.3	2.5
54	1	G	n.d.	N?	8.5	8.1	2.1

Lentelė. Tiškevičių gintaro karolių savybės.

Forma - pavidalas: 1 = sferinis, 2 = netaisyklingai apvalus, 3 = plokščio rutulio, 4 = linzės, 5 = plokščias ir plonas diskas su apvaliais kraštais, 6 = trumpo cilindro, n.d. = nėra duomenų.
Išsilaikymas: G = geras, P = patenkinamas, B = blogas. **Skaidrumas:** taip (T), ne (N).
Tekintas: taip (T), ne (N). **Maksimalus skersmuo, maksimalus aukštis ir išgręžtos skylutės skersmuo** išmatuoti milimetrais su slankmačiu. **Pastaba:** Nr. 29 skylutė išgręžta per ilgąją, o ne per trumpąją ašį (t. y. aukštį).

* SUMMARY

The introductory article "**Language, Symbols, Festivals**" touches upon problems relating to archaeological terminology. According to the editor of journal, we presently use terms created by ourselves and cannot understand what our colleagues mean when we read their studies. The situation with symbols is much the same.

The editor reminds us that in soviet times, along with the calendar days for miners, geologists and cosmonauts, there was also a day for archaeologists (August 15). He suggests we find another date, one associated with the history of Lithuanian archaeology.

Curonians are perhaps the first Baltic tribe to be mentioned in written sources. Linguist K. Būga believed that the name Curonians (Kurs, Cari, Curi, Curones, Curetes) denoted "a clearing or stump", while their land was called "a land of low miserable trees and bushes, or a country clearings". Apart from a reference to the name, old writings also give descriptions of Curonian occupations and nature. The article by Vldas Žulkus "**The Old Curonians**" discusses issues associated with the spiritual and material culture of Curonians in the period before the battles against the Teutonic Order. From the 15th century, migrants from northern Curonia started flowing to the old Curonian lands, and the first Samogitians settled there. Only small islands of Curonians survived. The author states, however, that the investigated burials bear clear evidence that the few local Curonians of the 15th-17th centuries still retained their cultural traditions and customs.

The Chairman of the Curonian Society, **Mikelis Balčius**, is also known as one of the most famous Lithuanian numismatists, author of a number of books on coins and co-author of the book "Ingots and Coins of the Grand Duchy of Lithuania from 1387 to 1495".

In the interview in the "Conversations" column, M. Balčius tells about his first archaeological finds, which he discovered in his adolescent years in the peat-bog of Šventoji (thus initiating the nearly 30-year-long investigation of the Neolithic Šventoji settlement). He outlines the objectives of the Curonian Society, discusses problems relating to the Curonian culture and economy, and shares his thoughts about his works and collection of coins.

The coastline inhabited by western Balts is separated from Gotland and Sweden by a very narrow strip of water. It is no wonder, therefore, that Scandinavian peoples and western Balts knew each other even in antiquity. In the article "**The Balts and the Scandinavians**" Vldas Žulkus and Vytautas Urbanavičius discuss relations between the Balts and Scandinavians from the Early and Old Iron Ages to the 13th century. According to the authors, it is obvious that during the Viking period Baltic-Scandinavian relations were not limited to merely trade contacts. Archaeological evidence, though sometimes rather erratic and unsystematized, reveals similarities of Scandinavian and Baltic cultures as well as their social order. Though the extent of influence exerted by Scandinavian world has not been estimated yet, its impact

on the cultural genesis in the middle of the first millennium - and the preservation of the Curonian culture until the 13th century - is indisputable.

A continuation of Rūta Kačkutė's publication "**Head-dress Ornaments of Lithuanian Women in the 1st-4th centuries**" depicts European analogues of caps decorated with bronze ornaments (in addition to the caps found in Lithuania, five more decorations of the type are known). The author further portrays headbands, complexes of burials containing such finds, as well as the distribution area and cultural context of headbands. Other minor head ornaments are also considered.

Studies of the genesis and development of Lithuanian towns have been seldom based on evidence from archaeological research. Vilnius is not an exception. In their article "**Development of the Town of Vilnius in the 14th-17th centuries**", Kęstutis Katalynas and Gediminas Vaitkevičius present a picture of the evolution of Vilnius from the end of the 14th to the 17th century with reference to historical, iconographical, cartographical and archaeological data.

As early as the 14th century, most probably in the second half, a rapid expansion of the town started. By the end of the 14th century, the whole territory of the old town present-day was covered with buildings, encircled by a defensive wall. Evidence of archaeological excavations reveal that in this period the area south of the Lower Castle (heart of the town) resembled a conglomeration of separate settlements. In the first half of the 15th century, however, the entire territory within the walls old town was populated. Later on, Vilnius rapidly expanded to the south, south-west and north-west. A precise definition of 16th-17th century town boundaries is not possible due to a shortage of evidence (as a result of recent policy on site protection). The magnitude of Vilnius of that time can be better understood by reference to a number of archaeological sites located further away from the nucleus of the old town.

The article by Raimundas V. Sidrys and Aldona Snitkuvienė "**Is the Tiškevičius Amber Necklace of Mycenaean Origin?**" examines whether the Tiškevičius amber necklace exhibited at the Palanga Amber Museum has a Mycenaean provenance. The oxidation layer, as well as the form of the beads, suggest that the necklace may date from the Bronze Age and derives from a non-Baltic ethnic context. Two versions of its provenance exist today. One is that under unexplained circumstances in ca. 1830-1860 Count Konstantinas Tiškevičius acquired the necklace from a Bronze Age shaft grave in Kakovatos (Greece). The other is that the necklace was the property of Count Benediktas Henrikas Tiškevičius and may have been a gift from Count Mykolas Tiškevičius.

The authors review the available evidence and conclude that neither of the two versions can be rejected at this time. If the necklace belonged to K. Tiškevičius, it came from Kakovatos, while if it was owned by B. Tiškevičius, its exact provenance is unknown.

CHRONICLES

Studies, seminars

* On December 1, 1995 the following archaeologists were admitted for doctoral studies (archaeological specialization) in the field of History at Vilnius University: **Gintautas Vėlius, Rasa Banytė, Egidijus Šatavičius, Valdas Vainilaitis**. We wish them good luck!

* On December 14, 1995 a seminar on "Development of Feudal Towns in Lithuania (on the Basis of Archaeological Data)", organised

by the Society of Lithuanian Archaeologists, was held at the Institute of Restoration of Monuments in Vilnius.

Reports were presented by A. Kuncevičius - "**Development of Feudal Towns in Western Europe**", A. Luchtanas - "**Development of Feudal Towns in Eastern Europe**" and K. Katalynas - "**Development of the Town of Vilnius in the 14th - the 18th centuries**". The presentations were followed by discussions.

A. Kuncevičius compared the development of Lithuanian and west European towns, and A. Luchtanas - the Lithuanian and Russian towns of the Early Middle Ages. K. Katalynas singled out three important stages in the evolution of the capital of Lithuania.

* РЕЗЮМЕ

В вводной редакционной статье «Язык, символы, праздники» говорится о проблемах, связанных с археологическими терминами. По мнению редактора журнала, сегодня археологи пользуются такими археологическими терминами, какие сами придумают. Читая уже не понимаешь, что написал коллега. Та же ситуация сложилась при использовании символов.

В советское время были не только дни шахтеров, геологов, но и археологов (15 августа). Редактор предлагает найти другую дату, связанную с историей археологии Литвы.

Курши, одни из первых среди балтских племен, упоминаются в письменных источниках (Kurs, Cori, Curi, Curones, Curetes). Языковед К. Буга предполагал, что название «Kuršiai» исходит от слов «lydimas, пень» а их землю называли краем кустарников. В письменных источниках находим не только названия отдельных племен, а также описания их занятий и характер жизни. В статье «Старые курши» Владас Жулкус, опираясь на археологические данные, знакомит читателей с материальной и духовной жизнью куршов, обсуждает проблемы, связанные со столкновением куршов с ливонским орденом. С XV в. в старые куршские земли влились переселенцы с северного Курша, куршские территории начали заселяться жемайтскими. Старые курши остались лишь островками среди другого населения. Раскопки могильников показали, что местные курши в XV-XVII в.в. еще придерживались старых традиций и обычаев.

Председатель Общества куршяй, крайовед Микелис Бальчюс, хорошо известен как нумизмат, автор статей о монетах, автор книги «Слитки и монеты в ВКЛ (Великом Княжестве Литовском) от 1387 до 1495»

В интервью М. Бальчюс рассказывает о своих первых археологических открытиях в Швентойи, задачах Общества куршяй, обсуждает проблемы, связанные с куршской культурой, экономикой, а также свои работы и коллекции монет.

В статье «Балты и скандинавы» Владас Жулкус и Витаутас Урбанавичюс обсуждают связи жителей Скандинавии и западных балтов от раннего железного века и римского периода до XIII в.

Сегодня уже ясно, что проблема балто-скандинавских связей в периоде викингов не ограничиваются одними только торговыми контактами. Археологические данные, хотя иногда (везде) разбросанные и не имеющие системы, говорят о культуре балтов и жителей Скандинавии, сходствах общественного строя. Пока еще неясно, насколько связи с скандинавским миром повлияли на генез куршской культуры в середине I тысячелетия и его своеобразии, оставшиеся

до XIII в., хотя само это влияние неоспоримо.

В продолжении публикации «Украшения головных уборов женщин Литвы I-IV веков» Рута Качкуте пишет об аналогах, украшенных медью головных уборов в Европе (кроме найденных в Литве, известно уже пять такого типа украшений). В статье автор пишет о других головных украшениях, ареале их распространения и культурной принадлежности.

Изучая генез и развитие городов Литвы мало кто пользовался данными археологических исследований. То же самое можно сказать и о исследователях Вильнюса. В статье «Развитие города Вильнюс в XIV-XVII веках» Кястутис Каталинас и Гядиминас Вайткявичус, используя не только исторические, иконографические и картографические, но и археологические данные, пишет о развитии Вильнюса от конца XIV в. до XVII в.

В XIV в. (скорее во второй его половине) произошло внезапное расширение города, поэтому в конце XIV в. уже было застроена почти вся территория нынешнего старого города. В первой половине XV в. территория, окружена городской стеной в XVI в., была полностью заселена. Вильнюс начал быстро расширяться по направлению юга, юго запада и северо запада. К сожалению не хватает точных данных для установления черты города в XVI-XVII в. (это предопределила недавняя политика охраны памятников). Какую территорию занимал Вильнюс в это время, можно понять только анализируя данные некоторых археологических раскопок, проведенных в далеке от ядра старого города.

Р. Сидрис и А. Сниткувене в статье «Янтарные бусины Тишкявичюса - из микенской культуры?» пишет о янтарных бусинах, которые экспонируются в палангском Музее янтаря. Думается, что они были собственностью семьи Тишкявичюса. Оксидация бусин и форма показывает, что кольцо очень старое, не балтское, поэтому авторы стараются читателю предложить как можно больше данных, помогающих установить их происхождение. Пока существуют две версии. По одной из них - граф Константинас Тишкявичюс около 1830-1860 г.г. неустановленным способом приобрел кольцо бронзового века из шахтовой могилы в Каковате. По второй - кольцо принадлежало графу Бенедиктасу Генрикасу Тишкявичюсу, которое в его коллекцию могло попасть из собраний графа Миколаса Тишкявичюса. Автор статьи, обзревая имеющиеся данные, приходит к выводу, что нельзя исключить ни одной из версий. Если кольцо принадлежало К. Тишкявичюсу - оно микенского происхождения, а если Б. Г. Тишкявичюсу - точного местонахождения установить пока невозможно.

ХРОНИКА

Студии, семинары

* 1995 г. в Вильнюсский университет в докторантуру (археологическая специализация) приняты археологи: Гинтаутас Велюс, Раса Баните, Эгидиюс Шатавичюс, Валдас Вайпилайтис. Успеха вам.

* 14 декабря 1995 г. в Вильнюсе, в институте реставрации памятников, состоялся семинар по теме «Развитие феодального города в Литве (по археологическим данным)», который организовало Обще-

ство археологии Литвы.

В семинаре доклады сделали члены общества: А. Купцявичюс - «Развитие феодального города в Восточной Европе», К. Каталинас - «Развитие Вильнюса в XIV-XVIII в.»

После того состоялись дискуссии. А. Купцявичюс сравнил развитие городов в Западной Европе с городами Литвы в раннем феодализме, А. Лухтанас - Литвы и России.

К. Каталинас выделил три основных этапа развития столицы Великого Княжества Литовского в XV-XVIII в.

EUROPEAN ASSOCIATION OF ARCHAEOLOGISTS

The second EAA-meeting in RIGA 1996

**1996 m. rugsėjo 25-26 d. Rygoje įvyks antroji
Europos archeologų asociacijos konferencija.**

Numatomos sekcijos:

- I. Archeologija ir šių dienų Europa**
- II. Teritoriniai ir metodologiniai aspektai**
- III. Archeologinių duomenų interpretavimas**
- IV. Archeologijos ir istorijos sąlytis**

Dalyvių laukia plati kultūrinė programa. Konferencijos metu bus organizuojamos ekskursijos į archeologinių paminklų vietas Kurzemėje, Zemgalėje, Latgalėje, Vidzemėje bei įvairius muziejus. Oficiali konferencijos kalba, kaip numatyta EAA statute, - anglų. Laikantis tradicijos, bus vartojama ir vokiečių. Posėdžių metu pranešimai bus verčiami į latvių kalbą.

Registracijos mokestis:

EAA nariams - 30 USD,

kitiems asmenims - 60 USD.

Tezes atsiųsti ne vėliau 1996 m. kovo 1 d. Apimtis - iki 300 žodžių.

Tezių autoriai balandžio mėn. gaus papildomą informaciją.

PREINSCRIPTION CARD ✕ Second Meeting EAA

NAME _____

INSTITUTION _____

MAIL ADDRESS _____

POST CODE _____ COUNTRY _____

TEL. _____ FAX _____ E-MAIL _____

EAA MEMBER Yes No

CONTRIBUTION Paper Poster NONE

Title _____

Thematic Block and suggested Session to present your paper:

Block Session

Please, cross the appropriate box if sending an abstract:

Yes

No

Society of Archeologists of Latvia, Pils laukums 3 (Castle) Rīga LV - 1047, LATVIA

Fax: + 371 2 225039/ + 371 7820113

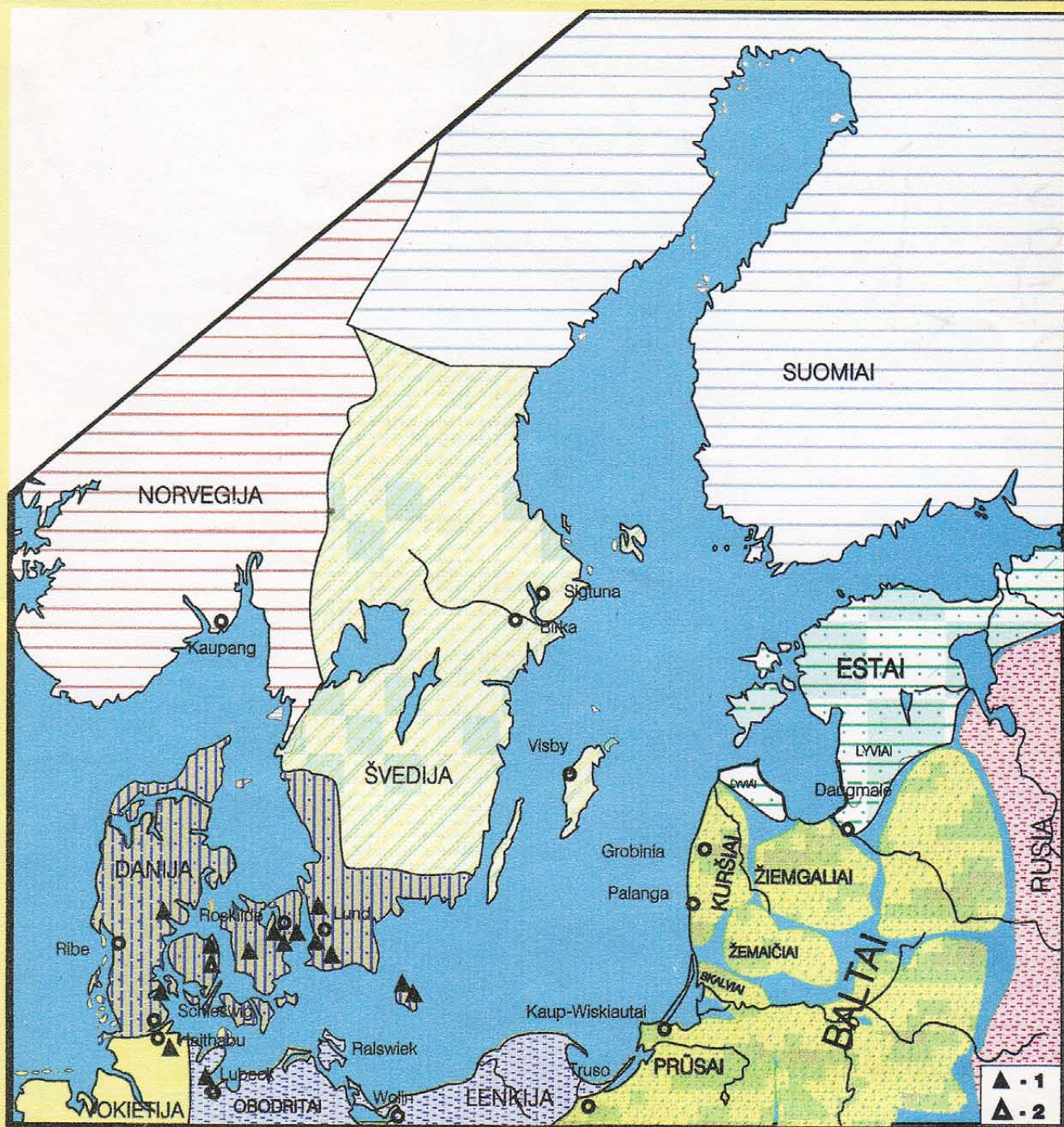
Studijos, seminarai

❖ 1995 m. gruodžio 1 d. į Vilniaus universiteto istorijos krypties **doktorantūra** (archeologijos specializacija) priimti archeologai Gintautas Vėlius, Rasa Banytė, Egidijus Šatavičius, Valdas Vainilaitis. *Linkime sėkmės!*

❖ 1995 m. gruodžio 14 d. Vilniuje, Paminklų restauravimo institute, įvyko Lietuvos archeologijos draugijos organizuotas semi-

naras "**Feodalinių miestų raida Lietuvoje** (archeologijos mokslo duomenimis)".

Pranešimus skaitė draugijos nariai A. Kuncevičius - "Feodalinių miestų raida Vakarų Europoje", A. Luchtanas - "Feodalinių miestų raida Rytų Europoje" ir K. Katalynas - "Vilniaus miesto raida XIV - XVIII a." Po to vyko diskusijos. A. Kuncevičius palygino Lietuvos ir Vakarų Europos, o A. Luchtanas - Lietuvos ir Rusijos miestų vystymosi raidą ankstyvaisiais viduramžiais. K. Katalynas išskyrė tris svarbesnius Lietuvos sostinės augimo etapus.

Baltiški radiniai vakarinėse Baltijos pakrantėse

BALTIJOS POPIERIUS

- "Baltų archeologijos" rėmėjas

Pašto adresas: Baltijos popierius
Islandijos g. 4
2600, Vilnius, Lietuva

Telefonas 370 2 225 234
Faksas 370 2 220 971

BALTŲ
Archeologija

KULTŪROS PAVELDO
CENTRO ŽURNALAS

ISSN 1392-0197 SL 1957

Užs. Nr. 748 Tiražas IIOO egz. Kaina sutartinė

Redaktorius Algirdas Girininkas
Ats. sekretorius Egidijus Šatavičius
Red. padėjėjas Linas Bukauskas
Stilistė Vincenta Velžytė
Rinko Birutė Užkurelytė
Korektorė Laimė Klimavičienė
Maketavo Vidmantas Urba
Spausdino A. Jakšto spaustuvė,
Girelės 22, Kaišiadorys

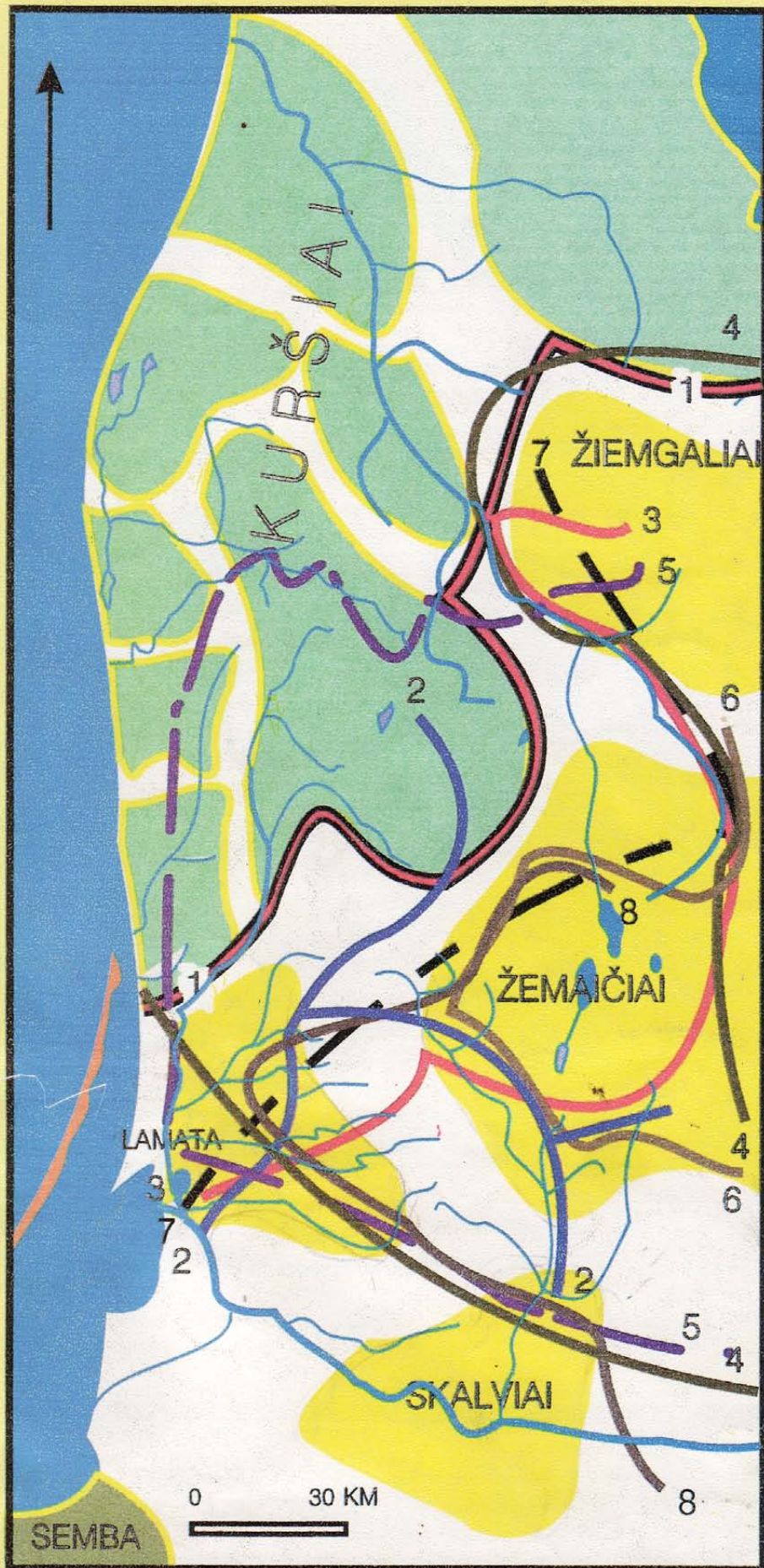
RAŠYKITE MUMS ADRESU:

"Baltų archeologija"
Kultūros paveldo centras
Pilies 16, 2600 Vilnius

Telefonas: 62-26-85

Faksas: 35-40-58

Kuršių ir žemaičių teritorijų ribos pagal:

- 1) archeologinius duomenis;
- 2) M. Tiopeną;
- 3) A. Bylenšteiną;
- 4) K. Būgą;
- 5) S. Zajančkovskį;
- 6) G. Mortenseną;
- 7) A. Salį;
- 8) S. Karpą